

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

19

A PSZICHOLÓGIA
ALAPVETÉSE

IRTA

VÁRKONYI HILDEBRAND

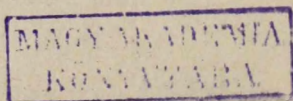
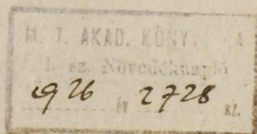
A DANUBIA KIADÓSA

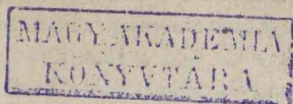
1926

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

129021

A PSZICHIOLÓGIA
ALAPVETÉSE

ELŐSZÓ.

A lélektan ezen „alapvetésében” a pszichológia azon fejezeteit foglaltuk össze, melyek a tulajdonképeni pszichológiai jelenségek tárgyalásának módszeres előzményeit és főbb alapfogalmait (tudat, figyelem) tartalmazzák. Későbbi feladatunknak tekintjük azt, hogy a lélektan egész anyagát a jelen alapvetés szempontjai szerint részletesen is áttekintsük. Itt csupán egy megjegyzést kell előrebocsátanunk, mely azonban a később következő pszichológiai köteteinknek is vezető gondolata marad s ez az, hogy mind a lélektan ezen alapvetésében, mind pedig rendszerének kidolgozásában egy teoretikus pszichológia gondolata lebegett szemünk előtt.

Ez a teoretikus lélektan az empirikus lélektan és a metafizikai lélektan között mintegy középhelyet akar elfoglalni, épűgy, mint a teoretikus fizika is ily viszonyban van a leíró fizikához és a természetfilozófiához. Egy teoretikus pszichológiának még nem áll feladatában a lélektan tapasztalati és leíró adataiból s eredményeiből metafizikai következtetéseket levonni, mégis többnek kell lennie, mint a tapasztalatok s kísérletek összegezésének. Miben áll ez a többlet? Abban, hogy a teoretikus lélektan törekszik a tapaszt-

talás tényeiből közvetlenül következő feltevéseket, meghatározásokat, elméleteket kifejteni — és inkább ezekre helyezi a hangsúlyt, mint a lelki élet leírására; vagyis abban mutatkozik meg a teoretikus lélektan sajátos iránya, hogy iparkodunk filozófikussá tenni a lélektant, anélkül, hogy egyenesen a végső metafizikai kérdésekre (a lélek mivolta, substantialitása stb.) térnénk át a leíró lélektan adatainak elemzése után. Amint az elméleti fizika összekötő kapocs gyanánt szolgál a fizikai leírás és a természet-filozófia között, úgy szeretne a lélektannak az a kidolgozása, melynek itt bevezető kötetét nyújtjuk a Tudományos Gyűjtemény olvasóinak, szintén ily közbeeső tag gyanánt szerepelni a lélektan empirikus és metafizikai kidolgozásai között.

E helyen fejezem ki hálámat a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője dr. Thienemann Tivadar egyetemi tanár úr s a Danubia kiadóvállalat iránt, kik e kis művet a Tudományos Gyűjtemény előkelő sorozatába felvették.

Pécs, 1926. június hó.

Várkonyi Hildebrand.

BEVEZETÉS.

1. §. A lélektan tárgya és feladata.

1. A „pszichológia“ neve az iskolai nyelv alkotása, Gocleniustól származik (1590) s így görögös szerkezete ellenére sem a klasszikus hellén nyelv szókincséből ered, hanem a humanista gondolkozás alkotta, mely így jelezte a „lélekről szóló tudományt“. A régi hellén gondolkozás virágkorában ismeretlen volt ugyan ez a név: „psychologia“, de nem volt ismeretlen maga a lélekkel foglalkozó tudomány; már Aristoteles 3 könyvből álló külön lélektant írt *Περὶ φύξης* („A lélekről“ címmel)¹ s előtte is meg utána is beleszótték a filozófusok lélektani nézeteiket világnézetük rendszerébe, ha nem adtak is külön címet pszichológiájuknak s nem is határolták el ezzel külön tudománnyá. A középkor és az újkor pszichológusai sok tekintetben követték Aristotelest s a lélektan náluk is külön névvel, külön címmel jelenik meg: a „De anima“ vagy „De passionibus animae“ oly összefoglaló nevek, mint *Melanchon*-tól máig a „pszichológia.“

¹ Magyarul megjelent Forster A. fordításában a *Filozófiai Irók Tárában*, XXVIII. kötet. *Aristoteles: A lélekről*. Bp. 1915.

2. E tudományról azonban ezek az elnevezések csak távoli és általánosságban maradó ismeretet nyújthatnak. Szabatos fogalmunk csak úgy keletkezhetik a pszichológia összefoglaló nevéen szereplő tudományról, ha élesen körülhatároljuk tárgykörét és feladatát s ha pontosan megjelöljük helyét a rokon tudományok körében. Minden tudományt ugyanis az a sajátos tárgy és szempont avat külön, önálló diszciplinává, mely csak az övé s mely még a hozzá legközelebb állótól is lényegesen különválasztja. A régiek ezt a sajátos tárgyat „objectum formale”-nak nevezték. Mi tehát a pszichológiának ezen lényegét megadó tárgya? Ez az első kérdés, melyet egy filozófiai irányú lélektannak meg kell oldania.

A lélektan tárgykörét négy tipikus felfogás négyféleképpen állapította meg az emberi gondolkozás folyamán. Az aristotelesi felfogás szerint a lélektan az a tudomány, melynek tárgyát az összes, bárhol előforduló életjelenségek alkotják. A lélektan tehát a régiek felfogása szerint tulajdonképpen egybeesett az élettudománnyal és lélektannak csak azért nevezték, mert az életjelenségek végső okát kutatva, e tudomány túlment az élet biológiai törvényszerűségeinek kutatásán és ama végső alapot a „lélekben” (ψύχη) vagy „életerőben” jelölte meg. Amint a tudás specializálódásával az egyes tudományok először a filozófiából, majd egymásból is kiváltak s e kiválással megszülettek, a pszichológián az újabb korban már

nem az összes (növényi, állati) életjelenségek összefoglaló filozófiai tudományát kezdték érteni, hanem csak az emberi életét. Az állati és növényi élet filozófiája a bölcsélet azon részében maradt, hol eddig is volt, az u. n. „kozmológiában”; ellenben az emberi élet filozófiai kutatását egy új tudományág vállalta magára s ez az, amit ma is pszichológiának nevezünk. Még szűkebbre vonta azonban a lélektan tárgykörét az ide tartozó felfogások harmadik típusa. Ez a lélektanba már nem fogadta be az egész ember összes életjelenségeinek tárgyalását, hanem ezek között különbséget tett és az életjelenségek nagy részét ismét más részlettudományokra, a biológiára és fiziológiára bízta, s a lélektan igazi tárgya gyanánt csak a szorosán vett „lelki” tényeket tartotta meg, vagyis azokat az életjelenségeket, melyeknek strukturájához és lefolyásához nem kell tér, hanem csak idő. Végül lehetséges és valóban ki is alakult egy negyedik nézet is és ez vonja meg a kört legszűkebben. Ugyanis még az u. n. „lelki” tények között is különbségeket tehetünk, melyeket a harmadik felfogás válogatás nélkül a lélektan körébe tartozóknak vall: vannak tudatos és tudattalan lelki tények (folyamatok, tendenciák, „tehetségek” stb.); kérdés: a pszichikumnak mind a két csoportját bevonjuk-e a lélektan körébe? Akik e kérdésre felelve csak a tudatos tények vizsgálatát tartják a pszichológia tárgykörébe tartozónak, míg a „tudattalan” lelki mozzanatok meglétét tagadják, vagy legalább

is kirekesztik a lélektanból, azok az u. n. tudatpszichológia hívei s a legszűkkeblűbb álláspontot jelzik a lélektan tárgyának kérdésében.

Ha — többé-kevésbé jellemző — elnevezéseket akarnánk adni e négy tipikus felfogásnak, az elsőt kozmológikus, a másodikat antropológiai, a harmadikat tiszta pszichológiai, a negyediket tudatpszichológiai álláspontnak nevezhetnők. Természetes, hogy mindegyik álláspontnak megvan a maga belső problematikája, mindegyik küzd bizonyos nehézségekkel, mikor a lélektant logikusan, ellenmondás nélkül akarja meghatározni; és a tényleges állapot ma is az, hogy a pszichológusok nem jutottak még teljes megegyezésre a lélektan tárgykörét illető kérdésben. Általában megállapítható, hogy a mai pszichológus nemzedék a harmadik és negyedik típusokhoz áll közelebb és szívesen szabadítja meg a pszichológia területét attól a nagy fiziológiai, élettani, idegelméleti ballaszttól, mely a három-négy évtizeddel ezelőtt virágzó lélektant annyira megterhelte és majdnem a szomszédos élettani és fiziológiai tudományokba olvasztotta, vagyis a ma embere a tiszta pszichológiának és sok esetben egyenesen a tudatpszichológiának kíván művelője lenni. Hogy ebben az eltávolodásban nagy része van a pozitívizmus hanyatlásának és az u. n. „szellemi tudományok”, meg általában bizonyos filozófiai idealizmus ébredésének, az tagadhatatlan. Viszont nem szabad elfelednünk, hogy a tiszta pszichológia

és még inkább a tudatpszichológia a maga kizárólagosságában mégsem állhat meg, — a saját szempontjait sokszor ki kell egészítenie éppen azokkal a szempontokkal, melyektől oly hévvel iparkodik függetleníteni magát. És így a legtöbb harmadik vagy negyedik típusba tartozó pszichológiai álláspont a valóságban tulajdonképpen kereszteződni kénytelen az „antropológiai” felfogással. Itt van ugyanis a test és lélek összefüggésének ténye: ez az a tény, mely, bárhogy magyarázzuk is, mindenképpen érezteti hatását a „tisztá” pszichológiai felfogásra. Bármennyire törekedjünk ugyanis kiküszöbölni a lélektanból minden fiziológiát vagy biológiát, mégis fel kell tennünk, hogy vannak olyan lelki jelenségek, melyeknek vagy előfeltételei, vagy kísérelő jelenségei, vagy követői a testi életfolyamatok között vannak (a metafizikai pszichológiai parallelizmus feltevése szerint a lelki és testi jelenségek valamely közelebbi vagy távolabbi alapon azonosak egymással). Még a nem parallelista felfogás szemében is legalább annyi bizonyos, hogy sok lelki jelenség nem is jöhetne létre biológiai-fiziológiai előfeltételek nélkül s ez utóbbiak bizony már nem tartozhatnak a „tisztá” pszichológia birodalmába. Ilyen előfeltételek pl. a szervezet olyan módosulásai, melyek a lelki életnek sok állandó tulajdonságát megmagyarázzák: az átöröklés, a temperamentumok; — ilyenek az érzetek előfeltételéül szolgáló idegfolyamatok (fiziológiai ingerek); — és nem tartozhatnak a tiszta

lélektan tárgykörébe az egyes lelki tényeket közvetlenül követő testi reflexmozgások sem. És mind ezen jelenségeknek van egy fontos szerve: az idegzet, mely nélkül semmit sem értenénk az előfeltétlenül szolgáló vagy kísérő jelenségekből. A tiszta pszichológiának tehát, saját érdekében, legalább bizonyos pontokon át kell lépnie saját szűk határait és nem csupán a „lelki” tények közötti kapcsolatban kell keresnie a lelki élet magyarázatát, hanem át kell nyúlnia a tágabbkörű biológia-fiziológiai világba is. S ami áll e tekintetben a tiszta pszichológiára, az fokozottabb mértékben érvényes a legszűkebb tárgymeghatározású lélektanra: a tudatpszichológiára is. Ez ugyanis oly lélektan, melynek szemében a tudat önmagának magyarázatára teljesen elégséges. Pedig valamint általában a lelki folyamatok nem értelmezhetők fiziológiai ismeretek nélkül, éppúgy nem érthetjük meg a tudatot sem a tudattalan nélkül. Az ugyanis, amit megértésnek és magyarázásnak nevezünk, nem egyéb, mint „okokból” való levezetés. A tudatot, az összes tudatos jelenségeket is okaikból, alapjaikból értelmezzük s ez okok és alapok sok esetben nem találhatók meg további tudat-mozzanatokban, hanem tudattalan folyamatokban és okokban. Vagyis a tudat megértéséhez olyan s u b s t r u c t í ó r a van szükségünk, mely tudattalan lelki mozzanatokból áll. Egy érzet tartalmát vizsgálhatjuk ugyan tisztán tudatpszichológiai módszerrel is, úgy hogy nem tekintünk benne más egyebet, mint egy egyszer adott kvalitatív tartalmat;

de ez a szűk álláspont mindenesetre egyoldalú és erőszakolt marad. Az érzet teljes megértéséhez szükségünk van annak a folyamatnak elméleti rekonstruálására is, mely őt létrehozta s ez a folyamat (akár idegbeli, akár tisztán lelki tevékenység), mindenesetre tudattalan. A tiszta tudatpszichológia lehet álláspont és módszer, de semmi esetre sem kielégítő magyarázat.

A lélektan tárgyát tehát azokban a jelenségekben kell látnunk, melyek „lelkiek“, vagyis előzetes meghatározásunk szerint csak időbeliek s azokban a testi mozgásokban, melyek ezekkel a legszorosabb összefüggésben állanak. Ennek az „összefüggésnek“ és a „lelkiségnek“ jellemzése teszi éppen a lélektan egyik legfőbb feladatát.

3. Mi a „lelki tény“? Erre a kérdésre kell felelnünk, ha a lélektan tárgyát és tárgykörét nemcsak általánosságban, hanem filozófiai pontossággal és konkrétan meg akarjuk állapítani. Belső tapasztalásunk tényeit „lelkieknek“ mondja ugyan kezdetről fogva minden pszichológus anélkül, hogy ez az elnevezés valóban egyértékű és egyjelentésű volna náluk. Az Aristoteles nyomán járó pszichológus azért mondja lelki tényeknek az életjelenségeknek egy bizonyos csoportját, mert őket a lélek tevékenységéből eredőknek tartja. A lelket pedig úgy fogja fel, mint a lelki jelenségeknek szellemi természetű és substantiális hordozóját, melynek tevékenységi megnyilvánulásai többé-kevésbé

olyan természetűek, mint maga a hordozó állomány, vagyis „lelkiek.” De ugyanúgy nevezi ezeket a jelenségeket a lélekfogalom nélkül dolgozó lélektan (a „Psychologie ohne Seele”) is, akár az anyagban látja a lelki jelenségek végső alapját, akár egy közös természetű substantiában, akár a jelenségek összegét alkotó „lelki életben.” A „lelki tény”-nek mily értelmét fogadjuk el tehát, hogy a lélektan végső tárgymeghatározásához eljuthassunk? Az első helyen jellemzett felfogást, bármily egyszerűnek és világosnak kinálkozzék is, itt, a pszichológia módszeres alapvetésnél még nem fogadhatjuk el és nem követhetjük. A léleksubstantia ugyanis nem tartozik közvetlen tapasztalásunk körébe s így csak következtetéssel juthatunk el ahhoz a tételhez, hogy ily léleksubstantia valóban létezik. De miből indul ki ez a következtetésünk? Nyilvánvalóan az u. n. lelki tényekből, s a következtetés azon a gondolon nyugszik, hogy e jelenségek saját természetüknek megfelelő hordozót követelnek. A tudományos megismerés számára tehát a lelki tények alkotják az előzményt, a léleksubstantia a következményt; hogy tehát ily substantia valóban ott van-e a lelki jelenségek gyökerénél, alapjánál s hogy mily természetű, arra a pszichológiai vizsgálódás legvégén jutunk csak, — mindjárt a kezdetén feltételezni azonban nincs jogunk. A „lelki jelenségek” közelebbi jellemző vonásait tehát más úton kell keresnünk, nem a léleksubstantiából való egyenes levezetés segítségével.

Klasszikussá vált az a meghatározás, ahogyan Wundt jelöli meg a lélektan tárgyát. Kiindul abból az egységes tapasztalásból, mely életünk tartalmát alkotja s megkülönbözteti ennek két nagy területét: a „külső“ és a „belső“ tapasztalást. A külső tapasztalás tárgyaival a természettudományok foglalkoznak, míg a belső tapasztalás területe a lélektan birodalma. A lélektan tárgyát tehát Wundt gondolata szerint közelebbről a belső tapasztalás fogalmával jelezzük. A nehézség azonban, mely azonnal jelentkezik, mihelyest ismeretelméleti szempontból vizsgáljuk Wundt gondolatát, a következő: a külső és belső tapasztalás területei nem választhatók el egymástól kellő teoretikus élességgel. A tapasztalás, mint ilyen, egységes egész. Ezt maga Wundt is világosan látta. Nem kerülhette el figyelmét, hogy a tér, az idő, a tárgyak színe, a hang stb. oly jelenségek, melyek egyszerre tartoznak a külső és belső tapasztaláshoz s egyenlőképpen foglalkozik velük a természettudomány és a pszichológia. Hol vonul tehát az a határ, mely e két birodalmat, a külső és belső tapasztalást elválasztja egymástól? A „belső tapasztalás“ fogalma, mint látjuk, nem eléggé szabatos ahhoz, hogy belőle indulhassunk ki a pszichológia tárgyának meghatározásánál. Ezért ajánlották azt is, hogy a lélektant ne a belső, hanem a „közvetlen“ tapasztalás tudományának tekintsük.

Evvel az új elnevezéssel azonban csak a név lett új, a fogalomzavar továbbra is fennmaradt,

mert továbbra is kétféle tapasztalás szerepelt. A valóságos tapasztalás egységes, egyféle, melyet külsőre és belsőre fölosztani éppoly hiba, mint közvetettre és közvetlenre. Mert nem a tapasztalás kétféle, hanem csak a tapasztalás tárgya más és más. A helyes megkülönböztetés ez: vannak oly tárgyak, melyeket csak az öntudati tapasztalás ismerhet meg (pl. egy gondolat) és vannak olyanok, melyek megismeréséhez az öntudati tapasztaláson kívül még az érzékek alkalmazása is szükséges. (pl. egy virágzó fa). A lelki tartalmak tehát kétfélék: vagy fizikai hatások tükröződéseinek tekintjük őket, s ekkor azt kérdezzük, mi ez a hatás, mi ez a dolog; a másik szempont a bennük lévő lelki tartalmakat, mint ilyeneket tekinti, mint saját viszonyunknak jelenlegi kiegészítő részeit, úgy hogy azt kérdezzük ekkor: mi ez a lelki tartalom, mint ilyen. Mind a két tartalmat kutathatjuk kétféle szempontból: pszichológiai és természettudományi szempontból s ez az, ami elkülöníti őket, nem pedig Wundt szempontjai.

De talán sikerre vezet az az út, melyet Wundt megjelölt, mikor a benső tapasztalással rámutatott a mindenkori lélektani kutatás fő tárgyaira: a tudatjelenségekre. A pszichológia kiinduló pontját, első és közvetlen tárgyát valóban legalkalmasabban a tudatjelenségekben ragadjuk meg. De nem az általában vett tudatjelenségekben, mert ezek közelebbi meghatározás nélkül voltaképp egybeesnek a „belső tapasztalás” jelenségeivel s akkor

ugyanott vagyunk, ahol Wundtot elhagyni próbáltuk. Hanem a tudatjelenségek mint ilyenek, azaz, mint egy é n h e z t a r t o z ó jelenségek alkotják a pszichológia első, legszorosabb tárgykörét. A tudatjelenségek, mint „tapasztalásunk” tárgyai, jelenségei, már mást jelentenek; mint tapasztalásoknak nehezen elválasztható határunk van a „külső” tapasztalások felé s ilyformán célunkra nem alkalmasak. Ellenben egy „é n ”-be való beszervezettségük, egy azonos „t u d a t h o z ”, való tartozásuk teszi a lelki jelenségek legfontosabb ismertető jegyét s ez írja körül a pszichológia legszűkebb határát. A p s z i c h o l ó g i a t á r g y á t t e h á t a t u d a t - j e l e n s é g e k a l k o t j á k. Természetes dolog azonban, hogy a „tudatjelenségeket” a pszichológia a szó teljes tartalmával együtt úgy tekinti, amint a tudattények más, nem tudatos tényekre, folyamatokra, hordozókra stb. utalnak, vagyis a pszichológia tárgyainak, problémáinak tartja mindazt, amit a „tudatjelenség” fogalma tartalmaz és maga után von. Hogy aztán a t u d a t és az é n hogyan határozható meg s hogy vajjon a meghatározások játékát vég nélkül kell-e folytatnunk a lélektan tudományos megalapozásában, azt alább fogjuk látni.

4. Minden tudomány feladata abban áll, hogy tárgyának mivoltát és törvényeit módszeresen kutassa és rendszeresen előadja. A lélektan feladata sem lehet más és e feladatot e két szóban foglalhatjuk egybe: a l e l k i t é n y e k l e í r á s a é s m a g y a r á z a t a.

Kérdés: mi a leírás és lehetséges-e a lelki tények leírása? Az előbbi általános módszertani kérdés, mely más tudományokat is érdekel a pszichológián kívül, az utóbbi pedig a lélektannak egy modern és valóságos krizist előidéző problémájává vált. A leírás valamely egésznek elemeire, részeire, mozzanataira való szétbontása és ezeknek egyenként való elsorolása, ahol mindegy, hogy a részek fizikailag is különállók vagy csak elméletileg megkülönböztethetők-e. Az elemzésnek ezen módszerével élő lélektani irányt elemző pszichológiának mondjuk; a leíró (deskriptív) lélektan is ezen elemek megkülönböztetésén alapszik és célja az egyes lelki jelenségekről és az egész lelki életről képet adni, anélkül hogy okokat kutatna. Azzal a kérdéssel szemben, vajjon lehetséges-e a lelki jelenségek leírása, ütközik-e ez olyan akadályba, mely eleve lehetetlenné tenne minden leírást, rámutathatunk arra, hogy sok pszichológus szerint a lélektannak nincs is más feladata, mint pusztán csak a leírás, legfeljebb még a leírással kapcsolatos, vagy belekebelezett rendszerezés. Ez a nézet azonban, bármily elterjedt legyen is, még nem oldja meg a kérdést, mert a megoldás nem ettől az egy szavattól függ, hanem elvi alapon adható csak meg. Ugyanazok, kik a lelki jelenségek hű leírását lehetetlennek tartják, bizonyára nem vonják meg ezt a lehetőséget pl. a fizikai tárgyaktól. Mi a különbség tehát a kétféle leírás között és mik a pszichológiai

leírás lényegében lappangó állítólagos ellenmondások?

Hogy a lelki jelenségek leírása nehéz és nehezebb, mint pl. a fizikai tárgyaké, az a dolog természetéből világos. A nehézség nemcsak onnan ered, hogy a lelki jelenségek leírásának előfeltétele, a megfigyelés maga sem könnyű feladat, mert a lelki jelenségek annyira időbe merítettek, illanó, tűnékeny természetűek, hogy őket figyelemmel megragadni valóban nehéz és nagy gyakorlottságot követel, hanem nehézségek mutatkoznak a már megfigyelt lelki jelenségek közlésénél is. A közlés eszközei sokkal durvábbak, semhogy azokat a finom mozzanatokot, melyeket a megfigyelés mégis felderített, egyenlő értékűen tudnák lemásolni. Hogy ez valóban így van, mutatják a fenomenológusok finom megfigyelései és a nyelvvel folytatott állandó küzdelmeik, azoké a fenomenológusoké, kik eddigéle talán a legfinomabb és legélesebb elemzéseket hajtották végre az egyes bölcseleti szaktudományok több ágában s így a lélektanban is. Itt van a veszély: a közlő árulója lesz a közlendőnek, traduttore — traditore. Mindez azonban csak nehézségeket jelent, nem elvilehetetlenséget. Mi az alapja mégis Höffding és Bergson túlzó állásfoglalásának, kik a lelki tények leírását lehetetlennek tartják? A nehézségek, melyek nemcsak a fentebbi két pszichológusnál merültek fel, hanem a modern lélektanban ismételten hangot találtak, a következőkben foglalhatók ösz-

sze: a) A fogalmakkal dolgozó leírás meghamisítja a lelki élet igazi képét, mert szétdarabolja azt, ami egységes; — b) a leírásban szereplő egyetemes fogalmak nem alkalmasak arra, hogy a lelki tények egyszeri, páratlan szingularitását tükröztessék; — c) a leírás oly lelki elemeket (atomokat) különböztet meg, melyek a valóságban így elkülönítve nincsenek. Innen van, hogy sokak szerint a lelki jelenségek hű leírása nemcsak nehéz, hanem teljesen lehetetlen. Ha e gondolatmenetet kritikai szemmel tekintjük, hamarosan megállapíthatjuk, hogy e fel fogás túlzásba esik és mértéken felül torzítja a valóban meglevő nehézségeket. A fő gondolat mindenestre az, hogy az egyetemes fogalmak, melyekkel leírunk, vagy egy osztályba sorolunk, valójában nem fedik, mert nem is fedhetik soha tökéletesen a konkrét valóságot. Soha egyetlen egy fogalom, (ha valójában az s nem csupán képzet), de még az u. n. közkép sem alkalmas arra, éppen egyetemességénél és elvontságánál fogva, hogy egy szinguláris egyedet maradék nélkül ábrázoljon. Ez szerintük a fizikai tárgyak leírására is áll. A fogalmak egyetemesége azonban nem jelenti azt, hogy meghamisítják a valóság képét: mert ahhoz, hogy egy fogalom igaz és helyes legyen, teljesen elégséges, ha az, ami a fogalomban van, megvan a tárgyban is, — megfordítva azonban már nem kell a tételnek állania. Éppen itt van az az ismeretelméleti tétel, hol Bergson útja a mienktől elválik s éppen az egyetemes fogalmakkal szemben érzett elégedetlensége

vezette Bergsont egy intuiciós lélektanhoz. Ha tehát egy lelki jelenségre leírásunkban alkalmazzuk ezt a szót és fogalmat: „érzet”, ezzel nem hamisítottuk meg a valóság képét, legfeljebb elszegényítettük, mert az érzet fogalmi jegyei bizonyára nem tartalmazzák egy konkrét érzetnek (pl. a tüszúrás fájdalomának, egy meghatározott piros szín szemléletének) összes szingulárisan-konkrét mozzanatait; de az érzet fogalmi jegyei bizonyosan megvannak mind a két jelenségben s azért van is jogunk ezt a fogalmat rájuk alkalmazni. Azonkívül, hogy az egyetemes fogalmak természetéből eredő nehézséget nem tartjuk a pszichológiai leírást lehetetlenné tevő akadálnak, még egy más tekintetben is meg kell védelmeznünk a leírás és általában a lelki élethez közeledő megértés jogait. Arról van szó, hogy a lélektani fogalomalkotás ellene mond a lelki élet természetének és megmásítja azt. Még pedig meghamisítja a lelki élet képét a maga atomizáló eljárásával: megbontja az őseredeti tudategységet. A lelki élet egyetlen egységes történés, mondják, melyben vannak ugyan külön-külön feltűnő mozzanatok, mintegy hullámok az egyetlen tovalaladó folyamárban, de nincsenek belőle kiszakított és megmerevedett külön egységek. Pedig a tudományos pszichológia s a pszichológiai leírás éppen ezt teszi: ily különálló részeket szakít ki a maga merev fogalmaival az élő, szerves együtteséből, a lelki élet folyamegészéből s mint önálló, független életet élő részeket kezeli őket. Így pl. az amit „érzetten”

ért a pszichológiai tudomány, voltaképp külön nem létezik, csak együtt a tudat sok egyéb mozzanatával; kiszakítva, külön tekintve e fogalom pusztán fikció, melynek nincs realitása. Ennek a gondolatnak igazságtartalmát szintén meg kell látnunk s ez az, hogy a normális lelki élet valóban egységes, összefüggő egész, vagy legalább a tudatban, bizonyos fejlettségi fokon „minden összefügg mindennel”; — viszont azonban nem fogadhatjuk el a fentebbi nézet helytelen túlzásait. A modern tudományos pszichológia leírásai és fogalomalkotásai éppen arra törekuszenek, hogy számoljanak a lelki élet egységével és a lelki elemeket ne emeljék ki ennek az életnek éltető összefüggéséből. Vagyis hangoztatja a lelki „elemek” önállóságának pusztán relatív voltát, azt, hogy lelki elemeket megkülönböztetve óvakodjunk az u. n. atomizáló lélektan hibájától, azaz a lelki mozzanatokot ne fogjuk fel a fizikai atom módjára. A fizikai atom merev változatlanságával és önállóságával szembeállítjuk tehát a lelki elemeknek a tudat egészbe szövődő relatív függetlenségét, mely nem elszigeteltséget jelent, hanem csak mozzanati önállóságot.

A leírás tehát elvileg lehetséges s feladata az, hogy minél hívebb és részletesebb képet adjon rop-pant gazdag és bonyodalmas lelki világunkról. De a pszichológia feladata ezzel még nem merült ki, a leírás után következik a lelki jelenségek magyarázása és értelmezése.

Valamit „magyarázni“ annyit tesz, mint az illető dolgot bizonyos törvényszerűség egy példájának, esetének bemutatni. Amint a theoretikus fizika keres egyetemes törvényeket, éppúgy kell a pszichológiának is ilyen általános törvények felállítására törekedni. Ha a pszichológiának a jelen pillanatban még nincsenek is olyan kész elméleti törvényei, mint pl. a fizikának az energia megmaradás-elve, mégis törekednünk kell ilyenek megszerkesztésére. Talán szerepelhetne ilyen „törvény“ gyanánt a tudatjelenségeknek egy é n -hez tartozósága, a lelki jelenségek általános hozzárendeltsége a fiziologiai jelenségekhez stb. Egy más értelmezés szerint valamit magyarázni annyit tesz, mint a szóban forgó dolgot o k a i r a visszavezetni (ha reális létező), vagy r á c i ó i t, alapjait k i m u t a t n i (ha ideális létező). Mivel a lelki élet időben lefolyó realitás, azért ennek megmagyarázása annyit jelent, mint az egyes lelki tényeknek s a lelki élet egész szövedékének saját okaira való visszavezetése. Ha egyik lelki tényről vagy több másból, vagy fiziologiai okokból eredeztetünk, nyerjük az u. n. g e n e t i k u s l é l e k t a n t; így származtatjuk pl. az érzelmeket a megelőző megismerésből, vagy az ösztönből, a színkontraszt jelenségét a szem szerkezetéből. Ha a lelki élet egészét valamely végső okra, pl. a léleksubstantiára, vagy az anyagra vezetjük vissza, nyerjük a m e t a f i z i k a i p s z i c h o l ó g i á t. Itt azonban több kérdés merül fel. Az első: az okság

elvének megfogalmazása. Tisztán pozitivista gondolkodás alapján az okság törvénye a következő alakot ölti: Ha az a, b, c... feltételek együtt vannak, akkor beáll az F folyamat. Ebben az esetben valamely lelki jelenségnek közvetlen oki levezetéséről nem lehet szó. Aki tehát a valóságos oki összefüggések híve az ismeretelméletben, annak el kell hagynia a pozitívizmus gondolkozásmódját s az oksági viszonyban többet kell látnia a feltétel és következmény törvényszerű egymásutánjánál. Itt azután a következő kérdésekre kell a pszichológusnak választ adnia: van-e szoros értelemben vett oksági viszony az egyes lelki jelenségek között? A második: ha van ily oksági kapcsolat, akkor miben különbözik a lelki tények kauzalitása a fizikai tények és dolgok okságától? A pszichikai okság, mint az előbbi két kérdés is mutatja, a problémák egész sorozatát indítja meg. Különösen a következők függnek össze szervesen a pszichikai okozatiság kérdésével: Lehetséges-e, hogy a lelki jelenségek egyenes és közvetlen oki kapcsolatban legyenek egymással s az esetben hogyan kell állást foglalnunk azzal a metafizikai tétellel szemben, mely szerint csak a substantiák fejthetnek ki oki működést? Ha e tétel áll, akkor vagy a lelki jelenségeket kell különálló ható substantiáknak feltönnünk, vagy pedig csak közvetett oki kapcsolatukat fogadjuk el az egyetlen substantiális hatón a lelken keresztül. Felmerül továbbá a kérdés:

lelki okozati hatás, bármily formában érvényesüljön is, a fizikai okság mintájára van-e szabva, vagy másféle törvényeket követ-e? Mint ebből a második lehetőségéből kitűnik, itt voltaképpen a lélektan hovatarozandóságáról és helyzetéről van szó a tudományok rendszerében. Ha a lelki okság és a fizikai okság szerkezetben nem különböznek semmit sem egymástól, akkor a pszichológia éppoly természettudomány, mint a fizika; ellenben, ha bizonyos „szellemi” okság és törvényszerűség érvényesül a lelki élet hullámozásában s ennek struktúrája más mint a fizikai okságé, akkor a pszichológia a „szellemi tudományok” csoportjába tartozik.

A lelki okozatiság kérdését ma már úgy oldja meg a vezető pszichológusok nagy többsége, hogy ez okság egészen más természetű, mint a fizikai; nem mechanikai jellegű, hanem az egységes tudatnak sajátos szintétikus természete miatt kvalitatív és érték-összefüggések érvényesülnek a lelki jelenségek között; a pszichológia helye pedig a szellemi tudományok között van s ezeknek alapvetéseül is szolgálhat és a típusfogalom bevezetésével mind általános, mind pedig individuális alakjában generalizáló tudomány.¹ A mechanikus oksággal együtt az egész lelki élet felfogásából számúzve kell lennie a mechanikus felfogásnak; a lelki életet spon-tán kifejlődő, dinamikus folyamnak kell tekinte-

¹ V. ö. Kornis Gy.: Okság és törvényszerűség a pszichológiában. Budapest. 1911.

nünk. A lelki élet ezen új felfogására különösen James és Bergson finom megfigyelései és elméletei vezettek, továbbá W. Stern azon szempontja, hogy a lelki élet egészét csak akkor értjük meg, ha abból indulunk ki, hogy az mindig oly összefüggő egész, mely előre meghatározza a részeket. Ez a gondolat azonban már átvezet bennünket a lélektan „értékelő” felfogására.

A magyarázó pszichológia mellett megkülönböztetjük az értelmező, értékelő vagy, mint nevezni szokás: „megértő” pszichológiát. S ha már a lélektani magyarázás mivoltának kérdései is átvezettek bennünket a szellemi tudományok terére s mar a magyarázó pszichológia is hajlamot mutat arra, hogy szellemi tudománnyá váljék — akkor az u. n. értelmező lélektan teljesen a szellemi tudományok módszerét sajátította el s ezek szolgálatában áll. Ezért kell ezt a lélektani irányt a maga különálló egyéniségével világosan elkülöníteni a magyarázó lélektantól. Mily feladatokat tűz ki maga elé és mily eszközökkel lát munkájához az értelmező pszichológia? Akik a lélektannak ezt az új irányát megállapították, különösen Spranger, az értelmezésből, értelem-adásból, „megértésből” indulnak ki. Mikor valamit „megmagyarázunk”, akkor külső okviszonyba állítjuk az illető dolgot s e viszony ismeretével megelégszünk. Évvel az ismerettel szemben áll Spranger szerint a belső kapcsolatbáhozatal, az az eljárás, mikor valamely

dolognak, „értelmet adunk“ anélkül, hogy okaira visszavezetnők. Ez az értelmezés abban áll, hogy valamely jelenséget, tárgyat, mozzanatot egy más egészbe illesztünk, mint annak szerves alkotórészét. Így pl. „értelme“ van a mondatban a helyesen választott szónak s minden mondatnak is megvan a maga „értelme“ egész mondanivalónk szempontjából. Az értelmező pszichológiának már most az lesz a feladata Spranger szerint, hogy a lelki jelenségeknek egyenkint úgy adjon „értelmet“, hogy őket valamely nagyobb egészbe mint szerves részt illessze bele. Melyek már most azok az egészek, melyekbe az egyes lelki jelenségek illeszkedni fognak? Ezek a „jelentéskategóriák“, s a lelki jelenségek megértése abban fog állani, ha őket ily jelentéskategóriákba (Sinnkategorien) sorozzuk. Lelki jelenségeinket tehát jelentőségük, értékük szerint kell mérlegelnünk és értékük felismerése után egy-egy jelentésszintre besoroznunk. Egy példa: erre a kérdésre: miért játszik a gyermek?— a magyarázó lélektan fiziológiai vagy lelki okkal felel (surplus of vigour); ellenben a megértés pszichológiája a játékban a gyermek jövőjére való előkészületet lát, a játék szerinte a jövő kultúrtevékenységek előkészülete, ez a játék „értelme“, vagy „jelentése“. Az ilyen pszichológiai megértés szemmel láthatóan más, mint a fizikai mintára történő magyarázás és az empirikus lélektanban való csálódásnak, meg annak a szellemtudományi irányzatnak

szülötte, mely mindenütt „értelemmel (jelentéssel) teljes kapcsolatokat“ keres a lét és érvényesség egész birodalmában.¹ A „megértő“ lélektan egyik eljárás módja eredményezi a strukturális lélektant, mely szerint szintén valamely érték-egészben elfoglalt helye adja meg valamely lelki részlet-jelenségnek igazi értelmét. Így pl. az ifjúkor kaotikus és zavaros lelkiállapotát akkor értjük meg, ha azt a célt tekintjük, mely felé fejlődik: önálló életcéllal és életeszménnyel bíró felnőtté fog fejlődni; strukturája tehát ettől a céltől függő: fejlődésben van, egyéni öntudata ekkor alakul ki, életeszményt tűz ki magának, beleilleszkedik a társadalmi életbe. Mivel az ifjúkor lelkivilágának emez egész strukturáját az a cél határozza meg, mely felé a fejlődő ifjú életalakulása tör, világos, hogy az ilyen értelmezéssel dolgozó lélektan is éppen a fordítottja a magyarázó pszichológiának; ez okokból érti meg a lelki jelenségeket, amaz célokból; ez inkább természettudományos típusú, amaz a szellemi tudományok intuitívabb módszerét követi.

5. A pszichológiának feladata megoldásához módszeresen kell hozzáfognia s módszereit mindvégig tudatosan alkalmazva kell a lelki jelenségeket felkutatnia, leírnia és magyaráznia. A módszer kérdése minden tudományban oly fontos, hogy magának az illető tudománynak lényegéhez tartozó.

¹ Lebensformen, 2. kiad. VII. 1. — Psychologie des Jugendalters. Leipzig, 2. kiadás.

nak tekintjük. Melyek a pszichológia módszerei s vannak-e sajátos, minden más tudománytól eltérő módszerei?

A módszeres eljárás első helyen a pszichológia forrásaira van figyelemmel s ezeket törekszik rendezni. A lélektannak két fő forrása van, mint általában minden tudásunknak, t. i. a tapasztalás és gondolkodás; de abban különbözik egyéb tudományoktól, hogy a tapasztalásnak a pszichológiában megkülönböztetett fontos szerepet ad. A pszichológia elsőrendű, fő forrása gyanánt az u. n. „belső” vagyis öntudati tapasztalást kell tekintenünk; az öntudati tapasztalás nélkül az u. n. „külső” tapasztalás és mások tanuskodása, e másodrendű források nem is állhatnának meg.

E források felhasználásának mikéntjében mutatkozik meg igazán a pszichológus módszere. Ugyanis minden egyes forrásnak megvan a maga sajátos felhasználási módja s ezt nevezük szoros értelemben vett heurisztikus, vagyis anyaggyűjtő módszernek. Így a külső (fiziológiai és fizikai) meg a belső (öntudati) tapasztalásnak közös módszerei vannak; ezek: a megfigyelés és kísérletezés; ezeket kiegészítik és ellenőrzik: a mások tanuskodásainak felhasználása és a gondolkodás általános módszerei: az indukció és dedukció, mely eljárások különben is sok egyéb tudományos kutatás egyetemes eljárás módjai; — a belső tapasztalásnak különleges módszere az pedig az önmelegfigyelés. E módszerek

közül első helyen áll a pszichológia legbecsesebb és legsajátabb módszere: az önmegfigyelés. Az önme g f i g y e l é s olyan tapasztalás, melynek tárgyai maguk a lelki tények. Az önmegfigyelés úgy történik, hogy valamely bensőnkben tapasztalt lelki tényt minden mástól megkülönböztetünk s ezáltal öntudatosítjuk, vagyis egy modern szóárnyalat szerint „élménnyé” tesszük.

Az önmegfigyelés az öntudatban jelentkező pszichikus tények vizsgálásának első és legfontosabb, sőt mondhatjuk, egyetlen módszere; mert az öntudat világában minden egyéb módszer vagy nem elégséges, vagy pedig ha alkalmas a lelki tények vizsgálására, akkor az önmegfigyelésen alapszik. Így pl. a kísérletekkel sokszor csak a lelki tények fiziológiai előfeltételeit lehet tanulmányozni, a kísérlet tehát a tudati tapasztalás adataira nem mindig alkalmazható; ha pedig magukat a lelki tényeket vizsgáljuk kísérletekkel (pl. Külpe wü r z b u r g i laboratóriumában a gondolkodást), akkor is mi egyéb az ilyen kísérlet, mint az önme g f i g y e l é s n e k egy módszeresen kifejlesztett alakja?

Az önme g f i g y e l é s n e k két segédeszköze van. Az első a tudatos lelki tények intenzitásának fokozása. Ez a ráfigyelés segítségével történik. Mikor ugyanis valamely tudattartalmat részleteiben akarunk magunk előtt szemlélni, figyelem támad bennünk, a figyelem pedig, mint alább látni fogjuk, az agyra, a középponti szenzó-

riumra való visszahatásával a megfelelő idegingereket élénkebbé teszi s így az illető lelki tény is élénkebbé válik. Ezt az eljárást tudatosításnak is nevezhetjük, még pedig, mivel a ráfigyelés segítségével megy végbe, logikus tudatosításnak. A logikus tudatosítás mellett van azonban az önmegfigyelésnek még egy másik hasonló eszköze is, melyet tisztán pszichológiai tudatosításnak mondhatunk. A megfigyelendő lelki jelenség erősebb intenzitása ugyanis létrejöhet módszeres ráfigyelés nélkül is, pusztán az asszociációk segítségével. Egy-egy lelki tényhez kapcsolódó önkéntelen asszociációink nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy egy-egy lelki jelenséget minél világosabban és intenzívebben lássunk magunk előtt, lévén a társítások szerepe éppen az, hogy a hasonló és ellentétes elemeket jól kidomborítják. Az érzetek és érzetcsoportok elnevezésének az ilyen önmegfigyelések az alapjai. Ezzel a pusztán pszichológiai világosság-fokozással is világosabb lesz ugyan az illető megfigyelendő tudattartalom a többinél, de mégsem lesz annyira világossá, hogy logikai ráfigyelő tudatosítással ne lenne még világosabbá tehető.

Az önmegfigyelésről eddig úgy beszéltünk, mint a világ legtermészetesebb s legegyszerűbben megvalósítható eljárásról, melyet a pszichológia minden iránya, akár szellemtudományi, akár természettudományi tájékozódású, elfogad és magáénak tekint.

Azt a kérdést azonban, vajjon lehetséges-e az önmegfigyelés, szintén fel lehet vetni a filozófia története során sokszor fel is vetették. Már Comte és Hegel tettek nehézségeket az önmegfigyelés lehetősége dolgában. Comte¹ egyenesen „profonde absurdité”-nek mondja az önmegfigyelést. Hasonlóképpen Hegel is lehetetlenségnek tartja a szoros értelemben vett önmegfigyelést s ezen állításuk bizonyításában a figyelem természetéből indulnak ki. Ha haragszom, nem tudom egyszersmind meg is figyelni haragomat; abban a percben, mikor a haragomat meg akarom figyelni, ez az utóbbi már el is röppent. Egy híres színész egyszer meg akarta önmagát figyelni, amikor édesanyja holttestét kísérte ki a temetőbe s szívét őszinte, mély, igaz szomorúság hatotta át; de mihelyest a megfigyelésre került a sor, szomorúsága eltűnt s helyét a feszült figyelés foglalta el. A figyelem természete az, hogy a lelki tényekbe beleolvad, a lelki tények folyamával egyesül s az ő tárgyaikat intendálja. Ha szomorúak vagyunk, akkor figyelünk is, figyelmünk nagyon erős, talán a paroxizmusig erős: de tárgya a szomorúság tárgyával azonos, — a figyelem folyama beleolvad a szomorúság folyamába. A szoros értelemben vett megfigyelés azt kívánná, hogy a figyelem szakadjon el tárgyától (pl. a szomorúságtól), meg ne

¹ Cours de philos. positive, III. 766 és I. k. 30. kk. 11.

is, azaz szakadjon kétfelé; figyeljen teljes erővel a szomorúság tárgyára is, még figyelje az alanyt is. Ámde ez lehetetlen, mert a figyelemnek mindig csak egy „Blickpunkt“-ja van.

Egy más nehézséget Hume¹ és Wundt² hoznak fel. Ez abban áll, hogy a figyelem megváltoztatja a lelki tények természetét, melyekre irányul. Nagy különbség van egy tevékenység között, melyet külön reá való figyeléssel végezünk el, még ugyanazon tevékenység között, ha nem figyelem meg. A figyelem maga is lelki tényező, mely belevegyül a lelki tények lefolyásába és megzavarja menetüket.

Az önmegfigyelésnek mindenesetre megvannak a maga nehézségei. Ezek ugyanazok, mint amelyeket a lelki jelenségek leírásánál már felhoztunk: a lelki élet tűnékenysége, gyorsan változó időbelisége, sok lelki ténynek oly természete, hogy nem tudjuk a tudatállapot egészéből kiemelve vizsgálni, mert sohasem jelentkeznek egyedül, a megfigyelő elfogulatlanságának több-kevesebb hiánya, továbbá az a körülmény, hogy nincs módunkban bármely lelki tényt mesterségesen előidézni (harag, szerelem), vagy ha jelentkeznek, megfigyelni (alvás). Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy minden lelki tény csak egy egyednek hozzáférhető s ebben a mozzanatban rejlik az önmegfigyelésnek

¹ Treatise, 7. l.

² Grundr. d. Psych., 5. kiad. 27—28. l.

sokszor csekélyebb bizonyosság- és ismeretértéke. Itt azonban nem ezekről a nehézségekről van szó, hanem a kérdés az, lehetséges-e egyáltalában az önmegfigyelés, nem jelent-e már szerkezeténél fogva abszurdumot, nem foglalunk-e össze fogalmában ellenmondó jegyeket, össze nem férő jelenségeket? Nézetünk szerint az önmegfigyelés nem tartozik a lehetetlenségek közé. A kérdés megoldása attól függ, miben látjuk a figyelem lényegét. Ha a figyelem külön folyamat a megfigyelt lelki tény mellett — ami a tudatnak, mint csak egyetlen középponttal rendelkező egésznek természetével ellenkezni látszik — akkor valóban alig lehet elgondolni, miképpen lehetséges az önmegfigyelés; ellenben ha a figyelmet nem választjuk külön a megfigyelt lelki ténytől, akkor a nehézség eloszlatónak látszik. A figyelmet ugyanis úgy tekinthetjük, mint valamely lelki tény intenzitásától okozott érdeklődő hangulatot¹ s ez esetben a figyelem, vagyis az önmegfigyelés, annál erősebb, minél nagyobb az illető lelki jelenség erőssége. Ilyenformán az önmegfigyelés nemcsak hogy lehetséges, hanem minden tudatos lelki tény szükségképi velejárója. De honnan magyarázható akkor az a sajátos jelenség, hogy a figyelem néha egyenesen megszüntet egyes lelki jelenségeket, vagy zavarja nyugodt és természetszerű lefolyásukat,

mint pl. ha haragunkra vagy ábrándozó képzet-áramlásunkra figyelni kezdünk, e folyamatok módosulnak, vagy megszűnnek? Vajjon nem külön lelki tény, még pedig külön ható erővel felruházott lelki folyamat-e ennél fogva a figyelem? Talán megfelelhetünk e kérdésre a fentebbi álláspont épségben tartásával, ha rámutatunk, hogy ezek a zavaró és megszüntető hatások nem az üres figyelemből erednek, hanem egy új lelki tény kerekedik ilyen esetekben a meglevő lelki tény (harag, ábrándozás) fölé, s ennek az új középpontba nyomuló lelki ténynek intenzitásából eredő újabb figyelem nyomja el az elsőt. Míg előbb a haragunkra figyeltünk (azaz: a harag volt tudatunk középpontjában), most egy új élmény, a nyugalom foglalja el a harag helyét s ezentúl erre figyelünk. Természetes, hogy ez a hipotézis teljesen attól a másik, alább kifejtendő feltevéstől függ, mely a figyelem lényegét ilyen szekundár jellegű kísérő-mozzanatban: az aktuális lelki jelenségtől okozott érdeklődő hangulatban látja.

Azok a pszichológusok, kik az egyenes, közvetlen önmelegfigyelés lehetőségét tagadják, a pszichológiának e becses módszerét a retrospektív önmelegfigyelés eszközével pótolják. Ez a visszatekintő önmelegfigyelés abban áll, hogy valamely lelki jelenséget vagy közvetlenül az elmulás pillanata után, mikor még mintegy „elhangzóban van”, figyeljük meg, — vagy pedig még később

reprodukáljuk. Ilyenkor feltesszük magunkban, hogy nem helyezkedünk mintegy a lelki jelenségen kívül, pl. egy nehéz számolási művelet elvégzése közben nem figyeljük önmagunkat, azaz nem vesszük fel az „önmegfigyelés” attitűdjét, hanem csak az illető jelenség tárgyára (tehát a számolás tevékenységeire) fordítjuk teljes figyelmünket; s mikor már lepergett bennünk a lelki folyamat, visszatekintünk reá s igyekszünk mozzanatait minél hívebben leírni. Akik azonban közvetlen és valódi önmegfigyelést lehetségesnek tartják, azok szemében ez a visszatekintő önmegfigyelés csak az elsőnek kiegészítője és tökéletesítője.

Bármennyire értékes is azonban az önmegfigyelés, egymagában nem elégséges a lelki élet egész anyagának rendszeres feltárására. Hozzá kell tehát járulnia a lélektan második módszerének: a külső tapasztalásból merített ismeretek felhasználásának. Sok lelki tény van ugyanis, melyet csak külső tapasztalásból ismerünk meg, mert fizikai és fiziológiai folyamatokkal kezdődnek s nem ritkán ilyenekkel végződnek (pl. a beszéd, a kifejező mozgások, stb.); a fiziológiai tényekről pedig csak a „külső” tapasztalás (látás, hallás) értesít bennünket. A külső megfigyelésből továbbá ellenőrizhetjük és kiegészíthetjük az önmegfigyelés adatait, különösen ha külső megfigyelésünk tárgyai más személyek. A külső megfigyelésnek több esete lehetséges; először: irányulhat saját magunkra, de

irányulhat másokra is; tévedés volna tehát a külső megfigyelést mások megfigyelésével azonosítani. Azonkívül lehet a külső megfigyelés természetes vagy mesterséges, egyéni és tömegmegfigyelés. A természetes megfigyelésnél a kísérleti személyt nem befolyásoljuk, feladatokat nem tűzünk tudata és figyelme elé, hanem úgy figyeljük meg, amint lelki jelenségei megfigyelésünk nélkül is lefolynának. A természetes megfigyelésnek jó oldala, hogy teljesen és közvetlenül tárja fel a jelenségeket. Rossz oldala azonban, hogy az igazi folyamatokat a zavaró mellékkörülményektől nem tudjuk ilyen megfigyeléssel elkülöníteni; továbbá, mivel mások lelki tényei csak külső kifejező mozgásokban nyilvánulnak s így sokszor csak tökéletlenül, azért a természetes megfigyelés félrevezetheti a pszichológust; a pszichológus ugyanis a saját mozgásaihoz hasonló mozgásokból következtet ugyanolyan lelki tényekre, mint aminők az ő benyomásában kapcsolatosak ama külső jelekkel. Az ilyen analogikus következtetések azonban nem mindig biztosak. Ezért törekszenek a pszichológusok minél exaktabbá tenni a külső megfigyelést s e törekvés eredménye a mesterséges megfigyelés. Ez éppen abban különbözik a természetestől, hogy itt a kutatott jelenségeket a zavaró mellékjelenségektől, a kísérő körülményektől különböző módszerek segítségével különválasztjuk. Ezek a módszerek a következők: a) A pszichometria,

vagyis különféle mechanikai eszközökkel történő mérések, (ily eszköz pl. a Hipp-féle kronoszkóp, stb.) és ennek alapján matematikai képletek alkalmazása. Mélni pedig a következőket lehetséges: először az érzetek fizikai ingereit (pszichofizikai eljárás), — másodsor azt a reflexmozgást, mely lelki ténytet követ (pszichodinamikai eljárás), — harmadsor azt az időközt, mely az érzet ingere és az érzetkép megalkotása között lefolyik, a fiziológiai időt (pszicho-kronológikus eljárás.) — b) Statisztikai táblázatok készítése, kérdőívek, ankétek rendezése (ezeknél az önmegfigyelésnek is nagy szerep jut), kikérdezések, stb. — c) A kísérlet is ide sorozható voltaképpen, ezzel azonban, mint a pszichológia módszerével, külön is foglalkozunk. A pszichológiai kísérlet sem egyéb tulajdonképpen, mint önmegfigyelés vagy külső megfigyelés, azzal a különbséggel, hogy itt a vizsgált jelenség körülményeit, okait, föltételeit magunk állapítjuk meg. Kísérletekkel vizsgálhatjuk mind az élettényeket általában, mind pedig szorosabban a pszichikai jelenségeket; a kísérlet mindkét esetben főként a fiziológiai kísérő körülményekre szokott vonatkozni, de vonatkozhatik a tudatos lelki tények lefolyására is. A pszichológiának azon fajtát, mely csak, vagy főképpen kísérletekből állítja össze az élettények tudományát, kísérleti pszichológiának nevezzük. Ez az az ága a pszicho-

lógia egyetemes tudományának, melynek alapját Fechner vetette meg (1860) s mely azóta nagy virágzásnak indult. Régebbi pszichofizika korszakára egy tisztán pszichológiai kor következett, melynek egyik legszebb termékét az emlékezetre vonatkozó kísérletekben látjuk (Ebbinghaus). Jelentőségét azonban nem szabad túloznunk, sem abban az irányban, mintha a pszichológiai kísérletek pontosságban vetekedhetnének a fizikaiakkal, — sem abban, mintha a lelki élet mélységeit alkalmasak volnának feltárni; a kísérleti pszichológia minden értékes eredménye mellett is csak kéregismeretet és csak az elemi lelki folyamatok megismerését közvetítheti. Az introspektív vizsgálatoknak sokkal többet köszön a lélektan, mint a nagy fáradsággal gyűjtött alig áttekinthető kísérleti adatoknak.

A kísérletek számtalan faja közül kiemelkednek az u. n. reakciós- és kifejező kísérletek. Reakciós az olyan kísérlet, melynél egy pszichofizikai inger reflexét, hatását vizsgáljuk (érzetingerek, hívószavak, lelki impulzusok.) A kifejező kísérleteknél a külső pszichofizikai vagy fizikai inger hiányzik; a kísérleti személy feladata ezekben abban áll, hogy valamely lelki folyamatot vigyen végbe s ennek külső reflexét méri, vizsgálja aztán a kísérletező. A reakciós kísérletek körében a következő fogalmak merülnek fel: a reakciós idő. — Reakciós időn értjük azt

az időtartamot, mely lefolyik egy inger befogadásának első pillanatától egészen egy tudatos reflexcselekvésig, melyet amaz inger váltott ki. A reakciós idő a következő momentumokból áll: 1. a percepció-időtartamtól a tudatba lépésig, 2. az appercepció-időtartam: az érzéki inger sajátosságainak (pl. alak, szín, hang) tudomásul vételéig; 3. az akarat-impulzus időtartama, mellyel az ingerre felelünk; 4. az ideginger terjedési sebessége, akár szenzibilis, centripetális, akár motorikus, centrifugális terjedésről van szó. A látási, hallási és tapintási reakciót D'Arsonval gépével mérik, egységnek $1/1000$ -ed. sec.-ot véve. A párisi Akadémia 1916. július 24-iki ülésén Camus és Nepper kimutatták, hogy az átlagos reakciós idők: látásra: 196 egység, hallásra: 147 egység, tapintásra: 150 egység. A narkotikumok és az alkohol megnyújtják a reakciós időt.

Háromféle reakciót különböztetünk meg: 1. szenzórikus reakció az, ha a kísérleti személy minden figyelmét a benyomásra irányozza; — 2. motorikus a reakció, ha a figyelem arra fordul, hogy minél gyorsabban reagáljon a benyomásra; — 3. indifferens a reakció, ha sem az egyik, sem a másik nem feltétel, utasítás a kísérletnél. Legrövidebb az idő a motorikus reakciónál, leghosszabb a szenzórikusnál. A mondottakon kívül vannak még egyéb reakciók is: ilyen a megismerési

reakció (pl. akkor kell megnyomni egy gombot, ha az „a” betűt mutatjuk); ehhez már hosszabb idő kell (kiválasztás); — hosszabb idő kell, ha pl. a-tól d-ig jobb kézzel, d-től k-ig bal kézzel nyomja meg a gombot; — megkülönböztetünk negatív vagy váraozási reakciót is, pl. ha egy érzetre valamely megfelelő képzetünk keletkezik; ebben már együttesen megvan a megértési és kiválasztási reakció is, mely oly gyors lehet a figyelem miatt, hogy megelőzheti a benyomást. A reakciós kísérleteknél a Hipp-féle kronoszkópot használjuk, de elgondolhatók finomabb mérőeszközök is.

A reakciós kísérletek egymagukban is megállhatnak ugyan, de a gyakorlatban sokszor kapcsolódnak másféle módszerekkel. Így a wüzburgi iskola (alapítója Külpe) kikérdezéssel kapcsolja össze a reakciós kísérleteket. Kiváló kísérletezői ennek az iskolának Ach, ki az akarati és Bühler, ki a gondolkodási folyamatokat vizsgálta ezzel a kettős módszerrel. Nagy előnye ennek a kísérletező iskolának az, hogy a kísérleti személyek maguk is művelt pszichológusok, önfigyelésük ennél fogva pontosabb, finomabb és gazdagabb mint a laikusoké. Különösen a gondolkodás vizsgálata vezetett fontos eredményekre: kiderült, most már nemcsak filozófiai alapon, hanem exakt kísérletezés alapján is, hogy a gondolkodást pusztán asszociációból megmagyarázni nem lehet, a gondolkodás: aktivitás. Másik eredmény volt a „szótlan

gondolkodás" bebizonyosodása. A gondolkodás nincs teljesen szavakhoz kapcsolva, a gondolkodás nem szemléletes (tehát nem érzéki) folyamat, hanem tisztán szellemi. Ezekben a kísérletekben ugyanis a gondolkodás-folyamatnak következő elemei különülnek el egymástól: először a képzetalkotás (Vorstellen), másodszer a belső és külső beszéd, harmadszor a gondolat; utóbbi mind a két másik elemtől különbözik s bár együtt jönnek létre — már Aristoteles megjegyzi, hogy nincs gondolkodás képzet („phantasma“) nélkül, — mégis egymástól független elementumok. Az iskola jelenlegi vezetője Marbe, kiváló tagjai még: Messer, Watt, stb. Ugyancsak a kísérletet és a kikérdezést egyesíti egymással a francia Binet, de nála a szoros értelemben vett kísérletező eszközök a legegyszerűbb segédeszközökké válnak, így megelégzik a bonyolult műszerek helyett az egytized - másodpercet mutató kronószkóppal, meg papirossal, ceruzával. Binet két leányát használta fel a kísérleteknél és ilyféle feladatokat tűzött ki eléjük: írjunk minél gyorsabban 20 tetszőleges szavat. A szavak leírása után következik a kikérdezés, a kísérleti személy elmondja saját tapasztalatait: mily összefüggéssel juttatták eszébe az egyes szavakat. A felelet alapján Binet megállapítja a két kísérleti személy szellemi alkatának különbségeit: M. szavai inkább konkrétak, szemléletesek, a környezet tárgyaiból vagy nemrég múlt eseményeiből vannak merítve

ellenben A. szavai között sok az elvont szó, sok a képzelet munkája, amit a regényolvasásra vezet vissza atyja.

A pszichológiának, mint általában minden tudománynak módszerei közé tartozik mások tanuskodásának kritikai fölhasználása is. Más tudományok (fiziológia, nyelvtudomány, etnográfia, történelem, egyes művészetek, stb.) adatait sűrűen kell használnunk az élettények megmagyarázására, különösen azon jelenségeknél, melyek az előbbi módszereknek nem hozzáférhetők (tömegjelenségek, tőlünk távoleső népeken vagy egyedeken jelentkező lelki tények, pl. nyelvek, civilizálatlan népek életformái stb.). Végül módszere a pszichológiának a dedukció és az indukció is. A régiek kedvelt módszere a dedukció volt, mert nem rendelkeztek elegendő adattal. A mai empirikus pszichológia természetesen inkább induktív jellegű, — ezt mutatja az indukció segédeszközeinek, a megfigyelésnek és a kísérletnek bőséges alkalmazása, — de mint igazi tudomány, a pszichológia nem nélkülözheti a dedukciót sem. A dedukciónak különösen a metafizikai pszichológiában van nagy szerepe.

2. §. A lélektan irányai és fajai.

1. A lélektan különböző irányait és fajait azok az ismeretelméleti, tudományelméleti és módszertani álláspontok választják el egymástól, melyek

alapján már az előző §-ban megkülönböztettük a lélektan típusait: a leíró, elemző, genetikai, metafizikai, kísérleti pszichológiát. Sok oly lélektan-típussal találkozunk, melyeknek célja és iránya már az elnevezésből is világosan kitűnik. Hogy mégis itt külön foglalkozunk a lélektan egyes irányai-val, annak oka nem az, mintha ismétlésekbe vagy önmaguktól értetődő elnevezések felesleges elemzésébe akarnánk bocsájtkozni, hanem az a körülmény, hogy a mai egész lélektani kutatás „módszertani krízisben szenved“, s másrészt, mert a pszichológia még nem tudott végleg elhelyezkedni a tudományok rendszerében, nevezetesen még függőben van az a kérdés, vajjon a természeti vagy a szellemi tudományok közé illeszkedik-e véglegesen. Mind a két körülmény hathatósan előmozdítja a pszichológiai tudomány keretén belül számos iránynak, típusnak, fajnak keletkezését s az újak sok tekintetben keresztezik vagy részben fedik a régi, történetileg kialakult pszichológiákat.

Ha a pszichológiát megkülönböztetjük a gyakorlati bölcseségen alakuló ember- és lélekismerttől (pszichognózis), vagyis ha szoros értelemben vett tudománynak tekintjük, akkor e tudományos pszichológia két fő típus alakjában jelentkezik előttünk, aszerint, mit tartunk a tudománykritériumának. A tudományos ismereteknek általában két kritériumát különböztethetjük meg: a első, hogy a kutatás tárgya valamiképen, akár ön

magában, akár határaiban, tapasztalásunk körébe tartozzék; a másik pedig, hogy a tapasztalt jelenségekről vagy okokat és törvényeket ismerjünk meg, vagy őket egy rendszerbe igazolhatóan beleolvashassuk. Az előbbi adja a pszichológiának természettudományos irányú feldolgozását, míg az utóbbi felfogás a pszichológia szellemtudományi feldolgozásának kedvez. Okok és törvények kutatása egyfelől, — egy rendszer-összefüggés eszménye másfelől: ez a két lehetőség nyílik a pszichológiai tudomány számára és világos, hogy ha a lélektan szellemi tudománynak fogjuk fel, akkor nem az okság kategóriáját fogjuk alkalmazni a lelki jelenségek világára, hanem a szellemi tudományok valamely más rendszerösszefüggését, mint fentebb az értelmező pszichológiánál láttuk. De e kettős determináló szemponton kívül: a lélektan mint természeti vagy szellemi tudomány, — még egy harmadik magasabb módszeres szempont is módosítja a lélektanról táplált alapfelfogásunkat: filozófia-e vagy részlettudomány-e a lélekismeret? S ha filozófia: fenomenológiának, értékfilozófiának vagy létfilozófiának tekintsük-e? Ezek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a másod- és harmadrendű szempontokat sem: vajjon hogyan szemelik ki az anyagot s mily heterogén célokat (pedagógiai lélektan, pszichotechnika) tűznek ki maguk elé a pszichológusok az anyag feldolgozásában. E szempontok egymásmellettsége és kereszteződése nyújtja

a lélektan irodalmának mai roppant gazdag és változatos látványát.

2. A lélektan egyes kialakulásai közül első helyen két típust kell összehasonlítanunk: a leíró és a fenomenológiai¹ lélektant. Mind módszertani, mind filozófiai szempontból fontos ennek a két iránynak elemzése.

A leíró lélektan² feladata a lelki élet egészének elemzése, vagyis lelki elemeknek és folyamatoknak a lelki összefüggésből való kiemelése és elszigetelése, — továbbá az így nyert mozzanatoknak a nyelv prefilozófikus elnevezéseivel való megjelölése s ez elnevezések helyesbítése, szabattossá tétele, — végül a lelki tényeknek az előbbi eljárással már megtörténő osztályozása. A leírás tehát, mint ezen mozzanatai mutatják, egy valóban tudományos foka a valóság szemléletének s hogy a leíró tevékenységben mily nagy sokasága rejlik az előzetesen kialakult fogalmaknak, feltevéseknek, megfigyeléseknek, összehasonlításoknak, azt a logikai módszertan mutatja ki. A nyelvben magában is, Jean Paul szerint, kész metafizika rejlik.

¹ V. ö. Elsenhans: Phänomenologie, Psychologie, Erkenntnistheorie. Kantstudien 1915, 224. kk. li.

² Dilthey: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie (Sitzungsber. der kgl. Preussischen Akad. zu Berlin 1894. 1309—1407. ll.) Dilthey ezen alapvető értekezésében a kritikának két pontot kell megragadnia: az egyik, hogy D. mily közel áll a fenomenológia álláspontjához, a másik, hogy a leírást nagyon szűken értelmezi: kizárja belőle a fogalmi rendszerezést.

3. A leíró lélektan mellett három évtized óta kialakult egy egészen új tudomány, mely első pillanatra nagyon hasonlít a leíró pszichológiához, valódi természete és kitűzött célja szerint azonban egészen más irányban kutatja a lelki valóság birodalmát: ez a fenomenológiai lélektan.¹ A fenomenológiáról két ismertetőjegy általánosan ismeretes: az egyik, hogy a fenomenológusok, Husserltől kezdve Scheleren, Pfänderen és Geigeren át egészen M. Beckig,² rendkívül finom elemzők és a „lényegszemlélet” alá vett tárgyaknak meglepően sok mozzanatát és árnyalatát hozzák felszínre; a másik ismeretes vonásuk pedig az a metafizikai intuícióval rokon módszer, ahogyan a tárgyakat szemlélik s melyet ők „lényegszemléletnek” neveznek. Ezen mozzanatok mellett azonban fontos a fenomenológiának, mint eredeti és új filozófiai álláspontnak megértéséhez az is, hogy a fenomenológusok elvetik az u. n. „induktív” metafizikát és egy sereg apriorikus tudományrendszert állítanak fel, melyek az empirikus-induktív tudománynak mintegy preexistenciális alakjai, mintegy tiszta ősképei. A tapasztalati lélektannak is megvan ez a plátói ősképe a fenomenológiai psi-

¹ Fő forrás: Jahrbuch für Phänomenologie u. phän. Forschung. Hg. von E. Husserl. I. 1: A. Pfänder: Zur Psychologie der Gesinnungen. 2: Beitr. zur Phänomenologie des ästhetischen Genusses von M. Geiger.

² Wesen und Wert. Grundlegung einer Philosophie des Daseins. 2 köt. Berlin 1925.

chológia alakjában. De hogyan jut a fenomenológia ehhez a merész apriorizmushoz? Husserl¹ az „induktív metafizika” elégtelenségéből és ellenmondásaiból indul ki. A filozófiát mint „szigorú tudományt” nem pillanthatjuk meg szerinte az induktív metafizikában, vagyis abban a filozófiában, mely csak a tapasztalati tudományok végső eredményeinek összefoglalása: mert e tudományok maguk is állandó gyarapodásban vannak s így minden összefoglalásuk csak hipotétikus, ideiglenes értékű lehet. Azonkívül az egyes pozitív tudományok elválasztó vonala sem állapítható meg a pozitív-empirikus gondolkörben világosan. Ha tisztán az induktív kutatásra támaszkodunk, csak akkor választhatjuk el egymástól teljes szigorral a testi és lelki világot, az érzéki és értelmi megismerést, stb., ha már az összes tapasztalati adataink együtt vannak e jelenségekre vonatkozóan. De hol vagyunk még az anyaggyűjtésnek ettől a tökéletességétől? És mégis: a tudósok élesen és egyértelműen elhatárolják egymás között a következő fogalmakat: élet — lélek — test — biológia — pszichológia — fizika, stb. Mi ennek az alapja? Bizonyára nem más, mint hogy eleve meghatározott fogalmakkal kezdenek a kutatáshoz, melyek nélkül minden empiria lehetetlen. Vannak tehát ily apriori szükségességű fogalmaink s ezek megelőzik a ta-

¹ Philosophie als strenge Wissenschaft, Logos I. 1910. 289. kk. II.

pasztalást, annak lehetőségét biztosítva: így előzi meg egy tiszta, apriori természetű az empirikust, egy apriori pszichológia a tapasztalati lélektan. E tiszta tudományok feladata már most abban áll a fenomenológusok szerint, hogy tisztázzák az empirikus kutatásnak alapjául szolgáló alapfogalmaikat, de minden vonatkozás nélkül a megismerésre vagy a realitásra, úgy amint fogalmi önérvényességükben fennállanak a tapasztalati világtól függetlenül: mint tiszta lényegek. Ezek a tiszta lényegek szemben állanak megismerésünkkel, amennyiben nem ennek produktumai, — de vele vonatkozásban állanak, mert mégis megismerhetők. Megismerésük pedig abban áll, hogy értelmünk a maga „tiszta megismerési attitűdjével” intuitive megragadja a tiszta tárgyak lényegeit: nem szimbolumaikat, nem képeiket, hanem magukat a lényegeket s nem ítélettel, következtetéssel, hanem közvetlen „lényegszemlélettel.” Így keletkezik egy új filozófiai tudomány, mely minden másnak alapvetése: a fenomenológia, mely a „tiszta tárgyaknak” és a „tiszta ismerés-attitűdöknek” összes viszonyait tartalmazza.

Micsoda viszonyban áll ez az alapvető filozófia az empirikus lélektannal? Ha a fenomenológia feladata minden önálló „lényeg” feltárása, akkor kétségtelenül foglalkozni fog a lelki élet számtalan jelenségének tiszta lényegével is. A fenomenológus a közönséges tapasztalásból indul ugyan

ki, de ennek „beállítását” csakhamar elhagyja és áttér a lelki élet vizsgálatában a „fenomenológiai redukció” módszerére: a tapasztalati adatokat csak példáknek tekinti s a példákban megpillantja az egyetemes lényegeket.¹ Amit az empirikus kutatásban mint elszigetelt konkrét esetet kapunk, abban a fenomenológus a lényegét keresi s ezzel magukat a tiszta tárgyakat (pl. az érzületek lényegeit) ragadja meg, a tapasztalás sokféleségét redukálja a tiszta lényegekre. Ez az eljárás, mondják a fenomenológusok, eredményül egy abszolút lélektant ad, melyet egy világ választ el az ötletszerűen összetákolt empirikus pszichológiától.

Uj és a leíró lélektantól valóban különböző, értékes vívmányt üdvözölhetünk-e a fenomenológiai pszichológiában? a fenomenológia egész alapfelfogása kiállja-e a kritikát? Ezek a kérdések merülnek fel a régi lélektan tiszteletében felnőtt pszichológus előtt, mikor a fenomenológusok radikális kijelentéseit olvassa. A kritika, úgy, ahogyan egy-két évtized óta kialakult, nem kedvező eredménnyel zárult le a fenomenológiára nézve. Eisenhans² szerint a „tiszta lényegeket” és a tapasztalati tények világa között oly mereven különböztet a fenomenológia, hogy ezáltal a legme-

¹ A. Pfänder így kutatja az érzületeket. Jahrbuch, I. 325. lkk. 11.

² Kantstudien. 1915, 240.

részebb metafizikai hipotézist hozza létre. E két világ teljesen idegenül áll egymással szemben s nem látjuk, hogyan és hol van az összekötő kapocs közöttük? A probléma annál nagyobb, minthogy mégis a valóságos tapasztalati világ-nak kell kiinduló pontul szolgálni a lényegegk szemléletéhez. A Müller maga is megvallja e két világ engesztelhetetlen ellentétét: „A tárgyak két-féle típusával találkozunk: az érvényességekkel egyfelől, a létezőkkel (Überseienden) másfelől. Ezek olyannyira különböznek egymástól, hogy rajtuk nem épülhet fel semmiféle tudomány.” És ha mégis azt látjuk, hogy a fenomenológusok valóban értékes eredményeket értek el éppen a pszichológiai leírás finomságaival, elemzésük élességével s a lelki jelenségek változatainak és árnyalatainak rajzával, akkor azt kell hinnünk, hogy a fenomenológiai lélektan lényegében nem különbözik az eddigi leíró pszichológiától, hanem gyakorlatilag azonos vele; amit a fenomenológusok nyújtanak, nem egyéb mélyreható leíró elemzéseknel, melyek a tapasztalati tényekből indulnak ki s ezek vizsgálatának fogalmi alapjait különös gondnal boncolják, analizálják.¹ Ebben a különös gondban van főerejük. És még egyben: abban, hogy a fenomenológiai leírást élesen elválasztják a fiziológiai és fizikai szemponttól a lelkijelenségek elemzésében. Mikor

¹ Elsenhans, Kantstud. 1915, 245. 1.

pl. a fenomenológus lélekbúvár a térszemlélet sajátos jelenségeit vizsgálja, oly megkülönböztetésekre bukkan, melyek nem ismeretesek sem a fiziológus, sem az empirikus, eddigi értelemben vett pszichológus előtt. Példa gyanánt felhozhatjuk a legújabb ilyen irányú lélektan ezen adatait: az „üres” tér mikor tűnik fel előttünk egyszerűen világosnak, megvilágítottnak s mikor ködösnek? Vajjon pusztán az „üres” teret betöltő levegőnek vagy pedig a színes tárgyakkal tulajdonítjuk-e a levegős vagy ködös benyomást? Vagy: a márvány és a porcellán tárgyak felülete „optikailag lágú” felület. Ezek az elemzések, mint láthatjuk, valóban élesebb megkülönböztetéseken alapulnak s más újabb szempontot (a jelentést) is tartalmaznak az egyszerűbb régi empirikus vizsgálódással szemben.

4. A leírás mellett a pszichológia második feladata szerint kialakultak az okokat kereső lélektan különböző fajtái: azok a lélektani felfogások, melyek az okság kutatásában találják a tudomány fő feladatát, melyek a természettudomány és a létmetafizika aristotelesi alapján állanak. Ebbe az irányba tartoznak a már említett genetikai és metafizikai lélektanon kívül: a fiziológiai pszichológia, mely a lelki tények testi előfeltételeivel foglalkozik, de néha valóságos metafizikába megy át (fiziológizmus), s az u. n. tehetségi pszichológia, mely a lelki jelenségek egyes összetartozó csoport-

jait különböző, nekik alapul szolgáló tehetségekre és ezek működésére vezeti vissza.¹

Az anyag kiszemelésének szempontja szerint is különböző pszichológiákhoz juthatunk el a természettudományos felfogás síkján. A lelki jelenségekben ugyanis vagy az eredményt tartjuk fontosnak, vagy pedig azokat a folyamatokat, melyek az eredményt létrehozzák. Az előbbi csoportba tartozó pszichológusok inkább a kész lelki jelenségek (pl. érzet, képzet, fogalom stb.) csoportosítását tekintik a lélektan feladatának, s mivel észrevették, hogy a különböző lélektani jelenségek csoportjai között összefüggés van, felvetették azt a kérdést, mi az összes lélektani jelenségek alapformája? Akik az ismeretben látták a lelki tények alapformáját, intellektualisztikus, kik az akaratban, azok voluntarisztikus pszichológiát űznek.² Az ellentétes csoport hívei viszont, az összes lelki jelenségek alapvető folyamatait keresve, őket az asszociációban vagy az

¹ Az újabb tehetségpszichológia (Fries) külön, önálló részekre bontotta az egységes lelki életet s ennek végső alapját. A skolasztikai tehetségelmélet igyekezett ez egységet megóvni és csak viszonylagos önállóságot biztosított a különböző tudatjelenség-csoportok alaperőinek.

² *Par excellence* intellektualisztikus lélektan a Herbarté, ki minden lelki jelenséget végső elemzésben a „képzetek” dinamikájából származtat; a voluntarisztikus lélektanra a legjobb példa Schopenhauer. Mindkét pszichológus a lélektant metafizikai alapra helyezi.

appercepcióban¹ találták meg s ily irányú lélektani rendszereket alkottak, vagy pedig a lelki életben oly egységes folyamatot láttak, melyben elkülönített eredmények nincsenek s melynek az az alaptendenciája, hogy az akarat útján külső cselekvéseket hozzon létre. E felfogás eredménye a voluntarisztikus lélektan. Mindezek a lélektani irányok azonban voltaképen két nagy, hagyományos felfogásnak keretei között nőttek nagyra: s ezek az empirikus és metafizikai lélektan. E két utóbbinak körvonalai csilámlanak át a modern pszichológia számtalan változatán.

5. A metafizikai lélektan azon gondolkodás alapján formálódott ki, mely a filozófiában nem fenomenológiát, vagyis érvényes lények apriori megismerését, sem érvényes észértékek rendszerét, hanem a levés és létezés tanát látta s amely szerint e létfilozófiába futnak bele az egyes részlet-tudományok irányvonalai, vagy benne nyugszanak az egységes tudás végső alapjai. Az első pszichológiákat is az általános filozófiai kutatás hozta létre, az a kérdés: mi az ember? E kérdésre a régi filozófusok metafizikai választ törekedtek adni, vagyis azt kutatták, milyen alkotó principiumok teszik az embert azzá, ami. Az alkotó,

¹ Asszociációs pszichológus: *B. Erdmann*, az appercepció elmélet megalapozója *W. Wundt*.

végző összetevőket pedig nem az ember érzékelhető tulajdonságai között találták meg az első pszichológusok, mert a végző alkotó elvek oly tulajdonságok, melyek az embert a hozzá leghasonlóbb lényektől is megkülönböztetik; másszóval az ember lényegét a nem-érezhető, hanem a csak-érthető létmozzanatokban látták. A régiek pszichológiája voltaképp tiszta metafizika volt (metafizikai antropológia). Ebben a metafizikai irányú kutatásban a pszichológusok az életjelenségek körül indultak ki, mint amelyek az embert legjobban jellemzik. Az életjelenségek két nagy csoportja között is csakhamar különbséget tettek: különválasztották azokat, melyek térben és időben folynak le, azoktól, melyekhez csupán idő szükséges; s úgy látták, hogy ez utóbbiak gyakran megelőzik az előbbieket (pl. az akarásban). Ezekből az életjelenségek közül törekedtek a görög filozófia plátói és aristotelesi hagyományaiból élő keresztény filozófusok arra a kérdésre megfelelni: mi az ember? Mily végző alkotó részekből áll? Mi a lelki jelenségek végző alapja? És metafizikai pszichológiájuk felelete úgy hangzott, hogy az emberen tapasztalható életjelenségeknek nem volna egységes alapjuk, ha nem volna benne egy szellemi anyagtan substantia, a lélek, mely egyszerű, azaz nem összetett, ennél fogva halhatatlan, szabad s a testtel egyetlen állománnyá olvadva alkotja azt a komplikált egészet, mit emberi egyéniségnek nevezünk.

Ez a metafizikai lélektan Wolff, de különösen Kant óta teljesen hitelét veszítette a modern filozófiában. Ennek a hitelvesztésnek különböző okai vannak. Egyik az, hogy magának a metafizikának biztos állása is megrendült a Hume-féle, de még inkább a kanti kritika csapásai alatt. A régi metafizikai lélektant ez a kritika azonosította a r a c i o n a l i s z t i k u s lélektannal, azzal az eljárással, mely a realitás, a tapasztalat tárgyairól akár velünkszületett, akár más módon eleve készen levő fogalmak alapján állít különböző tulajdonságokat, nem pedig a tapasztalásból vonja le állításait. Ily „racionális” pszichológiai eljárás volna, ha egy pusztán ésszel alakított meghatározást adnánk az emberi lélekről s e meghatározásból kiszöve a benne foglalt gondolatokat, állapítanók meg — egyedül a dedukció vagy az elemzés segítségével — a lélek különböző tulajdonságait, folyamatait, stb. Az ily deduktív-racionális lélektan lebegett bizonyára a kritikai filozófia előtt, mikor a tapasztalás nélkül megszerkesztett metafizikai elméleteket értéktelennek mondotta ki. A racionális pszichológia Wolff alkotása, megfelelően azon elvnek, hogy biztos és tökéletes ismeret a tapasztalásból nem származik, hanem csak az értelemből. Az aristotelesi-skolasztikus metafizikát ezzel a racionális „metafizikával” azonosítani nagy tévedés volna. Hiszen éppen a metafizikai lélektan egyik első mesterének, Aristotelesnek sarkalatos elve az ismeret-

tekre nézve az, hogy az emberi ismeretben semmi kész apriorisztikum nincsen, fogalmaink a tapasztalásból származnak; még az értelem szabadon alakított eszméinek is csak annyi az értékük szerinte, amennyiben a tapasztalás tényei megerősítik őket. Nem bizonyítja a metafizikai lélektannak apriorisztikus voltát az a tény sem, hogy a régiek definíciója szerint a lélektan a lélekről szóló tudomány. Mert ez nem annyit jelent, hogy a tapasztalás segítségül hívása nélkül végzi e tudomány a lélekről való vizsgálódást, metafizikai intuícióval, hanem csak azt, hogy e meghatározásban a tudomány végső tárgya van jelezve, a vizsgálódás módszere nélkül. A tapasztalás adatait a metafizikus pszichológusok sem mellőzték.

Ismeretelméleti szempontból a metafizika kellő értékeléséhez fontos azt is figyelembe vennünk, hogy a metafizikai pszichológiának éppúgy forrása a tapasztalás, mint minden más tudománynak; ezért tudományelméleti szempontból nem szabad a metafizikai pszichológiával szembeállítani az u. n. „empirikus” lélektant. A lélektan nem akkor válik Wolff értelmében vett „tapasztalati” tudománnyá, ha a tapasztalás adatain épül föl, — hanem csak akkor, ha egyedül a tapasztalat rendszerezését tűzi ki céljául és semmi mást. Természetes, hogy az ily lélektan nem is lesz teljes, befejezett tudomány, hanem megáll a félúton. A helyes eljárás az, hogy a metafizikai lélektan az em-

pirikus lélektan adataiból induljon ki s a kettő egymást kiegészítse. A metafizikai lélektan tehát: „induktív“ metafizika lesz. Ennek a kiegészítésnek néhány példáját már itt felsorolhatjuk: az érzetek mennyiségi alsó és felső határából (empirikus megállapítás) következtetünk az emberi lélekre (metafizikai dedukció): — az érzet előfeltételeinek (fiziológiai és fizikai átváltozásoknak, pl. a renehártya módosulásainak) ismeretét a fiziológiából merítjük; — hogy az érzet teljes oka a lélek, azt metafizikai okoskodásból következtetjük stb. Mint e felhozott példák mutatják, a kétféle lélektan így egészíti ki egymást: a tapasztalati tényekből következtetéseket vonunk az őket előidéző közelebbi okokra (tehetségek, folyamatok) és távolabbi okokra (lélek) s így nyerjük a metafizikai lélektant.

Igazolható törekvései mellett is volt azonban az aristotelesi-skolasztikus irányú lélektannak két eredeti fogyatkozása, melyek miatt egyrészt hitelét veszlette, másrészt számos probléma csiráját vetette el. Az egyik hibája az volt, hogy az emberi élet jelenségei közül csak egyeseket, t. i. a szellemi élet tényeit választotta ki, a többit pedig elhanyagolta, vagy többé-kevésbé más alapokra vitte vissza, mint a kiválasztott lelki jelenségeket (dichotomizmus, trichotomizmus), s így nem tudta megmenteni az ember egységének gondolatát. Így hibázott Aristoteles, Platon; hibáikat örökölte Duns Scotus és azok, akik a régibb lélek-

tanhoz tértek vissza, mint Occam. Megtaláljuk e hibát Baconnál, Descartes-nál, ki az állatokat egyszerűen gépeknek tartja s a testi életet a mechanika körébe utalja. Descartes, Malebranche, Leibniz idejében e hibát végzetessé a testi és lelki élet összefüggésének kérdése tette. A tapasztalás mutatott ily összefüggést a két birodalom — test és lélek — között, megérteni s megmagyarázni azonban fölötte nehéznek mutatkozott, amit a XVII—XVIII. századnak számos metafizikai elmélete bőven példáz. A metafizikai lélektanak eme belső hiánya s a bennerejlő erő vezette Wolff Keresztélyt a metafizikai és tapasztalati lélektan elválasztására. E lélektanak másik fogyatkozása abban állott, hogy nemcsak célja szerint volt spekulatív, t. i. a végső okokat kutatta, hanem módszere szerint is túlságosan a tiszta spekulációnak hódolt. Volt ugyan már Aristoteles idejében is némi fiziológia, egészen a jelenkorig, csakhogy földolgozásának módja, a spekuláció volt helytelen. A fiziológia nyújtotta adatok ugyanis csak a közvetett tapasztaláson alakulnak s így spekulációba nem vonhatók. A fiziológiának ma egészen más az alkalmazása. E spekulatív, apriorisztikus módszer a hibája a végső alap keresésében Hegel, Schopenhauer, E. Hartmann lélektanainak is.

6. Amikor a lélektan a metafizikai spekuláció következtében felszínre jutott egyik legnagyobb problémájának, a testi és lelki élet összefüggése

kérdésének megoldásán hasztalan fáradozott, Wolff úgy akart a bajon segíteni, hogy szétválasztotta a lélektanban a biztost a bizonytalantól, — a tapasztalatit a kérdésestől, — s ami biztos ismeret volt, azt a „lélektanba“, a bizonytalant, vagyis a lelki jelenségek végső magyarázatát pedig a metafizikába utalta. Így Wolff tervei szerint a lélektan metafizikai része („racionális“ lélektan) a lélek lényegével, — empirikus része pedig a lélek állapotaival foglalkozik. Az igazi hibát, a zavar forrását azonban Wolff nem vette észre. Wolff óta azután e kétféle lélektan divattá lett. A mai tapasztalati lélektan az a tudomány, mely egyrészt leírja a lelki tényeket és törvényeiket a tapasztalásnak nevezett öntudatosítás és a gondolkodás alapján, föltünteti ezek különbözeteit, osztályait, másrészt a lelki tények nyomában keletkezett életjelenségeket a külső tapasztalás forrásából ismerteti anélkül, hogy a lelki tények végső okát kutatná.

Bármely tudománynak tapasztalati és metafizikai — vagy mint Wolff nevezte: racionális — részre való szétválasztása, mint fentebb is láttuk, téves alapon nyugszik. Semmiféle „racionális“ vizsgálódás nem ér semmit, ha nem egyezik meg a tapasztalással, vagyis a tárgyi renddel; vi-

szont egy tudomány sem állhat szoros értelemben vett tiszta tapasztalásból, mert amit „tapasztalásnak” mondunk egy tudományban, az már az értelemről feldolgozott, rendszerbe foglalt tapasztalás. A „tapasztalati” tudományok a maguk egészében éppúgy foglalnak magukban fogalmi feldolgozást, indukciót, dedukciót, mint azok, melyeknek e nevet senki sem adja meg (pl. a matematika). A tapasztalás fogalmi feldolgozásának szükségessége pedig onnan van, hogy pusztán a primitív tapasztalásból nem alkothatunk a tárgyakról ítéleteket, megelőző fogalmainkból eredő ismeretek észok nélkül. Ennek bővebb bizonyítása azonban már az ismeretelmélet feladatai közé tartozik. „A tiszta tapasztalati lélektan ellenmondás, mert vagy csakugyan tapasztalati, de akkor nem igazi lélektan; vagy pedig csakugyan lélektan, de akkor több is mint tisztán tapasztalati tudomány.”¹

Wolff felosztása vetette meg alapját annak az újabb fejlődésnek is, mely a pszichológiából tiszta természettudományt csinált. A mechanikai és matematikai természettudomány már a 17. század óta a maga képére és hasonlatosságára kezdte átformálni a léleket. Mikor azonban Kant a metafizikát hitelétől megfosztotta és a Wolff-féle racionális léleket is teljesen sutba dobták, akkor alakult át csak igazán a megmaradt tapasztalati lélektan

¹ Székely: A háromféle lélektan, 16. l.

tiszta természettudománnyá. Ez a pusztá tapasztalati lélektan nemcsak abban iparkodott követni a természettudományokat, hogy tartózkodott a metafizikai kutatástól, hanem abban is, hogy átvette a természettudományok módszereit is, nevezetesen a megfigyelést és kísérletezést. A kísérletek alapján összegyűjtött és feldolgozott anyag azután a lélektannak egy új ágát eredményezte: a kísérleti lélektant. Ezt az elnevezést — a „tapasztalati lélektan” mellett — főképp az a törekvés szülte, hogy a lélektant ugyanolyan exakt tárgyként, mint aminő exaktsággal a természettudományok dicsekszenek. S mivel pl. a fizika exaktségét éppen annak köszöni, hogy jelenségei érzéki mérőeszközökkel (súly, időtartam, kiterjedés, villamosági erőegységek stb.) mérhetők s e mérések eredményei számokkal is kifejezhetők: azért a modern pszichológusok is a lelki jelenségeknek kísérleti úton való pontos mérésére törekedtek. Ezekről a kísérletekről nevezték el a kísérleti lélektant így, bár nemcsak a kísérletet használja föl, hanem a megfigyelésen kívül más eljárást, pl. a statisztikát is módszerei közé sorolja; úgy hogy a pszichológia ezen irányánál inkább talán az az elnevezés volna használható: „exakt lélektan.” A kísérleti (exakt) lélektan tehát a tapasztalati lélektannak azon ága, mely exakt módon, kísérletekkel és statisztikai adatok felhasználásá-

val törekszik a lelki tényeket s törvényeiket megállapítani. Jellemzi ezt a lélektani irányt, hogy az a terület, melyet így a kísérleti pszichológia földolgozhat, nagyon szűk; csak a külsőleg tapasztalható lelki jelenségeket ölelheti föl s ezek közül is csak az exakt kísérletnek valamiképen alávetetteket. A lelki életnek külsőképen nem tapasztalható tényei és bonyolultabb jelenségei azonban már túlnőnek az exakt lélektan keretein. A lelki életnek bonyolultabb vagy fiziológiai feltételektől távolabb eső jelenségeinél a mérések már csak nagyon kevés fölvilágosítással szolgálhatnak s azért e jelenségeknél sokkal alkalmazhatóbb a statisztika módszere. De még az egyszerűbb lelki tényeknél sem válhatik a mérés soha olyan exakttá, mint fizikai tényeknél. A kísérletezés magában még csak az anyagot szolgáltatja a tudományos vizsgálathoz, maga azonban szintén dedukcióra szorul. A lélektan igazi módszere a közvetlen tapasztaláson alapuló megfigyelés volt és marad is.

A kísérleti pszichológia történetében két korszakot különböztetünk meg: a) A régebbi iskola t. Ennek alapítói Fechner (Elemente der Psychophysik, 1860) és Wundt (Grundzüge der physiol. Psych. 1873—74). Wundt állította fel az első lélektani laboratóriumot is a lipcsei egyetemen (1879). Fechner és Wundt még csak a fizikai és fiziológiai tényekkel kapcsolatos és velük mér-

hető lelki jelenségeket vonták vizsgálataik körébe. Két módszert ismertek: az *íngerek módszere*t (Reizmethode) és a *kifejezés módszere*t (Ausdrucksmethode). Ennek az iskolának tudományos eredményeit foglalja össze a *pszichofizika* néven ismeretes lélektan, mely Fechner meghatározása szerint az inger és érzet egymáshoz való exakt viszonyát tünteti föl. (Ujabban a pszichofizika elnevezés a kísérleti pszichológiát is jelenti). b) Az újabb iskola, főképp a Külpe vezetése alatt állott *würzburgi* iskola, a lélektani kísérletet a bonyolultabb és a fizikai megfiziológiai előfeltételektől távolabb eső lélektani tényekre is kiterjeszti s vizsgálja a gondolkodás, ítélet, elvonás, akarás, esztétikai tetszés stb. jelenségeit.

7. A kísérleti lélektan körébe szokták sorozni a *pedagógiai lélektant* is. Ez a tudomány úgy keletkezett a legutóbbi 3—4 évtized folyamán, hogy a kísérleti pszichológia módszereit a fejlődő gyermeki és ifjúi lélekre alkalmazták s ilyformán megkezdették a gyermeki lélek rendszeres, exakt vizsgálatát. Mivel azonban a gyermek és ifjú lelki élete egy másik szempont alá is eshetik, t. i. a *differenciális lélektan* szempontja alá, azért a pedagógiai pszichológiát sokan a differenciális lélektan körébe utalják, viszont egy harmadik irány a pedagógiai tudományt olyan lélektannal igyekszik megalapozni, mely *szellem tudományi természetű*: az értelmező pszi-

chológiával. Így nyerjük a pedagógiai lélektan három típusát: a fejlődéselméleti, a differenciálpszichológiai és a szellemtudományi lélektant.

Az így összeházasított két tudomány különös hatással van egymásra, amiből két tudományelméleti probléma keletkezik. Az egyik a pedagógia önállóságának és a tudományok rendszerében elfoglalt helyének kérdése. Kérdés: a neveléstudomány nem „alkalmazott pszichológia”-e csupán? Másrészt felmerül a kérdés: milyen sajátos tárgyköre van a fejlődési és a differenciális lélektannak? (A szellemtudományi lélektanról már fentebb volt szó.) Minthogy ezek a kérdések mind együtt vannak és egymást bonyolítják a pedagógiai lélektan fogalmában, azért e helyen ezt a fogalmat kissé részletesebben kell elemeznünk.

A pedagógiai lélektan, mint neve is mutatja, az általános lélektannak egyik ága, még pedig olyan ága, melynek sajátos feladatait, módszereit, szempontjait egy másik tudományág: a nevelés tudománya szabja meg. Ez a meghatározó pedagógiai szempont választja el tudományunkat a különben oly rokon gyermekpszichológiától, melyvel egyébként azonosítani is szokták. Ennek a téves azonosításnak alapja abban van, hogy a gyermek- és ifjúkor lélektanának szempontjait és a pedagógiai pszichológia sajátos feladatait nem választják szét egymástól kellő gondossággal. A pedagógiai lélektan tárgyának szabatos meghatározását

s az egyszerű gyermekpszichológiától elütő feladatait az a mozzanat adja meg, hogy itt lélektant keresünk, mely szerves egységbe forrad a pedagógiával, — vagy, ami ugyanazt jelenti, a gyermek és ifjúkor lelki életének olyan rajzáról van szó a pedagógiai pszichológiában, mely alkalmasan feltünteti a fejlődő léleknek nevelői beavatkozásra alkalmas nyílt pontjait. A gyermekpszichológia vagy az ifjúkor pszichológiája a maga keretén belül csak arra törekszik, hogy pontos képet adjon a gyermeki és ifjúi lélekről, feltüntesse annak törvényszerűségeit, a felnőttektől való tipikus különbözőzéseit stb. és ebben a munkában az általános lélektan módszereit használja. Ezzel szemben a pedagógiai lélektan új szempontot jelent. E tudomány u. is nem elégedhetik meg a fejlődő lélek rajzával, hanem azokat a mozzanatokot kell kiemelnie, ahol a nevelés megkezdheti a gyermeki lélek alakítását; mintegy a „nyílt pontokat” kell feltüntetni benne, azokat a lelkiállapotokat, folyamatokat, vagy elemeket, melyek mintegy igénylik és felhívják a nevelő beavatkozását. Ilyformán a pedagógiai lélektannak tudományos anyaggyűjtés dolgában ugyanazon feladatokat kell teljesítenie, mint a gyermek- és ifjúkor-pszichológiájának; éppúgy keresnie kell a gyermeklélek tipikusan jellemző sajátosságait, mint az u. n. differenciális lélektannak; csak abban kell e tudományoktól különböznie, hogy másképen rendezi a tényeket s e rendezés-

ben nem az általános pszichológia szempontjai szerint kell igazodnia, hanem egy külső szempont: a pedagógia szerint. Éppen ennek az idegen szempontnak meghatározó hatalma alakítja át tudománnyá a pszichológiának a gyermekekre és ifjúra vonatkozó adatait s teszi a pedagógiai lélektant külön, speciális tudománnyá, mely más rokon tudományoktól lényegesen különbözik.

A pszichológiának és neveléstudománynak ez az összeolvasztása azonban egy fontos tudományelméleti problémát is magában foglal, melyet meg kell e helyen oldanunk, ha tudományunkat a többi rokon tudományág közé akarjuk illeszteni egyenlőrangú tag gyanánt. A kérdés ez: hogyan olvadhat össze egy empirikus tudomány (aminő a lélektan s a gyermeklélektan is) egy „normatív” tudománnyal (a pedagógiával)? Minden lélektan, e tudomány sajátos feladatánál fogva, kísérleti és tapasztalati tudomány s a pedagógiai pszichológia sem nyújthat mást, mint a kísérletek s általában a tapasztalás (logikailag feldolgozott) eredményeit: azt, ami „van”. Hogyan képzelhető el már most e tudomány szövetkezése a pedagógiával, azzal a tudománnyal, mely nevelői értékeszmékből indul ki és azt tekinti, aminek „lennie kell”, vagyis a nevelés végső erkölcsi céljait? Értékek, kulturcéllok („művelt ember”), elvek és irányító eszmények pedig sehogyan sem illeszthetők bele a pszichológia munkatervébe s módszereivel nem.

lehet az értékekre, vagy a belőlük eredő nevelői eljárásra következtetéseket vonni. Lehet-e ennélfogva egységes, külön tudomány a pedagógiai lélektan? E kérdésre a választ az az új pszichológiai irány adja meg, mely a lelki jelenségeknek éppen ezen értékszempontok szerinti vizsgálatára törekszik s melyet „szellemtudományi” vagy „értékelő pszichológiának” nevezhetünk. Ezen az alapon alakulhat csak ki az az önálló tudomány, mely a lelki élet tényeit és a pedagógiai elveket nem pusztán külső kapcsolatban egyesíti egymással, hanem belső egységet teremt a lélektan és a neveléstudomány közt. A kérdés azon pont körül forog és azon dől el, miben áll az u. n. szellemtudományi irányú vagy értékelő lélektan s miben különbözik az általános lélektantól?

Az értelmező (értékelő) lélektan erőssége éppen abban van, ami a természettudományos lélektan gyengéje: csakis ő mutatkozik alkalmasnak a pedagógiai elvek megalapozására. Hogyan szolgáltatna u. is a természettudományos lélektan motivumokat a pedagógus számára? Voltaképp csak a tények egyszerű feltárása és legfeljebb azokra az igényekre való rámutatás áll hatalmában; megmutatja az irányt, amelyben a gyermeki és ifjúi természet haladni törekszik, — ha bizonyos értékes életideált el akar érni. Az „értékes életeszemély” felismerése és megbírálása azonban elvileg már kívül esik ennek a leíró és elemző

ténytudománynak egész területén. A lélektannak szellemtudományi felfogása el akar juttatni bennünket az emberi lélek oly megismeréséhez, mely az erkölcsi értékeket célul tűző pedagógiának szerves alapvetésül szolgálhat. Erre a célra új szempontokat ad és ezek a lélek strukturájának értelmezésében: a struktúra-pszichológiában összegezhetők. Részletesen pedig oly lélektant tár elénk a szellemtudományos irányzat, mely az eddigi lélekrajz helyébe az u. n. megértő lélektant helyezi, melyben a lélek strukturája, továbbá a típusok és a lelki fejlődés feltüntetése játssza a főszerepet.

A pedagógiai lélektannak ez az új alakja és célkitűzése módosítóan hat annak a lélektani ismeretanyagnak kiválasztására is, melyet a gyermek- és ifjúkor leírásaképpen a gyermekpszichológiákból meríthetünk. Míg pl. a gyermekpszichológia a gyermeket jellemző minden fontos lelki tényt egyformán tárgyal, még pedig csupán kauzális szempontból, addig a pedagógiai lélektan elsősorban azokat a lelki jelenségeket fogja ebből a homogén anyagból kiválasztani a maga számára, melyek az értelmező felfogás szempontja szerint fontosak; ilyenek lesznek pl. az érdeklődés, a tehetségesség, vagy a kifáradás jelenségei; ilyenek a nemi érés lelki strukturájának ismertető jelei, az öntudat fejlődése, az éntudat

jelentkezése, az életeszmeny, a fejlődő embernek a társadalomhoz való viszonyulása, az életformák, és mindenekfelett a fejlődés ténye. Érdekes és rendkívül jellemző az általános és az értékelő lélektan közötti nagy különbségre, hogy az előbbi éppen azokat a lelki jelenségeket hanyagolta el, melyekre az utóbbinak saját szempontja szerint a legnagyobb nyomatókat kell helyeznie. Ilyen pl. az érdeklődés lelki jelensége. Az érdeklődés fogalmával oly mostohán bántak el a leíró pszichológusok, hogy a pedagógiai lélektannak ezen a téren egészen előlről kellett kezdenie a munkát és saját erejéből kellett megállapítania e fogalom tartalmi jegyeit s vonni le pedagógiai következményeit (ez utóbbi különben Herbart óta külön is teljesedésbe ment).

Mindezek alapján a pedagógiai lélektan az értékelő lélektannak az az ága, mely a lelki fejlődést abból a célból írja le, hogy a nevelés tudományának alapvetésül szolgálhasson. Ebből a meghatározásból logikusan megállapítható tudományunknak a rokon tudományokhoz való viszonya és levezethetők azok a részletproblémák is, amelyeket a pedagógiai lélektannak meg kell oldania.

Ha keressük azt a nagyobb tudománykört vagy ágat, melybe a mondottak alapján a pedagógiai pszichológiát sorolnunk kell: akkor ezt a pedagógiában, vagyis az általában vett gyermek-

tanulmányban találjuk meg. A gyermektanulmányt kiegészíti a fejlődő kornak tanulmánya, a hébélógia, az a tudomány, mely az ifjúkor lelki jelenségeit vizsgálja. Tudományunkat ide, e két egyetemesebb körbe kell logikailag besoroznunk.

A pedagógiai pszichológia tehát szűkebb, a pedológia (gyermektanulmány) és hébélógia pedig tágabb körű tudományok. A pedológia a gyermekekre vonatkozó összes (szellemtudományos, anatómiai, biológiai szociológiai stb.) ismeretek összefoglalására törekszik s ugyanígy foglalja magába a hébélógia is az ifjúkort illető tudományos megállapításokat; — míg ezzel ellentétben a pedagógiai pszichológia csupán azokat a lélektani ismereteket tárgyalja rendszeresen, melyek a gyermekekre és ifjúra, még pedig a nevelés alatt álló gyermekekre és ifjúra vonatkoznak s annak lelkét az értelmezés szempontjából jellemzik.

Rokon tudományág továbbá a gyermeklélektan is, de ettől is lényegesen eltér a pedagógiai lélektan értelmező eljárása. A rokonság abban van, hogy mind a két tudomány a gyermek és ifjúkor lelkét vizsgálja s mind a kettő a lelki fejlődést tekinti a legfőbb magyarázandó, illetve értelmezendő folyamatnak.

Ezekből a rokon tudományokból minden olyan ismeretre számot tart a pedagógiai lélektan, melyek saját céljait szolgálják; s ebből a szempontból tekintve minden pedagógiai tudomány-

á g a t a pedagógiai lélektan segéd tudományának tekinthetünk.

A pedagógiai lélektan azonban legközelebbi rokonságban mégis az u. n. differenciális pszichológiával áll; azért a kettőjük között fennálló viszonyt is meg kell röviden világítanunk. A differenciális-pszichológiai tevékenységnek egyik legértékesebb eredménye egy tipológia felállítása, vagyis azon típusok rajza, melyekbe a gyermekek egyes csoportjai beletartoznak s melyek jellemzően megkülönböztetik őket a felnőttek hasonló típusaitól és csoportjaitól. Az első kérdés természetesen abban áll itt: megállapítani a típusnak helyes pszichológiai fogalmát; ezt követné aztán a gyermek-tipológia kifejtése.

A mondottak alapján a pedagógiai lélektan feladatát a következő pontokba foglalhatjuk:

a) Megállapítja a gyermeki és ifjúi lélek fejlődés menetét, szakaszait, még pedig mind az általános fejlődést, mind az egyes lelki tehetségek fejlődését, ezek viszonyát a testi fejlődéshez. Különös tekintettel van a pedagógiai lélektan e fejlődés rajzában a fejlődő léleknek a korszellembe való illeszkedésére, a világnézet és erkölcsi-esztétikai élet alakulására. b) A pedagógiai lélektan magába foglalja a differenciális lélektan azon adatait, melyek a felnőttek és a fejlődésben levők (gyermekek, ifjak) lelki életének különbségeire vonatkoznak. Ez az elmélet egy tipológiát eredményez,

vagyis az elvezet a gyermek tipikus lelki tulajdonságainak feltüntetéséhez. Kraepelin adott ily tipológiára legnagyobb ösztönzést, mikor felállította a lelki tehetségek típusainak elméletét. Ily típusok gyanánt a szemléleti-tipust, — a képzettípust, — az emlékezet-tipust, — a gondolkodási-tipust és a figyelemtipust jelölte meg, melyekben a gyermek a felnőttől jellemzően eltér. c) A pedagógiai lélektan megállapítja a helyes tanulásnak (a szellemi élet hygiénéjének) elveit. d) Foglalkozik végül a tehetségesség kérdésével.

8. A pszichológia többi fontos fajai között már rövidebb meghatározások keretében is eligazodhatunk. Az egyedi és társadalmi lélektan különbözősége annyiban fontos, mert a társadalmi lélektan is most van kialakulóban. A társadalmi pszichológia csak azokat a lelki jelenségeket vizsgálja, melyek az egyes emberben is csak valamilyen szimultán vagy szukcessziv együttélés (társadalom) hatása alatt keletkeznek. E lelki jelenségek (pl. a nyelv, társadalmi formák, művészetek, mithológiák stb.) távolabbi oka mindíg a társadalom. Külön ága a „tömegek lélektana“, meg az egyes társadalompszichológiai jelenségek: nyelv, mithosz, művészet, állam stb. vizsgálatai. Wundt e tudományt „néplélektannak“ nevezte el. A társadalmi lélektan sok esetben előfeltételét alkotja az egyéni lélektannak, kiegészíti, amennyiben oly tényeknek magyarázatát

nyújtja, melyeket az egyes emberben nem érthetnénk meg a „tömeplélek” tényei nélkül. A társadalmi lélektan azonban nem szabad az egyénitől különválasztva tárgyalni, mert a társadalom hatásainak ismerete csak kiegészíti az egyedi lelki élet ismeretét, de nem alapul egy reálisan külön létező „néplélek” ismeretén. Ilyen „néplélek” csak tudományos munkahipotézis.

9. Az egyéni lélektan lehet általános és differenciális lélektan. A pszichológia legfőbb és eddig legjobban kidolgozott faja az, amelyet általános pszichológiának szokás nevezni. Ezen a normális, felnőtt embernek, a „normál-léleknek” rajzát értjük. És éppen az általános törvényszerűség leírásában és magyarázásában van ennek a pszichológiának ereje és gyöngéje egyaránt. Ereje, mert megismertet a lelki élet mindenkivel közös, alapvető formáival; gyöngéje: mert elhanyagolja az egyes individuumok sajátos vonásainak részletes leírását. Ez volt az oka annak, hogy újabban erősen kezdték hangsúlyozni az általános pszichológia adatainak és törvényeinek oly kiegészítését, mely az egyént éppen egyéni sajátágaiban tárja fel az individuális különbségek törvényszerűségeit állapítja meg. E törekvések eredménye lett a differenciális pszichológia (Stern W. elnevezése).

Kraepelin volt az első, aki az alapvető egyedi különbözőségeket (variációkat,

tipusokat) először összeállította az addigi tudományos kutatások adataiból. (Psychol. Arbeiten I. 1. 1895.). Kraepelin 10 alapkülönbséget állapított meg. Ezek: a pszichofizikai idő egyedi különbözőzése; második alapkülönbség a gyakorlásra való alkalmasság; harmadik a gyakorlat eredményének megtartásában mutatkozó különbség (Übungsfestigkeit); továbbá következnek: a speciális emlékezés, az érzékenységek (Anregbarkeit), vagyis gyors alkalmazkodó képesség, a kifáradás, a felüdülésre való képesség, az alvás mélysége, a szellemi munkában mutatkozó eltéríthetőség s ellenálló képesség s a szokások szerzésének képessége. Hozzá kell adni továbbá Kraepelin alapkülönbségeihez a lelki tevékenységekben magukban mutatkozó egyedi eltéréseket. Ilyenek p. o. az akaratú élet egyedi alapkülönbségei, — ezek a legkevésbé ismertek; — ilyenek a figyelemnek, szemléletnek, képzetalkotásnak s emlékezésnek már pontosabb vizsgálatokban megvilágított s jellemző különbözőzései is. Ide sorolandók a lelki élet testi alapjai is, nevezetesen az agyban s általában az idegrendszerben mutatkozó egyedi különbözőségek.

W. Stern mindezek alapján, de új célkitűzéssel a differenciális lélektan feladatait a következőkben jelöli meg: fel kell kutatni a valóságos, egye-

dekben végbemenő lelki folyamatok különbözőségeit; rá kell mutatni, hogy e valóságos, egyedi lelki folyamatok nem egyebek, mint azoknak az általános lelki elemeknek, törvényeknek, tevékenységeknek és készségeknek egyedi megjelenési formái, variációi, amelyeket „az általános lélektan” ismertet meg velünk; továbbá a feladata az, hogy a lelki tények és folyamatok egyedi különbségeit típusokba foglalja és az egyes típusok találkozásából összetettebb típusokat szerkesszen; végül feladatai közé tartozik, hogy bepillantást nyújtson az egyéniség lényegébe s ez úgy éri el, hogy ez utóbbit mint a különböző típusok keresztezőpontját fogja fel. E feladatoknak jellemző neveket keresve, az elsőt elnevezhetjük differencia-tannak, a másodikat a variációk tanának, a differenciális lélektan harmadik része a tipológia, a negyedik az egyéniség elmélete. Ezekhez járul újabb kiegészítésül az alakpszichológia és a konstitúciók elmélete. Kraepelin különösen a fentebbi négy feladat elsejének területén végzett alapvető módszeres munkát, a többi kérdés tisztázásában W. Stern-é az érdem. Kutatásaik eredményeivel azonban a differenciális lélektan fejlődése még nem jutott el végső tökéletességi fokára; további fogalomtisztázásokra is szükségünk van, különösen a tipológia terén. Itt különösen a típus fogalmi meghatározása az uralkodó feladat.

A kérdések így formulázhatók: hogyan állapíthatjuk meg a típust meghatározó uralkodó tulajdonság mértékét? És: mi a különbség egy tipikus tulajdonság és jellembeli tulajdonság között? E két kérdés eldöntésével újabb adatokat nyerhetünk a tipológia tudományos fejlesztéséhez.

Valamely tulajdonság általában akkor tekinthető típusalkotónak, ha egyéb lelki tulajdonságainkon „uralkodik”, közülük „kiemelkedik”, a többinél erősebb. Vizuális típusúnak azt az egyént tartjuk, akinek látásérzetei tulnyomó számúak, aki az érzéki világ jelenségeiből főként a látásérzetek útján felfoghatókat választja ki és ezeket őrzi meg. Mikor azonban úgy határozza meg a pszichológus a típusalkotó tulajdonságot, hogy rámutat annak „uralkodó”, intenzívebb voltára, tulajdonképpen nem jár el kellő szabatossággal. Felmerül ugyanis a kérdés: m i h e z v i s z o n y í t v a kell intenzívebbnek lennie a típusalkotó tulajdonságnak? A többi, u g y a n a z o n e g y é n b e n található más tulajdonságokhoz viszonyítva erősebb-e, vagy más e g y é n e k átlagos u g y a n a z o n tulajdonságokhoz, (itt a vizualitáshoz) mérjük-e a szóban forgó lelki tulajdonságot? Ha u g y a n a z o n e g y é n többi tulajdonságaihoz mérjük a típusalkotó tulajdonságot, akkor további kérdésként felmerül ez a gondolat: az ö s s z e s többi tulajdonságokkal történjék-e az összehasonlítás, vagy csak azokkal, melyek valami észszerű szem-

pontból valóban összemérhetők vele? Pl. a vizualitás kérdésének eldöntésénél módszeresen meg kellene előbb állapítanunk, hogy valamely „vizuálisnak” tartott egyén ezen uralkodó sajátsága csak a többi érzéki tulajdonságot és működést múlja-e fölül, vagy pedig logikai gondolatmenetek világos elrendezésére irányuló hajlam gyanánt is mutatkozik-e? Ha pedig más egyénekkel hasonlítjuk egybe azt, akinek típusát meg akarjuk állapítani, az a kérdés, ezeknek mekkora csoportját kell figyelembe vennünk? Mindezek fontos módszeres megállapításokat jelentenek s ezek a tipológia kialakulásában valószínűleg fontos szerepet fognak még játszani.

A tipológiát azonban jól el kell választani egy más irányú vizsgáldástól, melyet lehetne karakterológiának is nevezni, ha ennek a szónak már nem volna múltja s így nem volna lekötve más tartalom jelentésére. Ez a tudomány tulajdonképpen a Stern-féle célkitűzés negyedik programmpontjához, az „egyéniesség lényegének” kutatásához volna hivatva adatokat szolgáltatni. Arról van ugyanis szó, miképp viszonylik valakinek egy tipikus tulajdonsága ugyanezen tulajdonság egyéniességalkotó, jellemalkotó megjelenéséhez? Egy példa megvilágosíthatja a szóban forgó problémát. Egészen más dolog az, ha valaki vizuális típusú és más, ha valaki „Augenmensch”; ez utóbbi egészen mást foglal magában, mint a látásérzetek reprodukív intenzitását. Ugyanilyen értelemben beszélünk az akarat

(Bismarck) az értelem (Kant) a humor (Dickens) embereiről s jelzett tulajdonságaik többek, mint egyszerű tipikusan kiemelkedő sajátságok: jobban megközelítik a jellemhez való tartozást s ezzel az egyéniség lényegét. Jelentőségük abban áll, hogy nemcsak típusmeghatározók, hanem „konstitutív-centrális” szerepük van. Ebből azután az a további következtetés is levonható, hogy W. Stern meghatározása az egyéniség lényegéről mily fogya-
tēkos: megmarad a típusok felszínebb felfogásánál s nem jut el bizonyos tipikus vonások konstitutív-centrális szerepének felismeréséig. Ellenben Ribot s mindazok, kik a jellemtanulmányozás terén a statisztikai részletmunkát intuitív egyéniségmeglátással kötötték egybe, már ily konstitutív-centrális tulajdonságok fölismerésére alapították rendszereiket. Ezzel jobb bepillantást nyújtanak az egyes egyéniségek strukturájába mintha a típusoknak mozaikszerű összerakogatásából, vagy akár „kereszteződéséből” akarnák az emberi egyéniség titkát megérteni.

*

Irodalom az első két §-hoz: O. Klemm: Geschichte der Psychologie. 1911. — J. Cohn: Über einige Grundfragen der Psychologie, Logos, XII. (1923) 50—87 ll. — A. Pänder: Einführung in die Psychologie. 1904. — P. Natorp: Objekt u. Methode der Psychologie. Tübingen 1912. — I.

Lindworsky: Umrisskizze zu einer theoretischen Psychologie. 1922. — I. Cohn: Begriffliches zur diff. Psychologie. Zschr. für angew. Psychologie. Lpz. 1925. (Band 26) 108—119. II. — W. Stern: Die differentielle Psychologie. 2. kiad. 1911. — W. Wundt: Über die Definition der Psychologie. Philos. Studien. XII. köt. — Kraepelin: Psychologische Arbeiten. I. 1. — W. Preyer: Die Seele des Kindes. 7. kiad. 1908. — Kornis Gy.: Okság és törvényszerűség a pszichológiában. 1911.

A pszichológia áttekintő feldolgozásai közül megemlítjük a következő műveket:

I. Geysler: Abriss der allgem. Psychologie. 1922. — I. Geysler: Lehrbuch der allgem. Psychol. 4. kiad. 2 kötet. Münster, 1920. — D. Mercier: Psychologie. 2. kiad. Louvaine. — A. Stöhr: Psychologie. 2. kiad. 1922. — Kornis Gy.: A lelki élet 3 köt. 1916—1918. — K. Bühler: Die geistige Entwicklung der Kinder. 3. kiad. 1922. — Bühler S.: Az ifjúkor lelki élete. (Ford.) Budapest, 1925. — I. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. I. 1. 1915., I. 2. 1917. — C. Gutberlet: Experimentelle Psychologie mit bes. Berücksichtigung der Pädagogik. Paderborn. 1915. — Ranschburg P.: Az emberi elme. 1921. — G. Dumas: Traité de psychologie. 2 kötet, 1924. — H. Driesch: Grundprobleme der Psychologie. 1926.

I. FEJEZET.

A T U D A T.

1. A régi pszichológusok fő gondját az élet fogalmának megalkotása tette s az életjelenségek különböző fajainak osztályozása. Így jutottak a vegetatív és szenzitív életjelenségek megkülönböztetésére és kutatták ezeknek jellemző mozzanatait és törvényszerűségeit. A mai lélektan ezeket a területeket átengedi a biológiának s a természetfilozófiának és egyenesen az „intellektuális” élettények vizsgálatával kezdi feladatának megoldását, s ezek között is első helyen a lelki tények legegységesebb mozzanatát, a tudatot iparkodik leírni és mivoltáról számot adni. Legelső, legáltalánosabb, legalapvetőbb sajátsága lelki tényeinknek ugyanis éppen az, hogy egy „tudatnak” vagy „öntudatnak” egészébe tartoznak, vagy hogy ezen tudattal való összefüggést tartanak fenn, ha maguk nem is tudatosak többé. Mi ez a szinte csodás jelenség: a tudat s mi a tudattalan? Ezeket a kérdéseket kell mindjárt a pszichológia kapujában megoldanunk.

2. A „tudat” szónak több jelentése van s mindegyik alapvető fontosságú, mert fontos pszichológiai kategóriát fejez ki.

a) Jelenti a lelki tények azon közös tulajdonságát, hogy tapasztaljuk őket bensőnkben, hogy „jelen vannak”, „adva vannak” számunkra. A lelki tények ezen sajátosságát „tudatosságnak” nevezzük. Ez az „adatás”, „jelenlét” bizonyos primitív tudást jelent, honnan a magyar „tudat” szó is származik. A tudatosság, vagy tudati lét a létezésnek egy egészen külön fajtája, mely nem azonos a tudaton kívül álló anyagi tárgyak lételevelével vagy az érvényességek fennállásával.

b) Használjuk a „tudat” szót a benső tapasztalások összességének, sőt összefüggésének jelzésére is (új élmény merült fel a „tűz-tombban”). Ilyenkor a tudat mint váltakozó élmények állandó hordozója szerepel, vagy pedig mint a (tudatos) lelki jelenségek összefüggése. Azonban egyik szóhasználat sem nyer kellő igazolást a pszichológia előtt: mert a lelki jelenségek hordozója a tudat nem lehet, lévén ez a lelki jelenségeknek olyan tulajdonsága, mint pl. az anyagi tárgyaké a szín; a lelki tények egymásközti összefüggése pedig nem a tudatból ered, hanem máshonnan, s ez összefüggéseket a tudat kíséri vagy esetleg nem kíséri.

c) „Tudatos”, „öntudatos” elnevezéssel szokták illetni a mindennapi nyelvben a szándékos ráfigyeléssel öntudatosított élményeket is, („öntudatos

ember"). Ez azonban a „tudat” szónak nagyon szűk értelmű használata.

Ha ezek után a tudat pontos határozását keressük, a következő mozzanatokban állapodhatunk meg, melyek egybefoglalják a tudat fiziológiai előfeltételét, tulajdonképeni alapját, tartalmát és mivoltát: A tudat a középponti idegingerületek útján keletkező lelki tényeknek tisztán pszichológiai alapon nyugvó tapasztalása. E meghatározásnak részletei a következők:

a) A tudat keletkezésének előfeltétele a középponti idegrendszer működése, az agynak idegingerületei. Vannak oly lelki tények is, melyek az idegrendszer más részeinek tevékenységén alapulnak, pl. a ducidegrendszerén; az ilyen lelki tények megvannak ugyan s hatásukat éreztetik a tudatos éleltre, de maguk közvetlenül nem tudatosak.

b) A tudat mivolta a belső tapasztalás. Tapasztalásnak mondjuk azt az elemezhetetlen egyszerű tényt, hogy bizonyos tartalmak „jelennak” előttünk. Mikor „tartalmat” mondunk, már célzást teszünk arra, hogy ez a jelenlét a „megismerésnek” egyik faja; a tudat valóban hasonlít is a megismeréshez, csak azt nem szabad felednünk, hogy a szoros értelemben vett megismerést már a tudat teszi lehetővé s azt kíséri is, tehát a tudat a legegységesebb előfeltétele minden ismerésnek s nem megfordítva. Más szóval: a tudat ismeret-

közlő tapasztalás. Ha nem volna ismeretközliő, nem tudnánk sem lelki tényeinkről, sem a külső világ tárgyairól semmit. Igaz ugyan, hogy nem mindennemű tudattal kapcsolatos a lelki tartalmak megkülönböztető megismerése, hanem csak a tudat magasabb fokával, az öntudattal, de mindazt, amit tudunk, a tudatból tudjuk, jóllehet nem a tudat okozza bennünk a lelki tartalmat. A tudatot ebben a negatív értelemben, mint „tudatosságot”, találóan hasonlították a tárgyak fényéhez, melynél fogva láthatók. Annak a módnak azonban, ahogyan a tudatjelenségek előttünk „jelen vannak”, „adva vannak”, különböző esetei lehetségesek. Lehetséges valamely tudattartalomnak olyan jelenléte, mely az egyszerű „adottságban” kimerül: valami egyszerűen adva van a tudattények között s az alany vele szemben teljesen passzív marad. A második lehetőség az, mikor valamely tudattartalmat már erősebben tudatosítunk, észrevesszük, anélkül azonban, hogy volna valamilyen vezető szempontunk, melyből tekintjük. A harmadik módja a tudati jelenlétnek az az eset, mikor a tudattartalmat külön is észrevesszük, még pedig valamely szempont szerint, azaz már fel is dolgozzuk, differenciáljuk. Ezek után következik a kétféle tudásnak fokozata: a lappangó vagy potenciális és a kifejtett, vagyis valódi tudás (konstatálás) fokozata. A felsorolt módokat a tudatosság fokainak nevezzük. E fokokat nem szabad összetéveszteni azzal a tudati intenzitással,

világossággal és határozottsággal, melyet a tudattényeknek a figyelem kölcsönöz.

c) A tudatnak van tartalma. Ha a tudatosságot, mint a lelki tényeket egységesen előntő világosságot tekintjük, akkor a tudatosság egyes lelki tényekhez tapad; ezek a lelki tények, melyek valamiképpen tudatosak, teszik a tudat „tartalmát”. A tudat tartalma két részre oszlik: vannak aktuális, tényleg jelenlevő és diszponibilis, vagyis valamilyen törvénynél fogva jelentkező (pl. emlékezeti) élmények.

Aktuálisaknak az egy pillanatban valóban jelenlevő lelki tényeket nevezzük. Az aktuális élményeknek száma meglehetősen csekély, innen a „tudatszűke” elnevezés. A tudatszűke a valóban jelenlevő lelki tények korlátolt száma. E korlátozottság két okból származik, először onnan, mert a többi lelki tényeknek megfelelő középponti idegínger szünetel s így a megfelelő lelki tények sem lehetnek tudatosak. Az ily lelki tények megfelelő középponti fiziológiai inger esetén azonban természetesen szintén tudatosakká válhatnak, azért diszponibilis vagy virtuális tudattartalmaiknak nevezzük őket. A második oka a tudat szűk voltának az, hogy az egyes lelki tények gátolják egymást, vagy összeolvadnak egymással. Különösen az ellentétes lelki tények gátolják egymást és szűkítik a tudat terjedelmét; az egynemű, de egyidejű és sokszoros hatás pedig gyakran zavaros

összeolvadást okoz. Gátlás akkor áll elő a tudattények között, mikor egymással ellenkező gondolatok, vagy törekvések egyaránt érvényesülni törek-szenek a tudatban, de éppen ezzel egymást kölcsönösen akadályozzák. Pl. ha valaki egyszerre akarna zenét is hallgatni, meg egy festményt is figyelmesen szemlélni, a két működés kölcsönösen zavarná és akadályozná egymást. Az összeolvadás jelensége pedig abban áll, hogy egyes képzetek, gondolatok, érzetek stb. tudatnak úgynevezett „középpontjába” jutnak, ezek világosan felfoghatók, — míg a többi benyomás, mely a tudatban mégis helyet foglal, egy tömegbe verődik össze. Ily összeolvadás különösen az érzéklés területén igen gyakori jelenség: pl. egy hur hangjában az u. n. „felhangok” egymástól még nem különböztethetően összeolvadnak s ezek adják meg a sajátos hangszínezetet.

Diszponibiliseknek azokat a lelki tényeket nevezzük; melyeket kellő fiziológiai és lelki determinálással újra valóságosan jelenlévökké tehetünk.

d) A tudat tartalmát találóan hasonlította James a folyamhoz. Tudatunk ugyanis valóban a lelki tények szakadatlan áramlásának a képét mutatja; ha van az időbe merített létezésről igazi konkrét fogalmunk, akkor azt a tudatba vetett pillantásainkból szerezhetjük legmeggyőzőbb erővel. Amint az időt oly folytonosan előretörő mozgásnak képzeljük, melynek mindig csak egyetlen pontja

valóság, a többi már a múltba süllyed, vagy csak a jövőben ígérkezik realitásnak, úgy van a tudattal is. Ennek is meg van a jelene, mely körülbelül 2 secundumot tesz ki és ebben a pszichikai jelenben tolonganak tudatunk mezején a valós lelki tények, hogy rövid időköz után elhangozzanak és disponibílisékké váljanak. A folyam-hasonlatban benn van még további két fontos mozzanat is: a tudat tartalma folyamatos (kontinuális) és egységes. Mind a két jellemző mozzanat végső, más tapasztalati adatokból le nem vezethető sajátsága a tudatnak. Mikor a kinematográf szakadozott és elszigetelő képeit összefüggő mozgássá egészítjük ki, amikor általában változásokat élünk meg, akkor jelentkezik a tudatnak az a tulajdonsága, amelyet kontinuitásnak nevezünk s mely a lelki életnek általános törvénye. Mikor James a tudatot egy folyton előretörő folyamhoz hasonlította s a tartalmak folytonos változásában s kontinuitásában látta fő tulajdonságát, akkor egyszersmind annak a régebbi lélektani felfogásnak is hadat üzent, mely a tudat tartalmát önálló, változatlan, meghatározott képzetegységekből gondolta összetettnek. James szerint nincs a tudatban egyetlen ily élesen körülrajzolt, fix képzet-tartalom sem; mindegyik egységnek homályos széle, rojtjai vannak, melyek a maguk hatását éreztetik a lelki élet egészére (a tudattalan lelki élet hatása). Általános törvény az is, hogy e folyamatos egymás-

utánban csak a különbségeket vesszük észre. Ami pedig a tudattartalom egységét illeti, ez a folyamatoságon felül még azt is jelenti, hogy a lelki tények egyetlen-egy tapasztalás részleteit teszik és ebben a tapasztalásban egy tapasztalóra, alanyra utalnak.

Nincs benn azonban a folyam-hasonlatban a tudattartalomnak egy harmadik fontos s j á t s á g a, az, hogy van egy középpontja, vagyis egy legvilágosabb, legkiemelkedőbb élménye s vannak oly részei, melyek a középponttól távolabb esnek és így nem jelentkeznek akkora világossággal és élességgel, mint a középponti élmény. Ebből a szempontból a tudatot inkább egy oly megvilágított mezőhöz lehetne hasonlítani, melynek középpontja erős fényben ragyog, míg távolabb eső részei egyre homályosabbakká válnak s a periferiákon a tudattalanság homályába foszlanak. Itt vannak a tudat „rojtjai”. Ha a tudat tartalmába a kellő pszichikai determinálás útján fölbreszthető régebbi tartalmat (a diszponibilis lelki tényeket) is belefoglaljuk, nyerjük a tudat terjedelmét. A tudat tartalma tehát egyenlő a tudatszükének és terjedelmének összegével.

e) A tudat tulajdonképeni okának, végző alapjának — jóllehet előfeltétele a középponti ideg inger — már tisztán pszichikai valaminek kell lennie, mert az ideg ingerületek, mozgások, a tudomásulvétel, benső tapasztalás pedig nem mozgás. Kö-

zelebbi alapnak azt a lelki tevékenységet vehetjük, mellyel az ember a saját középponti idegingerületekkel kapcsolatos lelki tényeit közvetlenül megragadja; végso ok pedig az ily tevékenységgel rendelkező lélek.

3. Ha a tudat valóban oly közös sajátsága bizonyos lelki tényeinknek (természetesen nem vaia-mennyinek!), mint amilyen az anyagi tárgyakon a szín vagy a fény, akkor, ha ez az analógia valóban megállja a helyét, a tudat természetére vonatkozóan több téves véleményt eloszlathatunk segítségével. Nem lehet pl. elfogadnunk azt a nézetet, hogy a tudat valamely külön, egyéb lelki műveletekkel, folyamatokkal egyenlő természetű lelki tény. Nem mondhatjuk továbbá a tudatot a lelki tények összefüggésének sem. Az „összefüggés” ugyanis vagy annyit jelent, mint a tudatos lelki tények összesége, akár egy időpontban, akár valamely időtartam folyamán, vagy pedig jelent a lelki tények között valamely reális-oki vagy ideális-jelentésszerű kapcsolatot. E kapcsolat azonban még nem egyenlő a tudattal. A lelki tények összegét valóban elnevezhetjük „összefüggésnek”, összefüggő tudategésznek, de ezzel csak az egyes jelenségek tudatsajátságát, a tudatosságot adtuk össze, de nem jelezhetünk e kifejezéssel valami összefüggést létrehozó mozzanatot. Akik a tudatot a meglevő lelki tények összefüggésének nevezik, ezen az általánosságban maradó kifejezésen túl voltaképpen egy

más, a tudatot létrehozó folyamatot akartak jelezni. Vannak pszichológusok, kik a tudatot nem tekintik a lelki tények közös sajátosságának, hanem következményének, — szerintük a tudat nem prius, hanem posterius, — bizonyos lelki elemek (pl. képzetek, érzetek) összefűződésének eredménye. Szerintük a tudat keletkezésének programja ez: vannak lelki jelenségeink, pl. érzetelemek; ezek jelentkezhetnek együttesen is, meg különülten is; ha együtt vannak, akkor ezen együttes jelentkezésből egy új sajátosságuk, származik, bizonyos világosság, összefüggés, úgyhogy az eredetileg tudattalan lelki tények csoportjából egyesek kiemelkednek és tudatossá válnak. Így keletkezik szerintük az egyszerű tudat, míg az öntudat, melyben az én szembehelyezkedik a külső világgal, nem egyéb, mint a „külső“ és „belső“ érzetek kollíziójának eredménye. Azonban ez az elmélet összetéveszti a tudat bizonyos sajátosságát magának a dolognak lényegével. A világosság, amiben ez a fel-fogás a tudat döntő mozzanatát, lényegét látja: csak tulajdonsága a tudatnak. Van homályos és van világos tudatunk, mind a kettő egyformán lehetséges. Nem teszi tehát a tudat lényegét. Ami pedig bizonyos lelki tények (pl. érzetek) együttjelentkezését illeti, ez az egymásmellettség alkalmas ugyan arra, hogy (a már tudatos) lelki tények világos tartalmának megismerését elősegítse, — de ahhoz már nem elégséges, hogy a tudattalantól tudatot varázsoljon

elő. Nem tudjuk megokolni, mért kelljen több tudatlan mozzanatnak csak azért, mert egymás mellé kerülnek bizonyos időpontban, saját ellentétüket, a hallatlan novumot: a tudatot létrehozniok. Hogy egymás világosságát, megismerését kölcsönösen előmozdítják, az érthető: a *contraria iuxta se posita* elve alapján, — de ehhez ismét szükséges, hogy az összehasonlítandó lelki elemek már az összehasonlítás előtt *tudatosak* legyenek. Ennek az egész tudatkeletkeztető elméletnek alapvető hibája az, hogy összetéveszti az eredeti, mondjuk „első” tudatot a tudatosítás műveletével. A tudatosítás egészen más valami, mint a minden lelki tényt egyformán elárasztó tudat-tény. A tudatosítás az a folyamat, mellyel elkülönítünk tudatunk tartalmának egészéből egyes kisebb, szűkebb részleteket. Tudatosítás pl. az az eset, mikor egyes intenzív képzetek összefűződnek egymással az asszociációban. Van tehát a tudattartalmak intenzitásából fakadó összefűződés, de ez nem egyenlő a tudattal; a tudatosulás oly jelenség, mely már feltételezi a tudatnak meglétét.

4. A tudat egysége oly fontos tény, hogy messze kiható következményeket vonhatunk belőle a pszichológia egész rendszerére. Ha jól kiaknázzuk a benne rejlő következményeket, a tudat egysége két modern filozófiai alapú lélektani rendszernek, az asszociációs és a tudatpszichológiának lehetetlenségét jelenti.

Az asszociációs lélektan vezető gondolata az, hogy az összes lelki tények egyetlen kapcsolódási törvénye az asszociációban áll s a tudat egysége csupán „funkcionális egység”, vagyis a különálló tartalmak kapcsolatából előálló, állandó kollaterális összefüggés.

Az asszociációs lélektan azonban csak úgy fejlődhetett egységes pszichológiai rendszerré, hogy az asszociációnak uralkodó alapelve mellett még más előfeltevéseket is biztos igazságoknak fogadott el. Ezek az előfeltevések a következők: A tudatnak egész tartalma érzetektől és képzetektől áll; az érzelmek és törekvés jelenségei már másodrendű, az érzetek s képzetektől származó lelki tények. Az érzeteken s képzeteken kívül egyéb lelki tény már nincs, csak ezek kapcsolata: az én nem más, mint az énes élményeknek asszociált csoportja. Ha aztán valamely személy egy ily tudatos élmény- és képzetcsoporthól egy más csoportra megy át s az előbbit visszaemlékezve más személynek tartja, akkor jő létre a kettős-én vagy kétfős tudat. Kérdés: vajjon szükségképpen következik-e ebből a jelenségből az asszociációs pszichológia igazsága? A kettős tudat ténye bizonyítja-e, hogy az én egyenlő bizonyos tudattények kollaterálisan össze-
szövődő csoportjával? Különböztetnünk kell először a kettős tudat és a kettős én között. Ha a tudathasadásnál az egyén nem emlékezik visz-
sza saját előbbi állapotára, akkor van szó a

tulajdonképpen kettős tudatról; ha pedig visszaemlékezik, de idegennek tartja akkor a kettős én jelenségével állunk szemben. Hogy általában valaki visszaemlékezhesen előbbi állapotára, ahhoz szükséges az, hogy tudattartalmának tagjai között azelőtt fennállott kapcsolat újra tudatos sá legyen. Ebből a feltételből könnyű megérteni a kettős tudat jelenségét. Ez úgy jó létre, hogy vagy hiányoznak a tudattartalom egyes részeit összekötő kapcsolatok, vagy pedig valamely idegrendszerbeli zavar miatt nincs elég ingerünk a lappangó kapcsolatok felélesztésére. Mindebből az következik, hogy az emlékezéshez általában nemcsak bizonyos élményeknek tudatossága szükséges a multban, hanem még más feltétel is: s ha ez a feltétel (az idegrendszer rendes működése, vagy az összekötő kapcsok fennállása) hiányzik, akkor beáll a kettős tudat jelensége. Nem következik azonban a mondott jelenségből az, hogy a tudategység tisztán tudattartalmak társítással kapcsolt egysége.

De a kettős én jelensége sem igazolja a tudategység asszociációs értelmezését. A „kettős-én” jelenségében ugyanis két mozzanatot kell szemügyre vennünk. Megvan benne: egyrészt az egyén előbb véghez vitt tetteinek emléke — másrészt megvan az én-tudat is. Ha ilyen egyén azt mondja: „nem én tettem ezt, hanem valaki más”; akkor csak más személynek tulajdonítja a saját élményeit. Az ilyeneknek éntudata

tehát meglehetősen kifejtett; csak az a kérdés: az az „én“, melyet ők kimondanak, a pszichológikusan annak tartható énfogalom-e? Vessük fel a kérdést: mi választja el az én „énemet“ más énektől? Hogy nem az én belső életem sajátos módja elsősorban, az bizonyos, mert lehet két ember, akinek tapasztalatai, életmódja, stb. meglehetősen egyformák, hanem a különbség az ő tudatosságukban rejlik legfőképpen. Más ember tudattartalmát azért tekintem másnak, mert a jelen pillanatban az nem enyém, bármennyire hasonló is esetleg a másikéhoz, mégis tőle különböző tudattartalom. Más ember tudattartalmára csak következtetek, de átélni nem tudom; én mindig csak egy tudatot tudok: az enyémet. Az egyéniségnek fentebb keresett elve tehát az ő öntudatos tudatosságában áll. Már most, ami nem esik élményeim körébe, azt más én élményének tartom. Ez az eset beállhat bizonyos ítéletcsalódás alakjában, mikor az én cselekedeteimet más élményeinek ítélem. De vajjon mi ad okot ilyen téves ítéletre? A kettős-én akkor jöhet csak létre, ha gyorsan egymásra következő, teljesen különböző tudatállapotot élünk át s ha valamely egyén valamilyen pszichózis áldozata, beteg. Az ilyen beteg összezavar két viszonyt, melyek egymástól teljesen különböznek, nevezetesen: egyfelől az ő emlékezete s a korábban fennállt lelki állapot közötti viszonyt — és másfelől saját tudását bizonyos ide-

gen énekről. Ez utóbbi sohasem alanyi emlékezet, hanem csak következtetett tudás, tehát logikusan azt kellene következtetnie, hogy nem az ő énje lett más, hanem énjének viszonylatai lettek mások. A kettős tudat és kettős én tehát nem bizonyítják, hogy a tudat és annak páratlan egysége pusztán csak az asszociáción alapszik. Az én-élmény s a tudategység ebből nem vezethetők le.

5. A tudatnak következő fajait különböztethetjük meg: van érzéki s értelmi tudat, — tudat és öntudat, — közvetlen és közvetett, — világos és homályos, — tiszta és zavart tudat.

a) Mi a különbség az érzéki s értelmi tudat között? Az érzéki tudatban bensőleg és konkrétan tapasztaljuk az egyes fölfogó érzékek érzeteit (pl. látási, hallási érzeteket) mint saját magunk érzeteit és egyszersmind ezeknek tárgyait (szín, hang, keménység stb.). Az érzéki tudatnak szerve az agy, — lelki alapját pedig egy tehetségben keresték Aristoteles és a régiek, melyet közös érzéknek (sensus communis) neveztek. Hogy ez az érzéki tudat valóban megállhat anélkül, hogy kapcsolatban volna az értelmi tudattal, azt mutatja a gyermeknek és az állatnak viselkedése: ezek minden érzék érzeteit fölfogják és szerintük viselkednek anélkül, hogy értelmi tudatuk volna. Az értelmi tudatnak fő tárgya: az én; ezenkívül tárgyai az értelmi megismerésnek és törekvésnek lelki tényei.

b) Fontosabb az a megkülönböztetés, mely az egyszerű tudat fogalmát elválasztja az öntudattól. Elemezzük ezeket a fogalmakat. A tapasztalás kisebb vagy nagyobb élessége, erőfoka szerint megkülönböztetünk egyszerű tudatot és öntudatot. Az egyszerűen vett tudatban a lélek a tudomásulvevőt még nem különíti el a tudomásulvett tartalomtól, hanem a kettőt összefoglalva tapasztalja szerint cselekszik. Ép ezért e tartalmat még csak egészében észleli, nem pedig részleteiben és csak ennek megfelelően hoz létre reflex mozgásokat; — vagyis tapasztalja ugyan lelki tényeit s ezeknek különfélesége szerint különböző a tárgyakkal szemben a viselkedése is, de azt, hogy lelki tényeit tapasztalja, már nem tudja. Az egyszerűen tudatos lény tehát saját lelki átváltozásairól csak annyit tapasztal, amennyi elég a megfelelő cselekvésre, de ezen tapasztalásnak nincs meg az az ereje, élessége, hogy saját lelki jelenségeit magától mintegy elválasztva, maga előtt, mint ismerettárgyakat szemlélhesse. Az öntudatban a lelki működés oly erős, hogy a tudomásulvevő elkülönül az összes benne levő tudattartalmaktól és ép azért ezeket részeikben is szemléli és szemlélve őket, tudja is, hogy ő most ezeket észleli, hogy ő most ezeket tudja: ezért beszélni is tud róluk. Míg tehát az egyszerűen vett tudatban csak egy ismerettárgy van: a lelki jelenség, addig az öntudatos tudat-

ban két ismerettárgy tárul fel előttünk: a tapasztalatok s maga a tapasztaló.

Annak a lelki működésnek ereje, melyben az öntudat az egyszerű tudattól különbözik, kétféleképpen nyilvánul meg: vagy maguk a tudattartalmak nyernek erőben és világosságban, vagy a tudatosságuk. Az előbbit a tudattartalmak világossági fokainak nevezük, az utóbbi sajátosságát pedig a tudat erősségi fokainak. Egy érzelem, vágyakozás lehet fejletlen és ekkor csekély világossági foka van önmagában; de viszont lehet az a szándékos tudatosság, mellyel feléje fordulunk, a legerősebb fokú és megfordítva. Az egyszerűen tudatos lelkiállapot zavarossága és az öntudatosság világossága között az átmenetnek számtalan árnyalata lehetséges. Honnan származik azonban az a világossági többlet, az a különbség, mely az öntudatot olyan magasan fölébe emeli a tudatnak? „A tapasztalás élessége”, — ez volt eddigi vizsgálódásunk eredménye. A pszichológus azonban ezzel még nem elégedhetik meg és keresnie kell ezen élesség-különbözés további okát is, melyet egy értelmi aktusban találunk meg: a megkülönböztetés és összehasonlítás aktusában. Megkülönböztetni csak oly lelki tényeket lehet, melyek már tudatosak és maga a megkülönböztetés aktusa is tudatos tény, s így az öntudat tulajdonképpen a tudaton alapszik. De enélkül a megkülönböztető aktus nélkül nem fejlődik a tudat

öntudattá. Megjegyzendő továbbá, hogy a tudattartalmak különbözőzése még nem egyenlő a különbség tudatával: éppen ebben az utóbbi mozzanatban kell keresnünk az öntudat lényeges sajátosságát.

Az öntudatnak tartalma két csoportra osztható: vannak benne általában vett tapasztalatok, élmények, melyek nem azonosak a tapasztaló alannal; az öntudattartalom másik részét pedig maga a tapasztaló alany teszi, amelyet röviden „én”-nek nevezünk. Az öntudatban minden tartalmi mozzanat vagy: „én” vagy: „enyém”. Ezen kétféle mozzanatnak egymáshoz való viszonya nagyon fontos a metafizikai lélektan szempontjából: itt van ugyanis az a pont, ahol megindulnak a metafizikai következtetések az „én” mivoltára és természetére. Bennünket e helyen csak az „én” és „enyém” tapasztalati sajátosságai és törvénybe foglalható viszonya érdekelnek. Empirikusan vizsgálva az öntudat tartalmát, látjuk, hogy a tapasztalt élmények és a tapasztalható konkrét együttesekben fordulnak elő bennünk, vagyis legalább kezdetben és a primitív lelki életben továbbra is nem abstrakcióval emeljük ki a tapasztaló alanyt, hanem az „ént” és az „enyémet” mint állandóan együttjáró mozzanatokat fogjuk fel. Olyan külön felfogása, átélése és kifejezése az énnel és az én azonosságának az időn keresztül, mint amilyen a nyelv grammatikai ítéleteiben kifejezésre jut, csak sok bonyolult ismeret eredménye és az „öntudatnak” magasabb fokát

jelenti, t. i. a theoretikus öntudatot. Ebben a konkrét együttjelentkezésben hiányzik minden abstrakciós tudatosítási eljárás. Azt is észrevehetjük e konkrét öntudatról, hogy a kétféle tartalom igen különböző erejű lehet. Nemcsak az „én“ emelkedhet ki a fentebb jelzett módon, hanem megfordítva: valamely más élmény is nyerhet oly erőt, hogy a kísérő énes mozzanatot teljesen elhomályosíthatja. Ez az eset áll be minden nagyon élénk élményben. De hogy valamilyen gyenge én-élmény azért mindig jelen van, hogy semmiféle öntudatos élmény nem lehetséges az én-tudatnak legalább gyökérszerű, töredékes kísérete nélkül, az már abból is következik, hogy ellenkező esetben nem lehetne megérteni, hogy jutunk egyáltalán az azonos és átfogó énnek tudatához. Voltak, kik az én-tudatot nem tartották valamennyi élmény konkrétan nélkülözhetetlen kísérő mozzanatának, hanem úgy vették, mint eöv élményt a sok között és valamennyi öntudati élményt szabadon lebegő elemnek tekintettek. Az ilyen felfogás nemcsak hogy meghamisítja az öntudat empirikus rajzát, hanem még más hibába is esik. Éntudat nélkül ugyanis nem szabadon lebegő elemekhez (érzet, képzet, vágy stb.) jutunk, hanem egyáltalán a tudatjelenség fogalmát sem tudjuk megalakítani. Az élmények radikális és fokozatos énessége tehát egyetemes lélektani törvény.

Ebből következtethetünk arra, hogy az öntudatnak olyan elméleti keletkeztetése, amint azt pl. Wundt

megkísérli, nem egyezik meg a tapasztalattal. Wundt tulajdonképen az önmagunk érzetével azonosította az öntudatot. Szerinte az öntudat keletkezése ez: A szerves testnek vannak belső ingerekből fakadó érzetei és vannak érzetei külső ingerekből. E két érzetcsoport oly élesen áll egymással szemben, hogy különbségük okvetlen eöszakosan feltöulul, ami más szavakkal annyit jelent, hogy belső világunk élesen elkülönül és szembehelyezkedik a külső világgal. — Ilyesmi azonban nemcsak az öntudatban van meg, hanem bármely érzéki objektívációban. E felfogás alapja az, hogy általában a tudatot némelyek abban látják, hogy a képzetkapcsolatok közül egyik a másik fölé emelkedik s e föltolulás kétféle lehet: féltudatos, percipiált, vagy egészen tudatos, appercipiált. Ha ebben áll a tudat, akkor következetesen lehet állítani, hogy az öntudat a belső érzetek kiválása és fölülkerekedése a külsőkkel szemben. E folyamatból azonban épen az hiányzik, ami a legfontosabb, t. i. a tudomásülvevő. Kinek tünik föl ugyanis a kiemelkedő képzet? Lehetnek oly gépezetek, melyekben szintén van többféle működés, ezeknél is történhetik kiválás és föltolulás, anélkül azonban, hogy öntudatról lenne szó.

Az öntudat azonban nemcsak a fentebbi értelemben alapvető fontosságú jelenség, hanem a lelki tartalmak t o v á b b i f e l d o l g o z á s á n a k is nélkülözhetetlen előfeltétele. Hogy a képzetekből, érzetekből fogalmakat vonjunk el, hogy vágyainkat

értékeljük s elhatározásokat tegyünk stb., ehhez mind szükséges, hogy élményeinket s önmagunkat mintegy magunk előtt szemléljük ismerettárgyak gyanánt.

Második különböztetésünk: eredete szerint van közvetlen (direkt) és közvetett (reflex) tudat. Az előbbi az a tudat, mely egy első lelki elváltozás kísérője, terméke, vagyis olyan tudat, mellyel minden központi ingerű lelki tényt tapasztalunk, újabb lelki tevékenység nélkül (ilyen az érzet). A közvetett tudatban ellenben valamely „első” lelki tényre külön tevékenységgel visszatérünk [pl. fogalomról, ítéletről szerzett tudatunk]. E másodlagos, közvetett tudatot, amennyiben ismeret, mindig kíséri a megbizonyosodásnak kisebb vagy nagyobb fokú belső tapasztalása; a közvetlen tudatot nem, mert ennek tudattermékeit nem szerezzük külön kritikai észtevékenységgel s a megbizonyosodás kérdése itt föl sem merül. Elhatározásainknál pedig, ahol meglevő vágyaink értékelése mindig szükséges, nyugodtság, vagy nyugtalanság (a „lelkiismeret”) mozgalmi kísérik a másodlagos tudatot.

A közvetlen tudat fölvétele különösen két okból jelentős. Először: ha van ilyen közvetlen tudat, akkor minden középponti ingerű lelki tény eo ipso tudatos, — azaz nincsenek *tudattalan érzetek*, képzetek, ítéletek stb. Másodszor: a közvetlen tudat alapján jól meg lehet magyarázni az élmény keletkezését. A közvetlen tu-

datban ugyanis kettős tapasztalás van: egyrészt világosan tapasztaljuk a lelki tény tárgyát (pl. szín), másrészt homályosan tapasztaljuk a lelki tényt magát is. Ha most a reflexió erre az eredeti tudatra visszatér, meg tudja benne különböztetni a tevékenységet és a tevékenység alanyát, — az ént. Ha nem volna ily közvetlen tudat, hanem csak a közvetett, azaz a reflexió, akkor az én ilyen megismerése nem volna lehetséges. Ugyanis a reflexióban is két mozzanat van: a működés és az, hogy e működés az énhez tartozik. A lélek a működésben csak akkor ismeri meg egyszersmind önmagát is, ha van közvetlen tudata arról, hogy ez a működés (a reflexió) az övé.

Harmadszor különböztetünk: világos és homályos tudat között. Itt a kritérium az egyedül aktuális tudattartalmak tapasztalásának élénksége. Eszerint különböztetjük meg a világos és homályos tudatot. Hogy az egyidejű, aktuálisan jelentkező tudattartalmak nem egyformák, hanem egyik élénkebb, mint a másik, azt könnyen megérthetjük a tudat előfeltételeiből: a középponti idegingerből. Tekintve ugyanis, hogy a tudatnak előfeltétele az idegingerület s hogy az ingerületekből ahhoz, hogy lelki átváltozás keletkezzék, bizonyos mennyiség szükséges, s hogy ezen idegingerület bizonyos határon túl már nem idéz elő újabb lelki átváltozást: a tudat aktuális tartalmában is kell lenniök különbségeknek és megszorítá-

soknak, maximális és minimális határnak és nagyobb vagy kisebb erőfoknak. A világosabban jelentkező tudattartalmakat apperpcióknak, a homályosakat perpcióknak nevezzük. Mi szükséges ahhoz, hogy az egyidejű tartalmakból valami mint appercipiált jelentkezzék? Ez függ egyrészt az inger erőfokától, de még inkább attól, hogy az érzet után keletkezett-e figyelem (érdeklődő hangulat) vagy sem. Ha figyelem ébred, akkor az egyik tudatrészlet csakhamar kiválik, mint appercipiált, mert a figyelem visszahat egyrészt az agyidegzetre s a neki megfelelő ingerületet élénkebbé teszi, másrészt az agyidegzet központi mozgató részére is hat, s ezáltal azon szerveinkben, melyekkel a figyelmet keltő részletnek megfelelő érzetek jönnek létre, az ott levő izmok feszültek lesznek s a szervet az érzetek közvetítésére adaptálttá teszik.

Negyedszer: van tiszta és zavart tudat. Zavart a tudat akkor, ha lelki tényeinknek főbb sajátságait nem közli velünk, nevezetesen, ha képzeleteinket nem tudjuk megkülönböztetni érzeteinktől, ha egyébként a részletek felől tájékoztat is bennünket tudatunk. Ennek oka többféle lehet. Először az, hogy idegeinknek túlságos feszültsége vagy betegsége folytán (agykéreg-agyvelőgyulladás, agyvérzés [hyperaemia] agyvérzegénység [anaemia]) az érzeteinkből származó hangulatok nemcsak a nekik megfelelő szokott reflex-mozgásokat hozzák

létre, hanem még az agyidegzetben is hoznak létre változásokat, amelyek teljesen megfelelnek az érzetingereknek. Ez kétféleképpen történhetik: a) úgy, hogy a reprodukált képzetet követő elképzelés a betegség miatt oly élénk, hogy a képzetet tárgyi érzetnek tartjuk s úgy viselkedünk vele szemben: az agy működése ugyanúgy jelentkezik, mint az érzetnél. (Pl. valaki agybaja folytán képzelődni kezd valakiről, aki őt megijesztette s hirtelen maga előtt látja.) A zavaros tudat ezen esete a káprázat, hallucináció; ha a látás képzetei lesznek valóságos érzetekké, akkor a hallucinációt látomásnak, víziónak mondjuk. Leggyakoribb a hallucináció a látás és hallás érzékeinek területén, de azért minden érzék körében előfordulhat. Annyiféle hallucináció van, ahányféle érzékszervünk van, mert mást nem reprodukálhatunk, mint amit érzékszerveink révén tapasztalunk. De hogy mégis leginkább a látás és hallás területén jelentkezik a hallucináció, annak az a magyarázata, mert a legtöbbet e két érzékszervünkkel tapasztalunk. A hallucinációban reprodukált képzet teljesen szubjektív képzet, mert nem mint múlt vagy jövő lehetőség jelentkezik, hanem mint jelen érzet; nem a tartalma ellenkezik az objektív valósággal, — az lehet nagyon is valószerű, hanem az a sajátossága, hogy mint jelen és mint tárgyi érzet mutatkozik. b) Ettől a szorosabb értelemben vett hallucinációtól meg kell különböztetni a tágabb értelemben vett hal-

lucinációt, amely egészen más pszichikus jelenség. Itt képzet nincs is, hanem csak érzet, még pedig az érzékszerv mögött lévő periferikus ideg ingerléséből keletkezett érzet. Itt nem lévén képzet, a hallucináció eme fajára nem áll a hallucináció föntebbi definíciója, tehát zavart tudatról sem lehet szó. A különbség itt az, hogy az ingerlés, mely rendszerint külső okokból származik, itt az érzékszervnek esetleges mozgásaiból jő létre (pl. megcsendül a fülünk, vagy káprázik a szemünk). A zavaros tudat második esete az illuzió. Ez olyan eredeti (valóságos) érzet, amely mellékkörülményeinek figyelembevétele nélkül alkalmas arra, hogy az ember ítéletében vele szemben másképp viselkedjék, mint ahogyan érzékelté. Az illuzió alapja tehát oly ítéletben van, mellyel valamely észleletünket hibásan értelmezzük. A mellékkörülmények szerint kétféle illuziót különböztetünk meg. Az egyik esete az illuziónak az, mikor a mellékkörülmények eredeti érzetek; ez az egyszerű illuzió esete. (A Nap alakját másképp látjuk a zeniten, mint lenyugvaskor.) Másodszor lehet az illuzió olyan természetű, hogy a reprodukált képzeteket s ezeknek összejátszását az eredeti érzettel nem vesszük figyelembe. Vannak ilyenkor valóságos érzeteink is, de a képzetek természetellenes élénksége miatt nem tudjuk őket mint önálló érzeteket appercipiálni, hanem úgy tekintjük

őket, mint amaz élénk képzetek kiegészítő részét s vele szemben mint ilyennel viselkedünk. E folyamat az asszimiláció: a jelentkező képzet az érzetet magához áthasonítja. Az illúzió ezen fajtája is előfordulhat minden érzék körében. A visszaidézett képzetnek az érzetekkel való ilyen társulása többféle lehet: Ha beteges az illető alany, vagy szervezete rendkívüli módon (alkohollal) izgatott, akkor a hallucinálás alkalmával együtt jelentkezik (fantasztikus illúzió. Pl. az üldözési mániában szenvedő, vagy részeges ember). A részegség-okozta lelkiállapotnak lényege abban van, hogy az alkohol hatása következtében a képzetek túlságosan élénkek lesznek, annyira, hogy érzeteinkkel sokkal gyakrabban egyesítjük őket. Hogy aztán ezen illúziók milyenek, az az illetőnek uralkodó képzeteitől függ. Hogy a részegségben a képzetek olyan természetellenes módon élénkek, annak oka az alkohol kettős hatásában van: az egyik hatása abban áll, hogy a centrális inger működését — a képzetek fiziológiai alapjának működését — fokozza, a másik hatása pedig abban áll, hogy a periferikus inger működését, különösen az izmok beidegzésének működését — az érzetek fiziológiai alanyának működését eltompítja. Az érzetek a részegségben gyöngéek, ellenben a képzetek annál élénkebbek. A zavaros tudat további oka az lehet, hogy periferikus idegeink zsibbadtsága vagy kimerültsége miatt érzetünk vagy egyáltalán nincs, vagy

csak félig tudatos s így alanyiségünk pusztán képzetekkel foglalkozik. Ez történik az álomban. —

6. A pedagógiai pszichológiát az öntudattal kapcsolatos sok probléma közül az öntudat fejlődése érdeklí leginkább. Még pedig nemcsak a pszichikus fokozatok egymásutánjára irányúl érdeklődése, hanem az öntudatosságának azt a magasabb fokát vizsgálja a pedagógus, mely a szellemi életben, az erkölcsi világnézet kialakításában, egyszerűen az egyénnek a szellemi értékek birodalmához való állásfoglalásában nyilvánul. A fejlődési lélektan legszebb feladatai közé tartozik annak az útnak rajzolása, melyen egy gyermek alig derengő tudatától kiindulva egy szent Ágoston, vagy Goethe világnézete kialakul.

Hogyan indul meg az öntudat kibontakozása a gyermekben? A csecsemő kezdettől fogva tudatos lény s emberi léte folyamán az is marad mindvégig. Itt inkább az öntudat első jelentkezésének időpontja és előfeltételei kérdőcsepek, mert míg a tudat egyforma a lelki élet egész idején keresztül, legfeljebb világossága és tisztasága változik időnkint, addig az öntudatosság nagy változásokon megy keresztül és jelzője az egész egyéniség értékváltozásainak. Kezdetben inkább csak ösztönszerűen érzi és akarja önmagát a csecsemő, tudása még alig van önmagáról. Ez a tudása lassan úgy alakul ki, hogy már az első hetekben érez a gyermek valami ösztönszerű idegen-

kedést az idegenekkel és vonzalmat az anyával szemben, ami azon alapúl, hogy kezdettől fogva éri már saját magának, saját pszichikai világának különállását és összefüggését, kezdetben talán csak testi- leg, majd később lelkileg is. Ezt a különállást és lelki tartalmainak egy egységes ében való összefüggését a kis gyermek egyre világosabban megismeri a fejlődés során, még pedig egyes előmozdító, a fejlődést siettető lelki tevékenységek révén. Az öntudat kifejlődését valószínűleg mintegy lökésszerűen elősegítik az akarat tevékenységei. Tudjuk, a kis gyermek mily akaratos; és mi sem mozditja elő jobban az én egységének, különállóságának tudatát, mint épen egy heves kívánság, egy-egy dacos akaras. W. Stern is a makacsságban, önző becsvágyban, a pózban és szégyenkezésben látja a korai gyermekkor azon lelki rugóit, melyek az öntudatot legjobban fejlesztik. Mindezek mellett érvényesülni törekszik a gyermek mozgékony, friss energiáktól duzzadó lénye is és gazdagítja az énélményt.

Az öntudatnak a korai gyermekség alatt végbemenő kifejlődésében két mozzanatnak van igen nagy fontossága. Az egyik: az első fogalmak alkotásának időpontja; a másik: mikor tekinti magát a gyermek a benne és rajta végbemenő események a l a n y á n a k és mikor fejezi is ki ezt az élményét? Fogalmakat, úgy látszik, már nagyon korán kezd a gyermek alkotni, még pedig korábban, mint

általában a közfelfogás tartja. Természetesen nem logikai, módszeres fogalom-alkotásról van szó, hanem csak a legegyszerűbb fogalmakról. Abban az időpontban, mikor a fogalmak alkotása megindul, ki kellett alakúlnia az öntudat egy elég magas fokának is. Ahhoz ugyanis, hogy az érzetokről megalkothassunk valamely fogalmat, szükséges az érzetek öntudatos szemlélése, az érzetek részletesebb magunk előtt tartása.

Ami az én-tudat határozott kialakulását illeti, arra nézve két fontos adattal szolgálunk nekünk a tapasztalati lélektan forrásai. Igen korán eljut a gyermek arra a fokra, hogy teljesen tisztán látja önmagának és lelki tartalmainak egymástól különböző voltát s ekkor már önmagát külön megnevezésre alkalmas tárgynak tartja. A fejlődés eme fokozatán kezd el a kis gyermek önmagáról beszélni, mégpedig először harmadik, majd pedig első személyben. Ez még nem az én-tudat megnyilvánulása, hanem egyszerűen csak a felnőttek utánzása, ami különben világosan felismerhető és ellenőrizhető. De már ettől kezdve a gyermek feldolgozásra alkalmas tárgynak is tekinti önmagát: a feldolgozás eredménye az, hogy önmagunkat kezdettől fogva állandóan meglevő alany és okfőnek tekintjük s a múltban is vissza tudunk magunkra gondolni, a jövőt is elképzeljük és benne magunkat stb., habár még nem is vagyunk tisztában azoknak a fogalmaknak és képzeteknek

neveivel, amelyek e tevékenységet szabatosan kifejezik (pl. állandó hordozó, lelki átváltozások, múlt, jövő stb.).

A másik fontos megállapítás, melyre a pszichológusok rámutattak az öntudat kifejlődési folyamatában: az éntudat hirtelen, meglepő jelentkezése. Az éntudat megjelenése befejezi azt a folyamatot, mely már a csecsemőnél jelentkezik, mikor átéli valamilyen homályos formában alanyiségének izolált, egyszeri voltát s élményeinek benső összefüggését, szemben a világgal. Hogy az „én”-re való ráésmélés és annak mély, erős átélése sokszor mily átmenetnélküli s a maga nemében páratlan élmény, arra sok tapasztalatunk van. Természetesen nem megy végbe az ennek ez az öntudatos reflexióban való átélése és minden egyébről való elkülönözése („én vagyok én”) mindenkiben egyforma erővel és tisztasággal s főkép nem megy végbe minden gyermekifjában oly különálló és semmi más élménnyel nem kapcsolatos formában, mint egyes esetekben.¹ De mindenkinél végbemegy az ennek ez a világos appercepciója, vagy előbb, vagy esetleg egy más élmény részlete gyanánt, — majd fokozatosan kibontakozva, majd hirtelen éles világozással: de el nem marad soha a normális fejlődés folyamán s annak egy fontos mozzanatát alkotja.

¹ *Delms, Schöpfertum. 2. kiad.*

Különös figyelmet érdemelnek az éntudat kifejlődésének azok az esetei, mikor a gyermek saját énjére egy más lelki folyamattal kapcsolatosan ébred rá, — mikor az én-élmény egy más, primérből élménynek részjelensége vagy következménye gyanánt mutatkozik. Ez az eset a gyermek erkölcsi életének valamely fontosabb, megőzőbb eseményével kapcsolatban szokott felmerülni. Tudjuk, hogy a gyermekben a lelkiismeret néven ismert erkölcsi tudat már sokkal előbb kifejlődik, mint az én határozott és erős öntudatosulása. Ebből már eleve következtethetünk arra, hogy a gyermeknek igazi erkölcsi megrendülései beállhatnak már jóval az én-élmény előtt, hiszen a lelkiismeret magában foglalja azt, hogy bánat, félelem, aggódás, stb. keletkezhetik már lelkében igazi erkölcsi felfogás alapján. Ilyen erkölcsi események igen különfélék lehetnek (pl. az első lopás, egy rossz pajtás csábításai, nemi eltévelyedés, szülők rossz bánásmódja, megpróbáltatások stb.), csupán az a fontos bennük, hogy a gyermek erkölcsi világát rázzák meg s így fejlesztő indíték gyanánt hatnak az éntudat kifejlesztésére. Ha az éntudat világos jelentkezése rész-élmény, akkor legtöbbször ilyen erkölcsi élménynek részjelensége.

Az én öntudatosulásnak fontos következményei vannak (Bühler). Az első következmény, hogy a gyermek saját maga lelkével annak érdekessége miatt kezd foglalkozni és ekként benső-

séges életűvé válik. Eddig inkább a világ érdekelte, most a saját környező lelki világa köti le a figyelmét és megkezdődik a szülőtől való elszakadás lelki folyamata, melyet aztán teljes erővel a pubertás fejleszt ki. Megkezdődik az emberektől való visszavonulás időszaka, a külön szoba (diákszoba) költészete. Ez az elfordulás a második következmény. A harmadik szintén összefügg a pubertás-folyamat céljaival s később bele is olvad: az az új lelkiállapotnak, az egyedülvalóságnak fájdalmas tudomásulvétele, a gyermekkor öntudatlanul boldog állapotaira való visszaemlékezés és egy új lelkiállapot után való vágyakozás.

Legmagasabb fejlődési fokát akkor éri el az öntudat, mikor az ember újra meg újra feldolgozza gondolati és érzés-élményeit s mikor azt kutatja, mi az ember, mi a célja, helyzete a társadalomban és a világban, vagyis mikor megindul a világnézet kialakulása. Kultúr- és etikai szempontból — s ilyenformán a nevelés szempontjából is — a világnézet eme kialakulásának kezdőpontjai és kezdőformái rendkívüli fontosságúak. Spranger strukturális lélektanában épen az „életeszmény” és „életterv” kialakulását, vagyis a világnézet kiépítésére való törekvés megindulását tekinti a fejlődő (és serdülő) lélek harmadik lényeges ismertető jegyének. A világnézet kialakítását azonban nem tekinthetjük olyan értelemben az öntudat új fejlődési fokának, mint az előbbieket mind valamennyit; az a belső munka, me-

lyet a világnézet alakításában kifejt az ember, pszichikailag semmit sem különbözik a gondolat- és eszmealkotás egyéb folyamataitól, melyekkel tetszés szerinti tárgyakat ölelünk fel; a különbség csak az, hogy a világnézet alakításában a középpont és fő-tárgy az én-nek a világhoz való viszonya s így énünket reflektáltabbá teszi.

A világnézet szerepéről egyébként a gondolkodás kifejlődésének tárgyalásánál bővebben is szólnunk.

*

Irodalom: Oesterreich: Die Phänomenologie des Ich. I. 1910. — W. Wirth: Die experim. Analyse der Bewusstseinsphänomene. 1908. — Bühler S.: Az ifjúkor lelki világa. (Magy. ford. 1925.)

II. FEJEZET.

A FIGYELEM.

1. A tudattal szoros összefüggésben s az egész lelki életre kiterjedő hatással van a figyelem. Ha le akarjuk írni, könnyen megtaláljuk fő jellemző vonását a koncentrációban, és a disztribúcióban. A koncentráció bizonyos tárgyra irányuló tudatosságunknak intenzív fokozottságát jelenti, a disztribúción pedig azoknak a tudattárgyaknak összegét, melyeket koncentrált tudatosságunk bevilágít. A figyelemben tudatosságunk köre szűkebbé válik, tudattárgyaink azonban nyernek intenzitásban. Ez az intenzitásbeli nyereség okozza azt, hogy a figyelemmel megvilágított tudatjelenségeink világosakká és határozottakká lesznek. A figyelem e világosság és határozottság pszichológiai oka.

A figyelem e két mozzanata között a következő törvényszerű összefüggés van. Általában ugyanazon egyén ugyanazon körülményei között a tudatosság intenzitásának emelkedésével fordított arányban áll a megfigyelő koncentráció-tárgyainak a száma: minél erősebb a figyelem, annál inkább szűkül a köre

és megfordítva. E törvény azonban akkor válik csak teljtsen megbízhatóvá, ha előzőleg megoldjuk a következő kérdéseket: a) Hány tárgya lehet a figyelemnek: egy vagy több s ha ez utóbbi eset áll, mily viszonyban állanak egymással a figyelem különböző tárgyai? A figyelem két mozzanata között fennálló fentebb említett törvényben arra a következtetésre juthatunk, hogy a legintenzivebb koncentráció esetén a figyelem köre úgy megszűkül, hogy végül is már csak egyetlen tárgyat ölel fel s a fokozatosan erősödő koncentrációval fokozatosan és egyöntetűen fogynak a disztribuciós tudattárgyak és megfordítva: minél több tárgyra irányúl a figyelem, annál gyengébbé kell válnia. E feltevással szemben kísérletileg igazolt tény, hogy a tudatosság körének nagyobbodásával nem fogy egyenes arányban a figyelem koncentrációja. Vannak esetek, mikor ugyanakkora intenzitással több tárgyat is tudunk megfigyelni (pl. fenyegető veszély esetén). b) Egyforma-e a figyelem hatása minden tudatos tényre? Egyformán növeli-e a figyelem bármely tudattény világosságát és határozottságát, vagyis tudatossági fokát? A tapasztalás úgy mutatja, hogy itt lényeges különbségek állanak fenn. Ha az érzelmekre, a gondolkodás aktusaira irányúl a figyelem, akkor vesztítenek intenzitásukból. Az érzékleteknél a figyelem emeli a tudatosság fokát, ámbár az is előfordúlhat, hogy egy, világosan és határozottsággal a tudat előterében álló érzéki kép, még ha figyelmünket róla elfordítjuk is, de folyton a tudat előterében tartjuk, semmit sem ve-

szít tudatossági fokából. Amiből az következik, hogy a tudatossági fok és a figyelem okozta világosság és határozottság egymással nem azonos fogalmak, vagyis, ha a figyelem tiszta élményébe más élményeket is bekapcsolunk (a felhozott példában a felfogás-élményt), akkor a distributio és koncentráció kölcsönös fordított viszonylatában változás áll be.

A figyelem leírásához tartoznak a figyelemfolyamatnak időbeli körülményei is.

A figyelemnek az idő folytonosságában való működését a figyelem görbéjével ábrázoljuk. Ennek tanulságai a következők: a figyelem még a szellemi munka legkedvezőbb esetén sem egyenletes, hanem hullámzó, mégpedig ritmikus hullámokat mutat (másodperces, napszaki, évszaki ingadozások). Ezen kis ingadozásokon kívül is görbe vonalnak felel meg a figyelem huzamosabb időn át tartó működése, mely görbe alakját a gyakorlat és a kifáradás érvényesülése szabja meg. Egyenletes nehézségű, nem tulságosan fárasztó munkánál — a figyelem apró ritmikus hullámzását nem tekintve — az elme a kezdet nehézségeit legyőzve, bizonyos lendületre tesz szert s ettől fogva a figyelem órákon át csaknem egyenletes intenzitással működik, a figyelem munkagörbéje tehát az idő abscisszájával nagyjában párhuzamosan halad. Ha a szellemi munkát elősegítjük szünetekkel, melyek alatt egyrészt a kifáradást a szervezet kiegyenlíti, másrészt a szünet rövidege miatt az eredeti lendület veszendőbe nem

megy: akkor az egészséges szervezet a neki megfelelő munkát órákon át tudja folytatni tetemesebb kifáradás nélkül. A figyelem azonban bizonyos — hosszabb-rövidebb szellemi munka után — minden esetben kifárad. A kifáradás abban áll, hogy egyrészt a bizonyos időben végzett munkamennyiség csökken, másrészt a figyelem választott tárgya kisiklik a figyelem elől s helyt ad más, nem-választott tárgyaknak, különösen az érzékek útján a tudatba jutó benyomásoknak (külső zaj, fény, éhség, szomjúság, s a fáradtság belső érzetei); minél fáradtabb a figyelem, annál inkább nyomódnak elő a tudatban az utóbbi tárgyak. A kifáradás eredménye a figyelmetlenség, vagyis a figyelem könnyü elvonhatósága.

A figyelmetlenségnek két fő típusa van, melyeket főképp a gyengeelméjűeken (imbecillisek) lehet megfigyelni: az ereikus vagy instabilis típus (jellemzi a figyelem izgékony-sága, nyugtalansága, állhatatlansága), és az apatikus típus, (jellemzője, hogy a figyelem tulságosan nehezen ébreszthető fel s ha ébred is, rövid tartamu és csekély). A figyelmetlenségnek a gyors kifáradáson kívül más fiziológiai és fizikai okai is vannak; ilyenek a vérszegénység, ezzel kapcsolatban az agynak vérszegénysége (ezeknél a figyelmetlenség mind az izgékony nyugtalanságban, mind pedig a fáradt tompaságban mutatkozhatik); az érzékszervek (szem) hiányos-sága, vagy bizonyos szervek (pl. a Luschka-féle garatmandula betegsége; a nemí serdülés, melynek so-

rán egész sor új szervi érzetet ismer meg a gyermek, melyek egyrészt élénken foglalkoztatják érdeklődését, figyelmét, másrészt, minthogy ezeket az új érzeteket és képzeteket, ismereteket a gyermek alaposan rejtegetni törekszik, a figyelem energiájának tekintélyes mennyiségét lekötve tartják s így álmodozásra, szórakozottságra, figyelmetlenségre vezethetnek. A gyors kifáradás és figyelmetlenség okai lehetnek továbbá az alvás elégtelensége, vagy a szorgalmi idő tulságos kinyújtása, az alkohol tulságos élvezete, vagy a megerőltető testi gyakorlatok is. A figyelmetlenség pszichikai okai közé soroljuk: a figyelem fölkelő okainak (pl. a tárgy újdonságának) megszűnését; — pszichikai ok lehet a figyelmetlenségre továbbá az a körülmény is, hogy a tudat előtt levő tárgy nem felel meg az egyed auditív, vizuális, vagy motorikus fölfogó típusának; ily okok még: a perszeveráció folyamata; a tulságos asszociabilitás, ami függ az alany gondolati, hangulatbeli gazdagságától s a kapcsolatok elevenségétől s abban áll, hogy az épen jelentkező érzet vagy képzet folyton új, a figyelem tárgytól eltérő képzetszoportokat determinál; a tárgy nehéz és érdektelen volta, szóbeli előadás esetén az előadás tulságosan gyors vagy tulságosan lassú tempója, végül az akarathiány.

A figyelmetlenségnek két faja van: az egyiknél hiányzik a figyelemnek állandó tárgyra irányuló tartóssága; az ilyen figyelem folyton kalandoz s rövid időközökben folyton új meg új tárgyra száll. Ez a

szoros értelemben vett szórakozottság. Tágabb értelemben szórakozottságnak nevezzük az oly figyelmet, mely egy tárgyra való kizárólagos és erős figyelem miatt sok más tárgyat nem ragad meg (a tudósok szórakozottsága), az ily szórakozottság tehát csak bizonyos tárgykörben az, forrása az erős figyelem.

2. A figyelem elméleti magyarázatában akkor érhetünk el legkönnyebben eredményt, ha a figyelem két fő jelentkezési módjából indulunk ki. Az egyik az u. n. önkéntelen figyelem, melyet „passzívnak” is szoktak nevezni. Ez az elnevezés azonban bizonyos veszélyt rejt magában; vele ugyanis már előre állást foglalunk abban a kérdésben: mi a figyelem lényege? Ha van „passzív” figyelem, akkor van „aktív” is s az egyiket a lélek „aktivitásának” fogjuk fel ezzel az elnevezéssel, míg a másikat passzív állapotnak. Az önkéntelen figyelem elnevezése egyelőre nem kötelezi a kutatót a dolog lényegét illető állásfoglalásra. Az önkéntlen figyelem úgy támad, hogy valamely tudatélmény erősebben jelentkezik s így hangulatunkat maga felé irányítja; az érdeklődésnek eme hangulatát nevezzük önkéntelen figyelemnek. Eszerint az önkéntelen figyelem bizonyos hangulat, érdeklődés; nem tudjuk másként értelmezni az önkéntelen figyelem mivoltát, mint ezzel a körülírással. S ha tovább megyünk és kérdezzük: milyen lelki tevékenységek körébe tartozik ez az érdeklődő hangulat, arra az ered-

ményre jutunk, hogy ez a léleknek bizonyos állásfoglalása. hozzáfordulása valamely megismert értékhez, tehát lényegében a „törekvéssel”, mégpedig a törekvéseknek azzal a fajával azonos, mikor nem „szabad választás” alapján akarunk valamely értéket, hanem önkéntelen, determinált törekvéssel. E szempontból tekintve, az önkénytelen figyelem époly aktív magatartás, mint a legszándékosabb figyelem.

Az önkéntelen figyelem fölkelő oka az, hogy valamely lelki tény erősebben jelentkezik tudatunkban. Ez az „appercepció”. Ebből következik, hogy a figyelem fölkelő okát az illető lelki tény erősségében s az erősség-okozta appercepcióban kell látnunk, nem pedig megfordítva: Nem a figyelem teszi erősebbé, appercipiálttá az illető lelki tényt; amit a már fölébredt figyelem aztán a maga részéről eredményez, az csak az illető lelki ténynek — a figyelem tárgyának — nagyobb világossága, élessége. A figyelem föladata tehát az, hogy valamely lelki tény világosságát emelje, összehasonlításokat, reprodukciókat keltsen. Lehetetlenség volna azonban megfordítva: az appercepciót a figyelem következményének tartani, mert ha az appercepció nem előzi meg a figyelmet, nem érthetjük, mi az oka annak, hogy több egyidejű percepció közül az egyiket tökéletesebben törekszünk megismerni, a másikat kevésbé.

A figyelem fölkelő oka, valamely lelki tény erősebb jelentkezése ismét két forrásból eredhet:

Valamely lelki tény vagy erősebb ingere miatt emelkedik ki a többi egyidejű lelki tény közül, amennyiben ezek az ingerek kedvezőbb helyzetük, „beállítottságuk” folytán jobban érvényesülnek, vagy pedig hangulatunkhoz való viszonya miatt. Ami ez utóbbit illeti, aszerint, amint egy lelki tény ránk nézve jó vagy rossz, jelentkezik bennünk az érdeklődés hangulata, a figyelem. Ez az érdeklődés ismét sokféle lehet a tárgyak sokfélesége szerint; az érdeklődő hangulat fölkelő okai lehetnek: a tárgy ujsága, — a tárgyhoz kapcsolódó reprodukált képzetek, (pl. sok személy közül az ismerős kelt figyelmet), az akarat parancsa, — a suggeráció, stb.

A figyelem, mint minden hangulat, reflexmozgásokkal kapcsolatos. Sokan a figyelem egész mivoltát nem is látták másban, mint ezeknek az összegében. A figyelem testi reflexei abban állnak, hogy a figyelem hat az agyra, mint érző és mozgató központra; ez okozza aztán a szervek akkomodációját. Azaz a figyelem reflexmozgásai azon szervünket, mely az érdeklő benyomás fölvevésére alkalmas, mintegy megnyitják, a többit pedig elzárják. A figyelem reflexei elsősorban az izmokkal kapcsolatos innervációs idegekben jelentkeznek, ezek útján hat a figyelem az érzékszervekben levő mozgató idegekre s így szervünkben bizonyos feszültséget idéz elő. E feszültség révén egész alanyiségünk alkalmazkodik a meghatározott benyomáshoz, adaptálódik, akkomodálódik. Ez az adaptáció okozza a

figyelem állapotában azt az alanyi érzésünket, melyet Fechner „fejtörés-érzetnek”, Wundt pedig „tevékenység-érzetnek” nevezett. Mivel a figyelem és az akkomodáció mindig a pszichofizikai energiának egyirányú fokozott tevékenységével jár, azért a figyelem mindig kapcsolatos egyéb tudatműködések és testi működések erős megbénulásával is.

3. Ha már az önkénytelen figyelmet is a törekvés ténye gyanánt foghatjuk fel, annál inkább lehet az önkéntes figyelmet a törekvésjelenségek közé sorolni. A pszichológia egyik további problémája nem az, vajjon a figyelem általában a törekvés jelenségei közé tartozik-e vagy sem, — erre a kérdésre határozott igennel válaszolhatunk, — hanem inkább az, vajjon a léleknek az önkéntes figyelemben megnyilvánuló odafordulása valamely értékhez az akarat parancsa után beálló külön lelki tény-e, vagy pedig vele elválhatatlan egységben jelentkező azonos folyamat? És ha igen, mily viszony áll fenn az önkéntelen figyelem és az alapját tevő törekvés között? Mondhatjuk-e, hogy az önkéntelen figyelemben csak egy, míg az önkéntesben két aktussal állunk szemben? Ez a feltevés jól megmagyarázná az önkénytelen figyelem „passzív” jellegét.

A figyelemnek azok az elméletei, amelyeket Dürr három csoportba osztva tekint át, nem alkalmasak a figyelem lényegének feltárására. Ezek: a gátlás elmélete, mely szerint a figyelem nem más,

mint a többi tudatjelenségek meggátlása (Wundt); — a reflex-elmélet, mely szerint a figyelem azonos a kísérő pszichofiziológiai reflexekkel (Mach); — bizonyos empirizmusnak nevezhető elmélet (Ribot) a figyelmet azon reflexmozgásérzetek kapcsolatai jelentésének megértéséből akarta lezármaztatni, melyek a képzetekhez fűződnek, mikor figyelünk rájuk; — a gyakorlás elméletei (G. E. Müller, Dürr, Ebbinghaus) azt a gondolatot állítják előtérbe, hogy ugyanazon agyvelőrészek gyakorló ingerlése, vagy ugyanazon benyomás ismétlése ugyanazon hangulatot idéz elő, vagy a pszichofizikai energiát ugyanarra az élményre koncentrálja, miáltal az nyer világosságban s ez a jelenség a figyelem. Mindezek az elméletek abban hibáznak, hogy nem a figyelem lényegét ragadják meg, hanem csak valamelyik mellékes mozzanatát, vagy kísérő körülményét. Így a megfigyelt tudattartalom mellett a többi tudatélmény tagadhatatlanul háttérbe szorul, vannak tehát „gátlás”-jelenségek is a figyelem folyamatában, sőt magának a tudatnak tartalmai is kölcsönösen gátolják egymást és ez a tudatnak, mint ilyennek egyik természeti törvénye; de a gátlásokban a figyelem folyamatának csak egyik fenomenológiai mozzanatát láthatjuk, nem pedig az egésznek lényegét, vagy okát. Ribot empirikus elmélete, továbbá Dürr és Ebbinghaus gyakorlás-elmélete azonkívül a tapasztalati tényekkel sem egyeztethető össze. Az előbbivel ellentétben áll az, hogy egyenlő (s nem heterogén jellegű) tudattartalmak erősítik a

megfigyelt lelki tényt; az utóbbiban pedig a figyelem függővé van téve a gyakorlástól, holott váratlan benyomások gyakran nagyobb figyelmet ébresztenek, mint a gyakorlás folytán megszokottak.

4. A figyelem meghatározásából következik a figyelem felosztása. a) Már fentebb láttuk a figyelem két legfontosabb formáját: az önkéntes vagy logikus, és önkéntelen vagy pszichológikus figyelmet. A tisztán pszichológikus figyelmet a tárgyi ingerek determinálják, a logikus figyelem ellenben öntudatosan, szándékos tevékenységgel fönntartott figyelem. — b) Van másodszor érzéki és értelmi figyelem, aszerint, minő tudattartalomra irányúl figyelmünk. A figyelem mind az érzéki, mind az értelmi megismerés és törekvés tárgyaira vonatkozhatik. Az értelmi és érzéki figyelem azonban az alany egysége miatt szoros kapcsolatban állanak egymással. — c) A figyelemnek két fő típusa van: vannak egyedek, kik kevés számú tudattárgyra tudnak figyelni nagy figyelemmel (koncentráló figyelem), míg mások a figyelem erejét nagyobb körre osztják szét (disztributív figyelem). Az előbbire szüksége van pl. a tudósnak, a filozófusnak és matematikusnak, az utóbbira a kereskedőnek, orvosnak, telefonos kisasszonynak, botanikusnak, diplomatáknak, dirigenseknek, hadvezéreknek stb. — d) Emóciós az oly figyelem, melyet erős hangulat kísér, emóciótlan a gyenge hangulatú figyelem. — e) Megkülönböztetnek „sztatikus” figyelmet, mely egyetlen akarati elhatározás vagy

inger alapján huzamos ideig tart és „d i n a m i k u s” figyelmet, mely állandóan új meg új ösztönzésre szorúl. — f) Van ellenálló figyelem, melyet zavaró hatások nem szüntetnek vagy csökkentenek meg és van könnyen elfordítható figyelem. — g) Fluktuáló az a figyelem, mely feületesen tovasiklik a benyomásokon s ezek közül is inkább a külső benyomásokra reagál; ellentéte a fixáló figyelem. Tulajdonsága, hogy kis tárgykört erősen és híven figyel meg és nincs kötve a külső benyomásokhoz.

5. Pedagógiai szempontból fontos megismernünk a figyelem fejlődési fokait s azokat a differenciális-lélektani eltéréseket, melyek a gyermek s a felnőtt lelki világa közt a figyelem dolgában mutatkoznak.

A kis gyermekben tulajdonképeni figyelem még nem található, benne csak ennek alapját láthatjuk: az ösztönszerű törekvéseket. Azonkívül megvannak még a kis gyermekben az átöröklés adománya gyanánt bizonyos mozgások, melyek a tulajdonképeni figyelem reflexei s kísérői, de a kis gyermekben már a figyelmet megelőzően készen vannak. Ehhez csatlakoznak bizonyos eltanult mozgások. Az önkéntes figyelem tulajdonképeni első jelentkezése valószínűen arra a fejlődési pontra esik, mikor észreveszi a kis gyermek, hogy az ösztönszerű törekvéssel tudattartalmai nyerne világosságban s mikor öntudatosan e világosság mint érték jelentkezik előtte, melyre öntudatosan törekszik. Az önkéntes vagy

logikus figyelemnek tehát egyik előfeltétele az öntudat, mert csak ennek alapján tudja a gyermek a tudattények intenzivebb fokát érték gyanánt felismerni.

A gyermeki figyelemnek fő jellemző sajátosságai a következők:

a) A gyermek figyelme inkább distributív, mint koncentráció; a gyermek nem tudja kellően koncentrálni figyelmét; természeténél fogva engedi, hogy az egymásutáni vagy egymásmelletti benyomások egyaránt lefoglalják s kiválasztást nem eszközöl köztük. A gyermek figyelme állhatatlan. b) Összefüggnek az előbbivel a következő sajátosságok: a gyermek figyelme könnyen elterelhető, — inkább passzív, mint aktív inkább önkéntelen, mint szándékos. (Szándékosan választjuk ezt a kifejezést: „inkább” passzív, „inkább” önkéntelen stb., mert az ilyen pszichológiai tipizálás, mely passzív és aktív figyeimet különböztet meg, nem jelenthet merev pszichológiai típusokat és állapotokat. c) A gyermek figyelmének valamely új tárgyhoz való alkalmazkodása kezdetben lassú. Innen van, hogy a gyermek valamely új tevékenység megtanulásánál kezdetben hibákat követ el. d) A gyermek figyelme végül inkább dinamikus, mindig új meg új ösztönzésre szorúl, sokáig nem tud figyelni ugyanazon tárgyra, inkább érzéki, szemléletes, kifelé irányuló s hamarabb kifárad, mint a felnőttek figyelme. e) A figyelem-típusok még nem mutatkoznak a

gyermeknél olyan éles határozottsággal, mint a felnőtteknél. A fejlődés épen abban áll, hogy a lelki típusok lassan kibontakoznak s még mielőtt a felnőttéhez hasonló éles körvonalakat nyernének, máris elenyésznek és új formákba mennek által. A pedagógusok úgy látják, hogy a gyermek figyelme a 14—15-ik életévig koncentráló és önkénytelen figyelem. Innen van, hogy a gyermek figyelmét mindig az érdeklődés fölkeltésével kell lekötöni. De ez a típus csakhamar új alakulásoknak enged helyet.

*

Irodalom: E. Dürr: Zur Lehre von der Aufmerksamkeit. 1907.

III. FEJEZET.

A TUDATTALAN PROBLÉMÁJA.

1. A pszichológust a tudattalan problémája elsősorban a tudatosság empirikus adataival kapcsolatban érdekli: vannak-e tudattalan lelki jelenségek is a tudatosak mellett s minő szerepük van a tudatos lelki élet keletkezésében, változásaiban? De érdekli ezenfelül mint metafizikai kérdés is: vajjon az egész lelki életet, sőt az egész mindenség szerkezetét végső elemzésben lehet-e, vagy kell-e tudattalan mozzanatokból értelmezni, úgy, mint Schopenhauer, Hartmann vagy Bergson világszemlélete tanítja?

Leibnizet a tudattalan fogalmához nem annyira pszichológiai megfigyelések vezették, hanem inkább metafizikai és matematikai elvei. A kontinuitás gondolatát, mely szerint a valóság minden részletében a végtelen kis átmenetek törvénye érvényesül, kiterjesztve a lelki életre, nyerte a tudatosságnak végtelen számú s egyetlen sorba rendezhető fokozatait. E sorozatban szoros értelmű tudattalan fok nincs, vagy pedig csak mint határérték szerepelhet. A sorozat tagjait Leibniz két csoportra osztja: a „nagy” és „kis” képze-

tekre. A „nagy percepciók” a világos és határozott tudattal vagy öntudattal megalkotott képzetek, a „kis percepciók” pedig a viszonylagosan tudattalannak. A kis percepciók ismét két csoportba osztályozhatók Leibniz elmélete szerint: vagy olyanok, melyek semmi hatással nincsenek még tudatos életünkre, hanem mintegy virtuális állapotban leledzenek s várják a pillanatot, mikor fejthetnek ki a tudatosság körébe emelkedő tevékenységet; — vagy pedig oly természetűek e kis percepciók, melyek már elhagyták a virtualitás szendergő állapotát és hatnak a világos tudatra s valamiképp élményszerűen is jelentkeznek már. E hatás azonban nem az ismeret formájában mutatkozik meg (mert ez esetben már nagy percepciókká válnának), hanem valami hangulat vagy törekvés formájában: a nyugtalanság, izgalom, „oknélkül” keletkező és elszálló hangulataink alakjában.

Azon metafizikai előfeltevések között, melyek Leibniz tudattalanság-elméletét maguk után vonják, előkelő helyet foglal a test és a lélek viszonyára vonatkozó meggyőződése is.

Leibniznél azért is szükséges volt a tudattalan fogalmának bevezetése, mert szerinte a test nem hathat a lélekre; hogyan magyarázza tehát az érzetek keletkezését? Egy érzet keletkezését könnyű kimagyarázni úgy, ha felveszünk külső anyagi ingert. Leibniz elmélete szerint a lélekmonasnak nincsenek „külső”, anyagi ingerei; foíy-

tonos belső változáson megy keresztül; minden lelki jelenség egy mozzanata a monas belső fejlődésének legyenek ezek akár képzetek, érzelmek stb. Azonban a lelki jelenségek között a pszichikai okság szempontjából nagy különbségek vannak. Léteznek oly lelki jelenségek, melyek a megelőző lelki jelenségekben jól megérthetőek, de vannak olyanok is, melyek ex abrupto következnek be, melyeket a megelőző lelki életben egyetlen egy nyom sem mutatott előre, melyek hirtelen következnek be, mintegy a pszichikai vacuum-ból szökkenve elő (ha t. i. a külső világ hatását elvetjük). A közönséges felfogás ezeket a lelki tényeket „érzeteeknek” mondja sokukat, mint hogy a belső pszichikai okságban nem található, a külső világra viszi vissza és „fizikai ingernek” mondja. Leibniz persze ezt el nem fogadhatja s így a jelzett lelki tüneménynek okait ugyancsak a lélekben keresi — ott meg kell maradnia — de viszont nem a lélek tudatos jelenségei között, mert egyik érzet nem oka a másiknak, hanem a tudattalanok között. Így jutunk el a léleknek tudattalan rétegéhez. Vannak tehát lelki jelenségek (törvények), melyek a tudattalanban működnek; ezeknek egyszersmind különbözőknek kell lenniük a tudat törvényeitől. Ugyancsak a tudattalan hipotézisére kellett jutnia Leibniznek akkor is, ha egy egészen más néző-

pontból indul ki, t. i. az ismeretelmélet nézőpontjából. A kérdés az volt: vannak-e velünk született ideák?

Leibniz Descartes-tal egyetemben abból indul ki, hogy az én-élményben közvetlenül reális létezőt ragadunk meg. Ennek lényege mind a két filozófus szerint a gondolkodás tevékenysége. Lényege azonos tevékenységével. De vajon nem lehetséges-e ezt a „gondolkozást” két osztályra bontani? Lehet-e „gondolkozás”, mely tudatos és „gondolkodás”, mely tudattalan? Leibniz szerint lehetséges. Lehetségesnek kell lennie a tudattalan lelki életnek azért, mert Leibniz is híve a velünk született eszmék elméletének. Descartes alapította meg ezt az idea innata-tant s Leibniz is fenntartotta annál is inkább, mert szerinte „tapasztalásból” nem szerezhetünk eszméket. Locke azt az ellenvetést tette a velünk született eszmék ellen, hogy ha volnának ilyenek, azoknak mindig tudatosaknak kellene lenniök, mert hiszen a lélek lényege épen a gondolkodás, vagyis a tudat. Leibniz szerint lelkünk nem „tabula rasa”, hanem vannak velünk született eszmék, de ezek mégsem tudatosak, hanem tudattalanok. Ugyanis egészen más az: „bírní egy gondolatot” — és ez: „tudatával is bírní a gondolatnak.” A tapasztalás is megerősíti a tudattalan képzetek tanát. Hány emlékképünk tudatos életünk valamely pillanatában? Nagyon kevés. Mennyi azoknak

a száma, melyeket felidézhetünk? Nyilván nagyon sok. Felidézhetném-e őket, ha már eleve nem volnának lelkemben? Nem. Vannak, tehát *connaissances actuelles* és *connaissances virtuelles*. Ezek aktuálisakká válhatnak, épp úgy, mint a rugó, melyet egy súly lenyomott, a súly eltávolítása után felpattan és szabaddá lesz. És ezzel a tudatosság — mely Descartes-nál a lélek lényege volt, Leibniznél lényegtelen és nem fontos jeggyé lett — elmaradhat, sőt az esetek legnagyobb részében el is marad a lelki tevékenységekből.

2. Ha nem a metafizikából indulunk ki, hanem a lélektan keretein belül maradva vizsgáljuk a tudattalan lelki élet kérdését, akkor a következő problémák merülnek fel:

a) Vanak-e valódi tudattalan lelki tények s mi-ben különböznek ezek a tudatosaktól? Mi a különbség a tudattalan, tudatalatti és még nem figyelt lelki tények között? A tudattalan lelki tények tudatosakká válhatnak-e valaha? — b) A tudattalan lelki tények köre: vannak-e tudattalan érzetek, képzetek, következtetések? — c) A tudattalan lelki tények szerepe a lélektani magyarázatban; hol van jogunk rájuk hivatkozni és belőlük értelmezni a tudatos tényeket: csak ott-e, ahol e tények tudatos vagy fiziológiai okaiból való magyarázat elégtelen, vagy ezekkel együttesen? Azaz: tudattalan lelki tényekben csak akkor kereshetjük-e a tudatosak okát,

ha ezt a többi tudatos tényben, vagy a lelki élet fiziológiai alapjaiban nem találtuk meg?

3. Hogy tudattalan lelki tényeket lehetségesnek tartunk, az következik abból a meghatározásból is, melyet a tudatról fentebb adtunk. A tudat és öntudat eszerint csak azokhoz a lelki tényekhez tapad, melyek centrális ingerlés útján keletkeznek. Mivel a tudatnak és öntudatnak mellözhetetlen előfeltétele ez a középponti idegingerület, azért az olyan élettevékenységek, melyek ezt nem tudják fölkelteni, tudattalanok maradnak. Vannak tehát nagyszámban tudattalan lelki tényeink is. Ilyenek pl. az embrionális életben azok a pszichikai tevékenységek, folyamatok, melyekkel az embrió saját jellegzetes szervezetét kialakítja; ilyen a későbbi életben egészen az életkor végső határáig az egyes szervekben beálló hiányoknak folytonos helyrehozása, ami szintén nem magyarázható tisztán mechanikai alapon, de nem is tudatos. Altalában összes vegetatív életműködéseink tudattalanok, de tudatossá válhatnak. Ez akkor történik, ha a középponti idegrendszer bekapcsolódásával érzeteket tudnak kelteni; ilyen pl. a fájdalomérzet a gyomorban stb. A vegetatív életműködések egyik kiváló szerve ugyanis a szimpatikus idegrendszer, mely a központi idegrendszerrel csak lazán függ össze. Tudattalan lelki tények továbbá mindazok a pszichikus reflexek, melyek hangulatainkat, vágyainkat kísérik. Ezek is csak akkor válnak külön

tudatosakká, ha központi idegizgalmat keltettek. Tudattalanok külső cselekvésünk tényei is, melyeket szintén pszichikai reflexeknek mondhatunk. Tudatunk, közvetlen tapasztalatunk ugyanis csak a pszichikus élet aktuális tartalmairól van, testünkről s a rajta végbemenő változásokról nincs. Öntudatunkban azonban előre megfogalmazhatunk olyan működéseket, melyekről tudjuk (közvetett tudattal), hogy testi cselekvések folynak belőlük. A cselekvésfolyamat tudatos és nemtudatos részei a következőképp oszlanak meg: van bennük törekvés, vágy, akarat; elhatározzuk magunkat e törekvés kielégítésére; ez lelki művelet és tudatos is; tudatos az a további elhatározásunk is, mellyel a kielégítésre alkalmas eszközök egyikét kiválasztjuk. Ami azonban már ezután következik, a pszichikai reflex nem tudatos. Ha mégis tudatosnak mondjuk, az azért van, mert lefolyása tudatos lelki tényvel van megfogalmazva.

Vannak azonban oly lelki tények is, melyeknek tudatossága vagy tudattalan természete nem dönthető el oly könnyen, mint a fentebbi tények s melyeknek a tudatosságához való viszonyáról a pszichológusok nem tudtak egységes véleményre jutni. Ily lelki tények az ösztönszerű működések az ember és az állat lelki világában, az érzetek, a következtetések stb. A kérdés tehát ez: vannak-e, lehetségesek-e tudattalan érzetek és következtetések? Az ösztön-működések szükségképen tudattalanok-e,

azaz a tudattalanság lényegesen hozzátartozik-e az ösztön működéséhez? Ami ezt az utóbbit illeti, a tudattalanság jellemvonását nem kell az ösztönös műveletek szükségképi és mindig jelentkező mozzanatának tartanunk, ha t. i. az ösztönről helyes fogalmat alkotunk. Ha az ösztönben az érzéki élőlények veleszületett és öröklődő természettörvényeit, ezek összegét látjuk, melyekkel életjelenségeket, vagyis önmagukra irányuló célszerű működéseket hoznak létre önmagukon, akkor a tudattalanság jegye nem illeti meg az „ösztönt“ a maga egészében, mert ez esetben mind a tudattalan, mind a tudatos lelki és testi életfolyamataink az ilyen ösztönön alapulnak. Az ösztönszerű tevékenységek maguk hol tudatos, hol pedig a tudattalanban maradó eredménnyel végződnek s a lepergő tevékenység ezen végső pontja szerint tekintjük őket majd tudatosaknak, majd tudattalanoknak. Így pl. ösztönszerűnek, ösztönön alapulónak mondjuk azon tudattalan tevékenységünket, mellyel szerveinket fiziológiai úton alakítja, fejleszti szervezetünk, amellyel táplálkozunk (vegetatív életjelenségek); — de ösztönnek mondjuk azt a tudattalan készségünket (diszpozíciónkat) is, melynek alapján a tárgyak hatásából ismeretek, a szükségleteinknek megfelelő vagy meg nem felelő tárgykép után pedig érzelmek támadnak bennünk (szenzitív és spirituális életjelenségek). E két fogalom tehát: ösztön és tudattalanság, nem azonos egymással. De nem jutunk el szükségképen a tudattalansághoz akkor sem, ha az ösztön

mivoltát másképen határozzuk is meg. T. i. az ösztönben azt a mozzanatot is tekintetbe vehetjük, hogy az ösztön minden egyes fajt meghatározott körülmények között egy pontosan meghatározott célszerű tevékenységre kényszerít, mely mindig az egyed és a faj fentartására szolgál. Ha ösztönnek tekintjük is ezt, akkor sem kell az ösztönön alapuló életműködések mindenképen tudattalan folyamatoknak vennünk. Az állatok élettevékenységeit, egy jól bevált munkahipotézis értelmében egyébként sem szoktuk tudattalanoknak tekinteni, hanem egyszerűen tudatosaknak; vagyis az állati lélek tevékenységei az öntudatos (emberi) jelenségekkel állanak csak szemben, de nem kell őket tudattalanoknak tartanunk.

Bonyolultabb a tudattalan érzetek kérdése. Akik a tudattalan érzeteket lehetségeseknek tartják, sokszor bizonyos fiziológiai változásokat tekintettek kész érzeteknek s mivel a fiziológiai folyamatok maguk nem tudatos lelki tények, azért tudattalan érzeteket láttak bennük. Lehet pl. egy hanginger oly csekély erejű, hogy hatása az érzetküszöb alatt marad, azaz nem halljuk. A fül egész szerkezete megérzi esetleg a gyenge fizikai hatást, de ez megmarad a szervezet fiziológiai átváltozásának, hatása nem lesz tudatossá. Ebben az esetben tehát „érzetről“ még nem lehet beszélni, mert mint látni fogjuk az érzethez nemcsak a fiziológiai folyamat tartozik hozzá, az csak inger épúgy, mint a fizikai külső inger, hanem tudomásúlvétel is,

vagyis a tudat. Az érzet a csecsemőkorban is, még később is mindig tudomásulvétel, s a különbség csak abban van, hogy a lelki élet kezdetleges fókán csupán a szubjektív változást vesszük tudomásul, míg később már tárgyiasítjuk is az érzeteket. Azaz, ha egyszer valamely inger középponti idegfolyamatot is keltett, már nem maradhat tudattalan. Az érzetküszöb alatt maradó fiziológiai ingerek lehetnek ilyenek, de akkor nem is érzetek. Előfordulhat azonban, hogy az ilyen gyenge fiziológiai folyamatok, melyek egyenként az érzetküszöb alatt maradván, egyáltalán nem lépnek a lelki tények birodalmába, összegeződve oly erőre tesznek szert, hogy érzetet, mégpedig homályos érzetet okozhatnak, azaz bejutnak a valóságos lelki tények közé. Ez lehet az az eset, melyre a Leibniz óta használatos példa utal: a tenger egyes csobbanásai különkülön nem jutnak a tudatba (*petites perceptions*), hanem együttesen okozzák a zúgásnak (*grande perception*) érzetét. Itt tehát nem arról van szó, hogy egyes tudattalan érzetek léteznek s ezek összege adna egy tudatos érzetet, mert bármennyiszer adjuk is össze a tudattalant, nem kapunk összegül, eredményül tudatot, — hanem arról, hogy a fizikai ingerek minősége szerint egyes hullámokról semmilyen érzetünk sincs, de van egy nagy hangérzetünk az összeolvadt fizikai ingerek közössége miatt. (Hasonló érzet ez a Wundttól elnevezett „intenzív képzethez”, pl. egy húr rezgéseitől okozott egységes

hangérzethez, hol az egyes rezgéseket külön nem érzékeljük, hanem csupán a rezgések összeségének, a rezgő húrnak van érzetet okozó ingerhatása.). A tudattalan érzetek tana tehát sokszor azon alapszik, hogy összetévesztik az érzetnek, mint lelki ténynek sajátosságához éppen nem tartozó fiziológiai folyamatot magával az érzettel.

Egy másik oka is volt a tudattalan érzetek föltevésének. Voltak, kik a figyelemmel nem tapasztalt érzeteket is „tudattalan” érzeteknek nevezték. A tudattalan érzetek elmélete ezeknél onnan eredt, hogy összezavarták a tudatot érteink tartalmának ismeretével s általában az ébrenlétet a tudattal. E nézet szerint egy érzet akkor „tudattalan”, ha nem figyelünk rá és rögtön tudatosá válik, mihelyt a figyelem reá irányul. A figyelem azonban szintén nem képes egymagában tudattalan lelki tényből tudatosat csinálni, mert a figyelem csakis oly tényekre vonatkozhatik, melyek a tudat körén már belül vannak; ez már a tudat és a figyelem fogalmából következik. A figyelem működésével azonban elérhetjük azt, hogy az érzeteket, — melyek mindig, még ha tartalmuk teljesen homályos is, tudatos tények — nagyobb világosságba helyezhetjük. Ha a figyelem volna az alapja az érzet tudatos voltának, akkor az ismeret nagyobb világossága szükségképen kapcsolatban volna az érzeti hangulat élénkebb voltával; pedig ennek éppen az ellenkezője történik.

Még kevésbbé fogadhatjuk el a tudattalan következtetések gondolatát, amely Schopenhauernél, Helmholtznál, Poincarénál s másoknál oly fontos szerepet tölt be s főként a külső világ tudatának magyarázatára szolgál. A realitás-probléma megoldásának két ellentétes típusa van: az egyik elmélet a realitás közvetlen lelki meg tapasztalását hirdeti, a másik szerint csak indirekte vehetjük birtokunkba a bennünket környező valóságos világot, közvetítő pszichikai folyamatok útján. Ilyen közvetítő lelki tevékenységek volnának a fentebbi filozófusok szerint a következtetések, melyek tudattalanul mennek végbe bennünk s amelyekkel a külső világ létezésére következtetünk. Ezen tudattalan következtetések skémája ez: Vannak érzeteink, vagyis oly tudattartalmaink, melyeknek feltünése, egymásutánja s egymásmellettsége sem a tudat természetéből, sem magukból az érzettartalmakból meg nem magyarázható; kell tehát egy kívüleső oknak lennie, mely előidézi s ezt az elégséges létrehozó okot nevezzük „külső világnak”. A realitásban való hitünk ezen a következtetésen alapul.

Amint azonban nem fogadhatjuk el a tudattalan érzetek feltevését azért, mert középponti ideg ingerrel kapcsolatosak, épúgy ellenkezik a tudatról táplált felfogásunkkal a tudattalan következtetések lehetősége is, sőt még egy okkal inkább elneznünk kell a feltevést. Ugyanis a következtetések létrejöveteléhez nemcsak tudatra, hanem egye-

nesen öntudatra van szükség, mert a következtetés nem oly elemi, első lelki tény, mint az érzet, hanem a tudattartalmak további feldolgozásának késői eredménye. E feldolgozáshoz pedig a tudattartalmak öntudatos szemléletére van szükségünk s ez csak az öntudatban megy végbe.

4. Mi a magyarázata annak, hogy öntudatunk két ilyen részre oszlik, mintegy két birodalomra, a tudatos és tudattalan tények világára? Honnan van az, hogy mint látni fogjuk, e két világ között nincs szakadék, hanem mintegy egyikből a másikba szállanak fel és alá lelki tényeink? Első tekintetre úgy látszik, hogy amit egyszer megéltünk, annak tudatosnak is kell lennie, amint fordítva is: lehetetlen, hogy ami tudatos bennünk, ne legyen lelki élményünk. Azonban meg kell fontolnunk, hogy más a lélek, mint ismeretalkotó és más, mint ismeretközlő, s ez utóbbi minőségének törvényei magyarázzák a tudatvilág sajátos ökonómiáját. Mert a tudatosság és tudattalanság régióit egy bölcs ökonómia választja szét egymástól: a vegetatív és reflexműveletek, meg az emlékezetben elraktározott nagy képzettömeg azért áll a tudaton kívül, hogy több erőnk maradjon a szellemi élet kifejtésére. A tudattalanul készen álló képzetek appercepció-tömege is ennek a célnak szolgál.

Ezzel egyszersmind megadtuk a feleletet arra a kérdésre is: vajjon összeegyeztethető-e a lelki jelenségeknek a fiziológiai és a tudattalan alapból együttesen történő magyarázata, vagy pedig csak

ott fordulhatunk-e a tudatosaknak tudattalan tényekből való levezetéséhez, ahol a tudatos és a fiziológiai okok elégteleneknek bizonyultak? Tudjuk, hogy a lelki élet tényei két nagy csoportra oszlanak, ha keletkezésük törvényeit tekintjük: közvetlen fiziológiai alapú és közvetlenül pszichikai alapú tényekre. Ez utóbbiaknál a fiziológiai alapok csak annyiban jutnak szóhoz, mert általában a lelki élet a testhez van kötve. Ezeknél tehát a fiziológiai tényezők nem szerepelhetnek közvetlen magyarázó okok gyanánt, legfeljebb távoli háttérnek tekintjük őket; és ebben az értelemben a fiziológiai és pszichikai okok együttes felvétele itt nem ütközik elvi neheztségbe. Ellenben a közvetlen fiziológiai alappal bíró lelki jelenségek a pszichikus tudattalamból való magyarázatra nem szorulnak rá. A tudattalan tehát nem egyetemes gyökere minden lelki ténynek (azaz, nem az egész lélektanra kiterjedő módszeres posztulátum), hanem csak részlegesen érvényesülő segédfogalom.

*

Irodalom: Windelband: Die Hypothese der Unbewussten. Festrede. Heidelberg, 1914. — Révész G.: Leibniz pszichológiája. IV. (Leibniz. M. Filoz. Társ. Könyvtára. Bp. 1917. 86—105. ll.)

IV. FEJEZET.

A LELKI JELENSÉGEK OSZTÁLYOZÁSA.

1. A tudat problémájával szorosan összekapcsolódik s a pszichológia anyagának kellő áttekintésére és tárgyalására nagyfontosságú az a kérdés, melyek a lelki jelenségek legfőbb osztályai? Hogy ily osztályokat egyhangú megállapítással még nem különítették el egymástól a pszichológusok, annak oka a tudatos lelki tények roppantul összetett s bonyodalmas természetében rejlik: gyorsan eltűnő voltukban, egymást átható s egymással egybeolvadó természetükben s abban, hogy a tudategészben nemcsak egyforma létmódot nyernek, hanem egy mélyebb alap páratlan egységbe foglalja őket össze. Mindamellett nem hiányoztak kísérletek arra, hogy a tudatjelenségek legfőbb csoportjait megállapítva tárgyalhassák a pszichológusok a lelki élet egész területét. E felosztások közül a legfontosabbakat a következőkben foglalhatjuk össze:

A tudatjelenségek egymásutánját tekintve vannak egymást pusztán fizioiógiai alapon követő pszichikai jelenségek és vannak olyanok, melyeknél pszichikai alap okozza az egymásutánt. Példa az előbbire bármely u. n. szukcessziv-kontraszt

a látás körében. Ha sokáig nézünk valamely vörös színfoltot s utána fehér lapra tekintünk, ugyanolyan nagyságú zöld foltot fogunk látni. Ez az egymásután tipikus és jellemző esete a tudatélet egymásutánjának és a következő mozzanatokban különbözik egymásik tudatjelenség-csoport egymásutánjától: először is a két tudattartalom (vörös-zöld) egymásra nézve teljesen közömbös, azaz semmi sincs logikailag a vörös tartalmában, ami a zöldet követelné. Ami ezt követeli, az csak a mi utólagos, megértő törvényalkotásunk, mely a kiegészítő színekről kimondja az összetartozást, de a tudatban s a két tartalomban ez a követelés egyáltalán nincs meg. A tudattények egymásutánja tehát e tartalmakból s a tudatból semmiképen sem következethető ki. Mi tehát egymásrakövetkezésüknek magyarázata? Nem pszichikai, hanem csakis fiziológiai magyarázat adhatja meg e szabályszerű egymásrakövetkezés okát s ezt a szemnek fiziológiai szerkezetében találjuk meg. Vannak tehát oly lelki egymásutánok, melyeknél a pszichofizikai parallelizmus, mint munkahipotézis teljesen jogosult s e jelenségek alkotják a lelki életnek egy nagy külön területét. Ide kell számítanunk pl. a reprodukció s az érzéki érzelmek csoportjait is.

Szemben áll a fiziológiai alapú egymásutánnal a tisztán pszichikai alapon bekövetkező egymásután. Például szolgálhat erre a viszonyok megismerése. Legyen két teljesen egyforma hang adva a tudatunkban, pl. két hegedü „a” hangja (a színezettől és

hangrősségtől most eltekintünk). A megismerés mozzanatai a következők: a hangbenyomást követi a hangok egyformaságának, mint tényállásnak, felismerése. Hogyan következik az egyforma hangok tudatosulására a hangok egyformaságának tudatosulása? Van-e más szóval a két tudattartalom között belső kapcsolat, logikailag utal-e egyik a másikra? Nyilvánvaló, hogy igen. Az egyforma hangok tudata saját belső tartalma, szerkezete szerint követeli az egyformaságok tudatosulását, a két egymásután következő tartalom tehát nem közömbös egymásra nézve, hanem egymást feltételezi. A szukcessziv-kontraszt jelenségének egyik sajátossága a fiziológiai alap. A viszonyismerésnél mutatkozó egymásutánnak ily közvetlen fiziológiai alapja nincs. Nem azt mondjuk ezzel, hogy a viszonyok megismerésének pszichikai tevékenységei nincsenek általában valamely fiziológiai alaphoz (pl. az agyhoz) kötve; csak annyit állítunk, hogy nem tudunk jelenleg még oly közelebbi fiziológiai folyamatra rámutatni, mely olyképen idézné elő a reláció-ismerés egymásutánját, mint a szem szerkezete a kontraszt-élményt; sőt tovább menve egyenesen azt tartjuk, hogy a reláció-megismerés egymásutánjának megértésére ez nem is lesz szükséges soha. A két tudatjelenség egymásutánját ugyanis maradék nélkül le lehet vezetni saját belső tartalmukból, az előző tudatmozzanat s a következő között tisztán pszichikai kapcsolat áll fenn. A lelki jelenségek ezen csoportjába tartoznak

az értelmi megismerés összes alakjai, valahányszor a reláció-ismerés alapformáját tisztán követik, továbbá a törekvés lelki folyamatai, ahol egy értéknek felismeréséből, mint motivumból további lelki mozzanatok fakadnak.

Az első és második csoportba tartozó tudattények azonban szinte sohasem jelentkeznek ily ideális tiszta alakban, egymástól elszigetelten, ahogyan a fentebbi példákban feltüntettük. A tudatfolyam mindig a lelki élmények nagy és kusza tömegét sodorja magával s így a lelki élmények a legszorosabban egymásbafonódva jelennek meg, a fentebbi két csoporthoz tartozók is. De mint típusok, mint alapformák, a fiziológiai és tisztán pszichikai egymásutánok a lelki életben döntő fontosságú kategóriákat jelentenek.

2. Az így megkülönböztetett tudatjelenségek két osztálya elvezet bennünket egy régi és hasonlóképen fontos osztályozás alaposabb megértéséhez. Már a skolasztika filozófusai is alapvetőnek tartották az érzéki (szenzitív) és szellemi (intellektuális) lelki jelenségek s működések közötti különbségtevést. A tudattényeknek e két osztálya között újabban Husserl és Külpe elméleti, illetve kísérleti vizsgálatai emelték ki a mélyreható különbséget, anélkül azonban, hogy a különbség igazi természetére nézve egyetértést hoztak volna létre a pszichológusok körében. A zavart az okozta, hogy az „érzéki” tudattartalmat azonosították a „szemléletessel”, vagy a tudatban „közvetlenül

észrevehető" jelenségekkel. Ezek az azonosítások azután megakadályozták az egységes felfogás kialakulását és annyiban nem álltak helyes alapon, mert a szemléletes és nem szemléletes lelki tények közötti különbségtevésnél a szemlélés fogalmán fordul meg minden. Ugyanis lehet elgondolni oly tudati „szemlélést”, mely nemcsak az érzéki elemeket ragadja meg, hanem a tiszta gondolatokat is és tudjuk, hogy a Kant utáni korszak egész ismeretében máig mily nagy szerepet szántak sokan a „szellemi szemléletnek”, az „intuíciónak”, mely utóvégre is nem lehet egyéb, mint nem-érzéki lelki tartalmak közvetlen megragadása, „szemlélete”. És ugyanígy áll a helyzet a „közvetlenül észrevehető” tudattartalmakkal is: nemcsak az érzéki mozzanatokra áll ez a kriterium, hanem minden egyes tudatos lelki tényre kivétel nélkül. Az érzéki és nem-érzéki tudattartalmak között csak azon az alapon különböztethetünk helyesen, amelyet az 1. pontban érintettünk: ez a közvetlen fiziológiai vagy közvetlen pszichikai okozás szempontja. Érzéki tudatjelenségeknek tehát azokat fogjuk nevezni, melyek valamely érzékszervben végbement változásnak, vagyis érzetet okozó ingernek köszönik eredetüket, akár közvetlenül, akár közvetve: ezek az érzetek, szemléletek és az u. n. képzetek; azok a lelki jelenségek pedig, melyek nem vezethetők vissza ily érzékszervi változásra, szellemi természetűek.

3. A harmadik fontos megkülönböztetés a tu-

dattényeket aktusokra és tartalmakra osztja. Ez a különbség a legalapvetőbbek közé tartozik és a következő mozzanatokat foglalja magában: Bizonyos tudattényeink lényege abban áll, hogy általuk a lélek valamire ráirányúl, vonatkozásba lép valamely tárggyal. Ezt az attitűdöt, állásfoglalást már régen is „intentionának” nevezték. Ilyen intencionális magatartást tanúsít a lélek akkor, amikor valamit megismer, szeret, vagy gyászol stb. (Ez az intencionalitás nem egyenlő azzal a jelenséggel, hogy a tudatnak mindig van tárgya, mert maga az intentio is lehet tudatos, azaz lehet tudattárgy. A tudatot nem szabad másnak, mint megtapasztalásnak felfogni s így a lélek intenciós működése nem egyenlő a tudati tapasztalással.) Az intentio gondolatát az újabb lélektanban Brentano és Husserl (aki „hyletikus élményeknek” nevezi a tartalmakat) elevenítették fel; közeli rokonságban áll elméleteikkel Külpe és Stumpf felfogása, kik „élményeket” és „funkciókat” különböztetnek meg.

Az intencionális tudatműködések „aktusoknak” is nevezzük, kiemelve azt a szerepüket, mely az inkább passzív jellegű tartalmak megragadására és ezek összefűzésére irányul. Ily intencionális aktusok nagy számmal vannak a tudatban és az újabb pszichológiának éppen abban van egyik nagy eredménye, hogy finom megkülönböztetéseivel ezekre és a lelki életben betöltött rendkívül fontos (egységesítő) szerepükre rámutatott, anélkül persze, hogy számukat kimerítően megállapíthatta volna.

4. Régebbi osztályozás Wundté, ki megkülönböztet: 1. pszichikai elemeket, ezek az érzetek és egyszerű érzelmek; — 2. pszichikai elemekből keletkező összetételeket, melyeknek a „képzetek” és a kedélyváltozások; — 3. harmadik helyen az összetettebb lelki jelenségek kapcsolatait tárgyalja (asszociáció, appercepció); — 4. ezután következnek a lelki fejlődés törvényei, — s végül 5. a lelki kauzalitás törvényei. E felosztás sarkalatos pontja az a tudományelméleti meggyőződés, hogy vannak lelki elemek, melyek nem csupán a tudós agyában született abstrakciók, hanem kész valóságok s ezek összetevődhetnek, csoportosúlhatnak stb. Minthogy a lelki elem relatív önállósága teljesen elfogadható nézetnek bizonyul, ezt a felosztást egyesítve az 1. pontban foglalt osztályokkal, nyerjük a lélektan anyagának régtől fogva szokásos felosztását érzéki lélektani elemekre: érzet, képzet s a velük kapcsolatos lelki tevékenységek, majd a tisztán pszichikai jellegű elemi lelki tényekre és ezek létrehozó folyamataira, főképp az intencionális aktusokra, melyek tárgyalását szorosán egybe kell kapcsolnunk magukkal az élmény-tárgyakkal, hogy hű képét adhassuk a valódi lelki életnek.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés — — — — —	1
1. §. A lélektan és feladata — — — — —	1
2. §. A lélektan irányai és fajai — — — — —	37
I. Fejezet. A tudat — — — — —	75
II. Fejezet. A figyelem — — — — —	108
III. Fejezet. A tudattalan problémája — — — — —	122
IV. Fejezet. A lelki jelenségek osztályozása — — — — —	136

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

A könyvsorozat, melyet ezen a hagyományos régi címen megindítunk, méltóképen folytatni igyekszik Kazinczy és Széchenyi korának legeredményesebb tudományos vállalkozását, mely ezt a címet viseli. Tudományos bevezetéseket és összefoglalásokat ad közre a szellemi és a természettudományok egész területéről; a legjobb tudományos szakerők tollából oly munkákat bocsát ki, melyek a legmagasabb tudományos igények szemmel tartása mellett is közérthetőek, egyszerű, világos, szabatos és áttekinthetően tagolt előadásban tájékoztatnak minden művelt olvasót a tudomány egyes területein elért eredményekről. A könyvsorozat tekintettel van az egyetemi és főiskolai oktatás szükségleteire s különösen figyelmet fordít az egyetemes tudományosság magyar vonatkozású tanulmányaira

Eddig megjelent kötetek:

I.

PRINZ GYULA

egyetemi ny. r. tanár

EUROPA VÁROSAI

Ára 17.500 kor.

II. és IV.

CHOLNOKY JENŐ

egyetemi ny. r. tanár

ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZ

Az I. kötet ára 40.000 kor.

A II. kötet ára 60.000 kor.

III.

DÉKÁNY ISTVÁN

egyetemi m. tanár

BEVEZETÉS

A TÁRSADALOM LÉLEKTANÁBA

Ára 25.000 kor.

„A társadalmi lélektan oly területhez hasonlít, amelyet már sokan bejártak ugyan, de térkép felvételéről nem gondoskodtak, hogy az utána következők akadálytalanul s ismert útvonalakon járhassanak.” (Az *Előszó*-ból.)

V.

GAÁL ISTVÁN

egyetemi m. tanár

A FÖLD TÖRTÉNETE

Ára 35.000 kor.

VI.

ECKHART FERENC

BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMBE

Ára 35.000 kor.

VII.

KUNCZ ÖDÖN

egyetemi ny. r. tanár

BEVEZETÉS A JOGTUDOMÁNYBA
JOGI ENCIKLOPÉDIA.

Ára 35.000 kor

VIII.

RHORER LÁSZLÓ

egyetemi ny. r. tanár

ATOMOK, MOLEKULÁK, KRISTÁLYOK

Ára 35.000 kor.

IX.

LASSOVSKY KÁROLY

az állami csillagvizsgáló intézet adjunktusa

A MARS BOLYGÓ

Ára 28.000 kor.

X.—XI.

SOÓS LAJOS

a magyar nemzeti múzeum osztályigazgatója

RENDSZERES ÁLLATTAN I. és II.

I. kötet ára 45.000 kor.

II. kötet ára 45.000 kor

XII.

NAGY JÓZSEF

egyetemi ny. r. tanár

AZ ETHIKA ALAPVONALAI

Ára 40.000 kor.

XIII.

Dr. jur. et med. SZÁSZ BÉLA

kir. törvényszéki orvos

ORVOSI JOGTUDOMÁNY

Ára 60.000 kor.

XIV.

GOMBOCZ ENDRE

egyetemi magántanár

RENDSZERES NÖVÉNYTAN I.

Ára 45.000 kor

XV.

PRINZ GYULA

egyetemi ny. r. tanár

MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZA I.

Ára 45.000 korona.

XVII.—XVIII.

BOZÓKI GÉZA

egyetemi ny. r. tanár

MAGYAR VÁLTÓJOG

Ára kötetenkint 75.000 korona.

XIX.
VÁRKONYI HILDEBRAND

egyetemi m. tanár

A PSZICHOLÓGIA ALAPVETÉSE

LE GKÖZELEBB MEGJELENIK:

XX.
MOLNÁR KÁLMÁN

egyetemi ny. r. tanár

MAGYAR KÖZJOG

XXI.
GOMBOCZ ENDRE

egyetemi m. tanár

RENDSZERES NÖVÉNYTAN II.

A Tudományos Gyűjteményben megjelenik

GOMBOCZ ZOLTÁN

egyetemi ny. r. tanár

A MAGYAR TÖRTÉNETI NYELVTAN
VÁZLATA

I. Nyelvtörténeti módszertan.

II. Hangtan. 1. Fonétika.

2. Hangtörténet.

III. Alaktan.

IV. *Jelentéstan.*

V. Mondattan.

MINERVA

címen megjelenő folyóirat a magyar szellemi élet történetével

foglalkozó filozófiai és történelmi tanulmányokat tartalmaz. Beható vizsgálat alá veszi a magyar politika-, irodalom-, művészet- és tudományosság történetének mindazon jelenségeit, melyekben a világfelfogások küzdelme, eszmék fejlődése megnyilvánul és a magyar történelem e különböző területeit összetartó közös szellemi tényezőket igyekszik minden irányban föltárni. E folyóirat a magyar történettudományok körében érvényt szerez Dilthey történetfilozófiájának, a mindjobban elsekélyesedő pozitivista és materialista történetfölfogással szembehelyezkedő idealizmusnak.

A folyóirat minden száma kisebb közleményeket és összefoglaló ismertetéseket tartalmaz az újabb magyar és külföldi tudományos irodalom köréből.

A folyóiratból eddig négy kötet jelent meg; egy-egy kötet ára 50.000 korona. A társaság tagjainak tagdíj (50.000 K.) ellenében jár a folyóirat. Előfizetés: 100.000 K. A társulatra vonatkozó minden közlemény Pécs, Rákóczy-út 80. címre küldendők

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 2384/195 2 sz.